

VAST SZEMLE

2022. 76. ÉVFOLYAM 4. SZÁM

BENCZIK GYULA – PUP CSILLA
**Középkori források Ölbő
 településtörténetéhez**

A középkori okmánytárak kiadása az utóbbi években nagy lendületet kapott.¹ Ezek az újonnan megjelent forráskiadványok, ahogyan a korábban kiadottak is, ma már digitalizálva szabadon hozzáférhetők az interneten.² Jelen írás elsősorban ezekre az okmánytárakra támaszkodva készült el. Maguk a hivatkozott – nagyobb részt regesztával is ellátott – oklevelek ugyancsak szabadon megtekinthetők a mohácsi csata (1526. augusztus 29.) előtt keletkezett középkori oklevelet és azok adatait tartalmazó MNL OL Collectio Diplomatica Hungarica adatbázisban.³

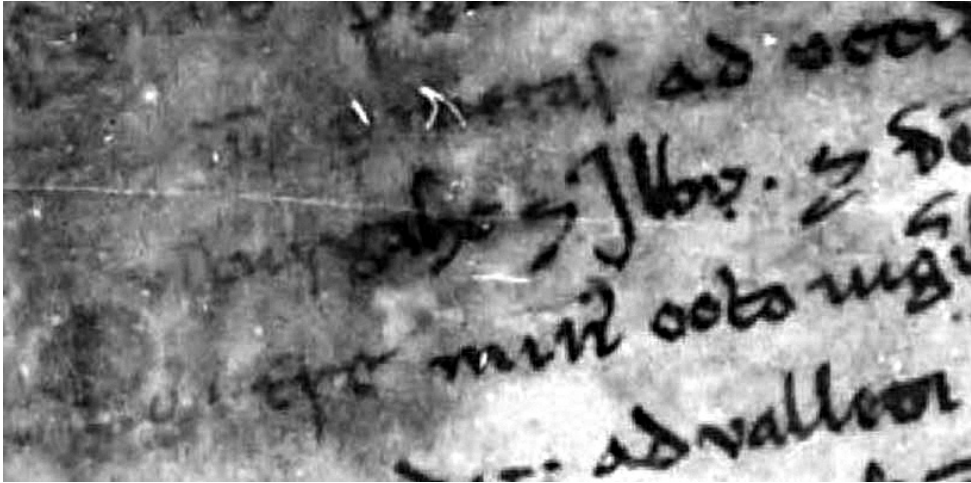
Ölbő nevének eredete

Bár Ölbő nevének első írásos említése csak a 13. század első feléből, 1238-ból („Ilbv”)⁴

- 1 A 2022-ben éppen az 51. köteténél (1367) tartó Anjou-kori oklevéltár, 1301–1387. (továbbiakban: AOKl.) Bp.–Szeged, 1990– a Szegedi Középkorász Műhely, a 14. köteténél (1427) járó Zsigmondkori oklevéltár (továbbiakban: ZSO) Bp., 1951– pedig a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára gondozásában jelenik meg.
- 2 A legfontosabb középkori okmánytárak elérhető a Hungaricana Könyv- és Dokumentumtár adatbázisban (<https://library.hungaricana.hu/hu/>), illetve az aktuálisan megjelenő okmányárak az MTA és/vagy az OTKA és/vagy az NKFIH által támogatott kutatási programok publikációit és jelentéseit tartalmazó – így jelennek meg újabban AOKl. kötetei is – REAL – az MTA Könyvtárának Repozitóriuma adatbázisban is (<http://real.mtak.hu/>) (Megtekintve: 2022. október 1.)
- 3 Collectio Diplomatica Hungarica (<https://adatbázisokonline.hu/adatbázis/dldf/>), illetve A Középkori Magyarország Levéltári Forrásai (<https://hungaricana.hu/hu/adatbázisok/a-kozepkori-magyarorszag-leveltari-forrasai/>) (Megtekintve: 2020. október 1.)

való, olyan egyedi községnevvvel van dolgunk, amely legalább 2 évszázaddal korábbra teszi keletkezését a nyelvészet álláspontja szerint. Az „ölbő” ugyanis honfoglalás előtti török jövevényszó, amelyet valamelyik csuvas nyelvjárásból került a magyarba. Jelentése törzsfő, az „il” csapatot, törzset stb., a „beg” pedig a mindenki által ismert „bég”, azaz főnök, vezető jelentésű szavak összetételéből származik. Az első oklevelek kiállításának idején feltehetően Ilbé-nek vagy Ilbő-nek ejtették ki a falu nevét.⁵ A török eredetű, egykor társadalmi státuszt jelölő magyar helynevek rétege a legősibbek közé tartozik, és rendkívül ritka. Ölbő szűkebb térségében még három előfordul ebből a típusból

- 4 Magyar Nemzeti Levéltár (továbbiakban: MNL) Országos Levéltára (továbbiakban: OL) Diplomatika Levéltár Q szekció (továbbiakban: DL–DF) 287823.
- 5 Zimonyi István: Megjegyzések Ölbő tulajdonneveinek etimológiájához. = Magyar Nyelv, 1983. 2. sz. 198–200. p.; Lekli Béla szerint: „Az Ölbő helynév alapjául szolgáló személynévről (12. sz.: Elbu szn.) Kiss L. elismeri, hogy ótörök eredetű (el Begi 'a törzsszövetség, a nép bégje'), de a névadást magyarnak tekinti. A régi oszmán-törökben is létezett Il begi személynév. Nálunk 1328-ban a nagy tömböt képező fehérmegyei besenyők között fordul elő még a név eredeti formájában: »Ilbegh filius Tudbegh«. Ölbő 1254-ben felbukkanó első írott Ilbő alakjában egy besenyők által adott korábbi, talán ugyancsak 11. századi helynév félig elmagyarosodott változatát látjuk.” [A tanulmány megírásakor az 1238. évi oklevél még nem volt ismert!]. Lekli Béla: Török személy- és helynevek Vas megyében. 1. rész. = Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények (továbbiakban: VHHK), 1992. 2. sz. 43–44. p.; Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. 4. bőv., jav. kiad. Bp., 1988. (továbbiakban: Kiss, 1988.) 2. köt., L–Zs. (továbbiakban: 2. köt.) 296. p.



*Esztergács és Ölbő („Vsturgahc et Ilbv”) első említése 1238-ban
(MNL OL DL–DF 287823.)*

– Bő, Bőd és Bőstornya⁶ –, a megye többi részén viszont egyet sem találunk.

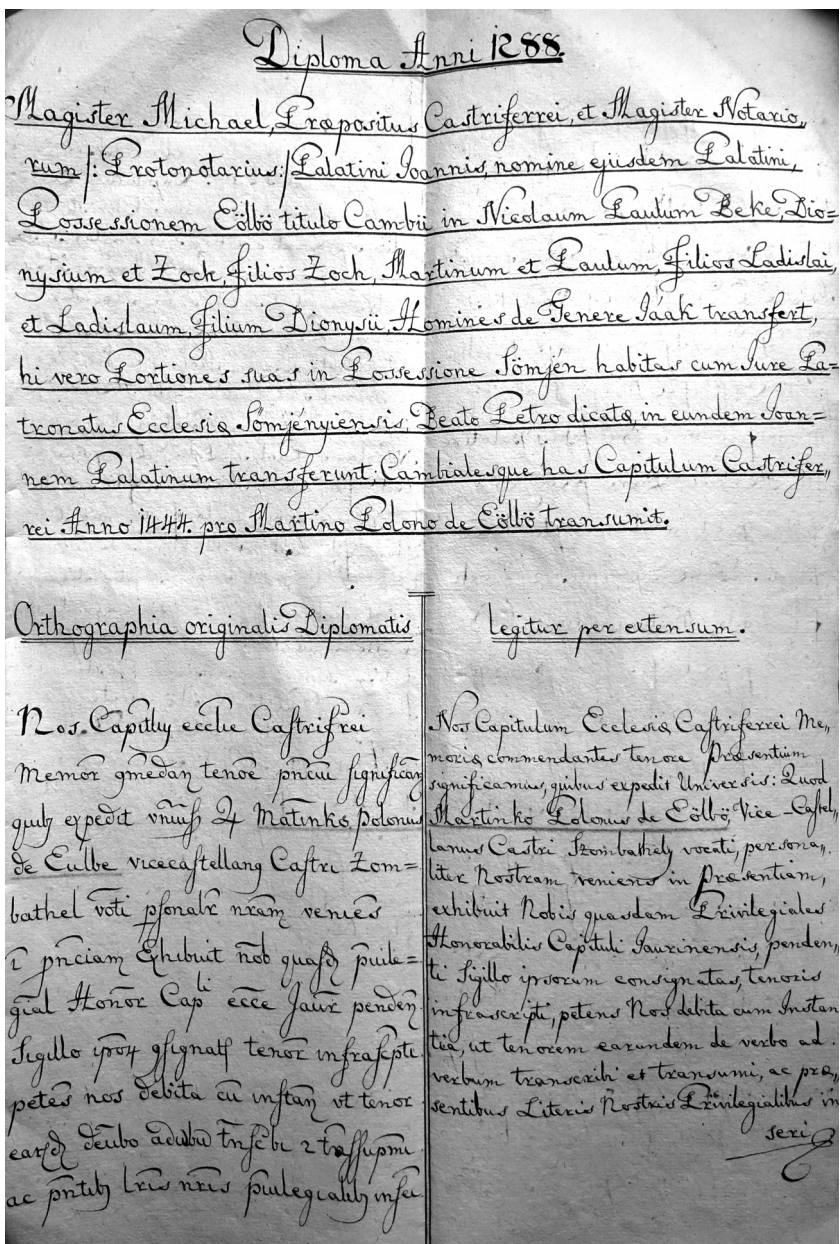
Felmerül a személynévi közvetítés esete is, azaz, hogy mintegy véletlenszerűen, egy később élt személy ragadványneve (és nem a rangja) az Ölbő, és ez rögzült a falu nevében. A ragadványnevből lett személy-, illetve családnevekre jó példa, hogy a mai Király, Herceg családnevűeknek egyetlen ősiük sem volt király, sem herceg. A személynévadás önkényessége, esetlegessége gátat szab annak, hogy az Ölbő helynév keletkezését a 10–11. századig visszavezessük. A késői véletlenszerű ragadványnévi eredet valószínűségét nem csökkenti lénye-

gesen a közelben található, fentebb már említett három, szintén a török „bő” szóra visszavezethető településnév, Bő, Bőd és Bőstornya sem. A tatárjárás idejére a közvetettnek feltételezett keleti, török nyelvi hatás csak az említett helynevekben – idekapcsolva még Tömördöt és Csöszt – mutatható ki Ölbő környékén.

Ölbő középkori elődtelepülései

A falu korai története több szálú, bevezetőben nem mellőzhető feladat elkülöníteni az Ölbő területén a középkorban létezett településeket, mert ez később félreértésekhez vezethet. Így beszélhetünk a központi területű Nagyölbőről vagy Egyházasölbőről, amely előbb a castrensisek, a várnépbeliek földje kezdetben, később a sárvári vár jobbágyfaluja. Jelentőségében nem marad el tőle Kisölbő, amely a köznemesek falva, névváltozatai: Lak, Királyfia. A harmadik a szolgálonépi Esztergács, amely a középkor végére elnéptelenedik.

⁶ Sopron vármegye története. Oklevéltár. 2. köt., 1412–1653. Szerk. Nagy Imre. Sopron, 1891. (továbbiakban: SO 2. köt.) 149–154. p. 88. sz. Az 1430. február 21-én kelt oklevélben: „... per medium eiusdem fluvium Rabocha ad Bewstornia...”. Dénes József régész szerint Bőstornya „azonosítható egy ma is meglévő kis mesterséges dombbal, melyet a góriak Halom néven ismernek.” Dénes József: Górvári és kastélya. = Várjáró Magazin, 2014. 2. sz. <https://www.szadvar.hu/2014/04/varjaro-magazin-6-szam/> (Megtekintve: 2022. szeptember 25.)



1288-ban kelt, birtokserére vonatkozó oklevélről készült hatoldalas átirat első oldala 1812-ben, bal oldalon az eredeti ortográfiával

(MNL VaML Szentgyörgyi Horváth cslt. Horváth János iratai Fasc. 38. Nr. 3.)

Névadási buzgalom eredménye az egyszerű felbukkanó Ajnardháza, Kisölbő területén belül. A források bővülésének jó példája, hogy Csánki Dezső kötete 1894-ben még nem ismerte Esztergácsot, Ajnardházát, tehát négyből kettőt. Mindez amellet szól, hogy az újonnan kibővült forrásbázisokra támaszkodva bővítendő a terület történeti topográfiája.

Nagyölbő, Egyházásölbő

Ez a település leggyakrabban egyszerűen Ölbőként szerepel az oklevelekben, talán azért is, mert a meghatározó településrészek tekintették Kisölbővel szemben. Lakói kezdetben várnépek, 1238-ban Esztergácsal együtt szerepelt a királyi várföldek vizsgálatát összegző oklevélben.⁷ Nagyölbőn, a várnépek földjén állt a falu temploma, tehát vélhetően nem magánföldesurak alapították, és ezt a falurészt Egyházásölbőnek (1327: „*Ighazas Ilbou*”⁸) is nevezték. 1328-ban találkozunk először a Nagyölbő névvel

- 7 DF 287823 A hiányos oklevél datálását segítheti az, hogy szerepel benne sok település mellett Temerd és a szőlői, míg ugyanezzel a tárggyal, a várföldek összeírásával, Temerddel és szőlőivel foglalkozik egy másik oklevél is, amely teljes szövegű, és tartalmaz datálást: 1238. Lásd Zsigmond király 1430. február 21-én kelt oklevélét, amely visszautal IV. Béla várföldekkel kapcsolatos korábbi oklevelére. SO 2. köt. 149–154. p. 88. sz.
- 8 Hazai okmánytár (továbbiakban: HO) 2. köt., Országfejedelmi okmányok. Kiad. Nagy Imre et al. Győr, 1865. (továbbiakban: 2. köt.) 71–75. p. 58. sz.; Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg (továbbiakban: UBB) 3. Bd. Die Urkunden von 1301 bis 1327 mit Nachträgen von 1233 bis 1301. Bearb. von Irmtraut Lindeck-Pozza. Wien–Köln–Graz, 1979. (továbbiakban: Bd. 3.) 238–240. p. (Publikationen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, Siebente Reihe); AOKl. 11. köt., 1327. Szerk. Almási Tibor. Bp.–Szeged, 1996. (továbbiakban: 11. köt.) 44–45. p. 76. sz.; MNL OL DL–DF 42685., keltezés 1327. február 10.

(„*Nogelbe*”)⁹ Egykori várnépei a királyi vármegyrendszer felbomlásával az Árpád-kor végére a kialakuló jobbágyágba kerültek, és Sárvár várának eladományozása után a sárvári uradalom többi jobbágyfalvának a sorsában osztoztak. (A továbbiakban mindig Nagyölbőként nevezzük meg a jobbágy Ölbőt, világosan megkülönböztetve a nemesek lakta Ölbőtől, Kisölbőtől, kerülendő a félreértéseket, amelyek a hiányos helynévhasználatból következnek.)

Kisölbő, Lak, Királyfia

A másik Ölbő, a mai Kisölbő (1412: „*Kysulbeu*”¹⁰) elődje az előkelőbb társadalmi helyzetű köznemesek birtoka volt. A várnépek lakta Ölbő területéből szakadt ki egy 1288. évi¹¹ birtokcserével, a Ják nemzetségbeli Zoch és fiai sőmjéni birtokukért kapták.

- 9 AOKl. 12. köt., 1328. Szerk. Almási Tibor. Szeged, 2001. (továbbiakban: 12. köt.) 236. p. 441. sz.
- 10 Kisölbő első írásos említése 1412-ből származik. ZSO 3. köt., 1411–1412. Mályusz Elemér kéziratát kieg., szerk. Borsa Iván. Bp., 1993. (továbbiakban: 3. köt.) 516–517 p. 2170. sz. (Magyar Országos Levéltár kiadványai. 2., Forráskiadványok; 22.); MNL OL DL–DF 43148., keltezés 1412. május 21.
- 11 *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. 2. köt. Bp., 1901. (továbbiakban: Karácsonyi, 1901.) 261. p.; MNL Vas Megyei Levéltára (továbbiakban: VaML) A szentgyörgyi Horváth család levéltára (továbbiakban: Szentgyörgyi Horváth cslt.) Horváth János iratai Fasc. 38. Nr. 3. Ez az Ölbő szempontjából kulcsfontosságú oklevél mára nem lelhető fel. Az 1288. évi oklevél (1288. augusztus 1.) 1444. évi átiratáról (1444. november 9.) a királyi kúrián készült egy 1812. évi hiteles másolat. Ennek bal hasábjában betűhű átirást alkalmazott Mausperger Frigyes, a Niczky család levéltárosa, a jobb hasábjában pedig feloldotta az abbreviációkat és – sajnos – „napra készre” igazította a helyneveket, pl. Eölbő, Sőmjény. Ezért a bal hasáb forrásértéke teljesen megegyezik az eredetivel, utóbbi, mint jeleztük, már nem található.; UBB Bd. 3. 285–286. p. Nr. 438.; Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera Georgii Fejér. Tom. 5. Vol. 3. Buda, 1830. (továbbiakban: Cod. dipl. Tom. 5. Vol. 3.) 442–444. p.

Eredetükre utal több a 16. századi Kisölbeyekről szóló irat, amelyek egy, csak a 13. században használatos elnevezést őriznek: Kisölbő másként Királyfia. Eszerint Királyfia lakói őseiket a „szent király szabadjai”-nak tartották, azaz „Szent István jobbágysai”-nak. Ők a várjobbágyság legelőkelőbb rétegét alkották.¹²

Szent István jobbágysai Vas megyében oklevélből igazolhatóan csak Magyargencsen és Köcskön éltek.¹³ A kisölbői szentkirály szabadjainak leszármazottai voltak a kisölbői Fábiánok (1472: „*Benedicto et Fa-*

12 Szent király fiai, szabadjai, jobbágysai (lat. filii, liberi, iobagiones Sancti Regis): A várjobbágyság előkelőbb rétege a középkorban, amelynek tagjaik később a köznemesek közé emelkedhetett. Szabad fegyverforgató társadalmi állásukat utóbb Szent István korára vezették vissza. Várjobbágyság (iobagiones castri). Kristó, 1994. 715. p.; Bán, 1988. 982–983. p.; A témában alapműnek számít *Zsoldos Attila: A szent király szabadjai*. Fejezetek a várjobbágyság történetéből. Bp., 1999. 210 p. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok; 26.) Sok Vas megyei adattal; Győrffy György könyvében több analóg példát is olvashatunk: „... 1268: *iobagiones Castriferrei qui filii iobagionum Sancti Regis dicuntur, 1273: exercitiales populi Castri Ferrei qui filii iobagionum Sancti Regis apelantur (!) és 1272-90: iobagionum Sancti Regis Vasban; 1287: nobilium kyrallyfia dictorum Zalában; 1344: Kyrallyfia Hontban; 1355: Keralyfyakarcha Pozsonyban; 1372: Zentkiralyzabady Szentkiralyzabady falu Veszprémben*” Győrffy György: *István király és műve*. Bp., 1977. 469. p.; MNL VaML A Szelestey család levéltára 1. doboz, 1577.; A bodrogközi Karcásával szemben a csallóközi Királyfiakarcsa esetében a Királyfia-előtagot olyan megkülönböztető jelzőnek tekinti Kiss Lajos, „*amely a katonáskodó várjobbágyság arra az előkelőbb rétegére utal, amelyet Szent István király szabad jobbágysai közül eredeztettek.*” Kiss, 1988. 1. köt., A–K. 732. p.

13 Köcsk: 1273. Lásd HO 7. köt. Kiad. Ipolyi Arnold, Nagy Imre, Véghelyi Dezső. Bp., 1880. 141–143. p. 107. sz.; UBB Bd. 2. Die Urkunden von 1271–1301. Bearb. von Irmtraut Lindeck-Pozza. Wien–Köln–Graz, 1965. (továbbiakban: Bd. 2.) 35–36 p. Nr. 55. (Publikationen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Siebente Reihe); Gencs: 1273. HO 2. köt. 12–14. p. 7. sz.; UBB Bd. 2. 42–43. p. Nr. 62.; MNL OL DL–DF 61153., keltezés 1273. július 27.

biano de Kyselbew”;¹⁴ 1575: „*Martinus Ewlbej aliter Fabian de Kys Elbew aliter Kyralfyia*”¹⁵), de feltehetően a többi kisölbői nemesek is tőlük származtak, pl. Lóránthok (1507: „*Matthia et Stephano Loranth de Kyselbew, Thoma et Stephano Fabjan de eadem*”¹⁶).

A nemes Eölbeyek (1574: „*Paulj Ewlbej ... de Kys Ewlbeo aliter Kyralfyia*”¹⁷; 1575: „*Paulo Elbej de Kys Elbew aliter Kyralfyia*”¹⁸) a Kőrös és a Répce között birtokos Ják nemzetségbeliekkel, köztük a Szelesteyekkel egy rokonságba tartoztak. Pontosabban a rokon Sitkey és további három kihalt alággal együtt az Ölbey alág a Ják nemzetség három főága közül a Rába jobb parti főágát alkotta Karácsonyi János 120 éve íródott munkája szerint. Ő a nemzetség őseinek – a krónikahagyományok alapján – a Koppányt legyőző Vecelin lovagot fogadta el.¹⁹ Ez utóbbit az újabb kutatások cáfolják, arra következtetésre jutva, „*hogyan valamikor a 11–12. században létezett egy Ják(ó) nevű előkelő ember, aki Vas megyében volt birtokos (nevét két faluja, a mai Ják és Terestyénjékfa is megőrizte) és utódai tőle származtatva birtokjogukat, atyafiságukat róla nevezték el.*”²⁰

A nemes Eölbeyek végleges elköltözése a névadó településükről, Kisölbőről a 17. században történt.

14 MNL OL DL–DF 17292., keltezés 1472. április 21.

15 MNL VaML Vasvár–Szombathelyi Székeskáptalan Hiteleshelyi Levéltára (továbbiakban: VSZHL) Jegyzőkönyvek (továbbiakban: Jkv.) 227/1575.

16 MNL OL DL–DF 261726., keltezés 1507. január 18.

17 MNL VaML VSZHL Statutoriae. Eölbey-státúciók, 1574.

18 MNL VaML VSZHL Jkv. 195/1575.

19 Karácsonyi, 1901. 244–264. p.

20 Rácz György: A Ják nemzetség és monostoralapításai. 1. rész. = Vasi Szemle, 2000. 1. sz. 26. p.

Esztergács

A királyi várföldek visszaszerzéséről szóló 1238. évi oklevélben szerepel együtt Ölbő („Ilbv”) és Esztergács („Vsturgahc”). Várföldek között sorolnak fel ekkor több környékbeli falut: Paty, Bogyoszló, Porpác, Szilvagy stb., de talán a répceszentgyörgyi (Temerd-i) csőszökkel található a legközelebbi kapcsolat.²¹

A mai Ölbő déli területén található Esztergácsot 1364-ben Óvátföldével határosként említik, tehát még falunak tekintik.²² A sárvári uradalom első birtokfelsorolásából 1424-ben hiányzik, ekkora tehát már beolvadt Nagyölbőbe.²³ 1492-ben már csak egy nagyobb rét neve.²⁴

Az „esztergács” szó feltehetően foglalkozásnévre utal²⁵ – lehetnek talán kupakészítők –, a szolgálnépek egyik csoportját alkották lakói, akik csak a munkatermékkel tartoztak szolgálni a vármegye köz-

pontját, Vasvárt. A közelben ilyen elpusztult település volt a Répceszentgyörgy és Hegyfalu között fekvő Csősz,²⁶ szintén szolgálnépek lakták, a sokrétű feladatokat ellátó csőszök vagy latinul praeco-k.

Ajnardháza

A magyar helynévadás elfogadott szabályai szerint a személynév + -háza, -laka, -falva típusú falunévek későiek. Ez látszik igazolódni ez esetben is: a falunév alig lehet korábbi az oklevélben szereplő Ajnard nevű kisölbői nemes fellépésénél. 1412-ben a vasvári káptalan előtt május 21-én kelt oklevélben az ugyancsak kisölbői birtokos Szelesteiek, „Zeleszthe-i Jakab fia: István és fia: Vilibaldus eltöltjék Vlbeu-i Pál fiát: Márkot Ajnard fia: Györgynek Kysulbeu birtokban lévő, annak halálával öröklött jogon reájuk szállt részének eladásától és zálogba adásától, Ajnardháza-i János fiát: Kosar (dictus) Lászlót pedig annak megvételeitől vagy zálogba vételétől.”²⁷ Ugyanerről a birtokról van szó 1367-ben, de még az Ajnardháza helynév nélkül.²⁸ Ajnardháza nevű hely nem lehetett más, mint Kisölbő keleti, Petlend faluval határos része.

Birtoktörténet

Ölbő („Ilbu”) nevével a királyi várföldek visszaszerzéséről szóló 1238. évi oklevélben

- 21 Benczik Gyula: Répceszentgyörgy története. Szombathely, 1996. 9–11. p.
- 22 AOkl. 48. köt., 1364. Szerk. Piti Ferenc. Bp.–Szeged, 2018. (továbbiakban: 48. köt.) 296–297. p. 563. sz.; MNL OL DL–DF 41607., keltezés 1364. július 17.
- 23 SO 2. köt. 77–80. p. 54. sz.; ZSO 11. köt., 1424. Közvetési Neumann Tibor, C. Tóth Norbert. Bp., 2009. (továbbiakban: 11. köt.) 320–321. p. 776. sz. (Magyar Országos Levéltár kiadványai. 2., Forráskiadványok; 49.); DL 11525., keltezés 1424. június 21; Átírta a vasvári káptalan 1424. augusztus 5-ei privilégiumában. MNL OL DL 11530., keltezés 1424. augusztus 5.; ZSO. 11. köt. 379. p. 921. sz.; Ennek 1719. május 15-ei hiteles másolata: MNL OL DL 90958. Khuen-Hédervary család levéltára, Viczay és Khuen-Hédervary család.
- 24 A 14. század végére lakatlanná vált Esztergács 17. századi újratelepítéséről és ismételt elnéptelenedéséről részletesen lásd *Pup Csilla*: Esztergács és a pölöskei Eördög család. Egy 17. századi sikertelen telepítési kísérlet családtörténeti háttérrel. = VHHK, 2014. 1. sz. 5–30. p.
- 25 Alakilag a hozzá legközelebb élő földrajzi név Esztergár (Nagy- és Kisesztergár), amely helynév a szláv eredetű magyar nyelvemlékbeli esztergár ’esztergályos’ köznévvvel azonos. Olyan szolgálnépi települést jelöl, amelynek lakosai a király kísérete számára fatálatokat esztergályoztak. Kiss, 1988. 2. köt. 184. p.

- 26 Lásd Vas megye földrajzi nevei. Szerk. Balogh Lajos, Vég József. Szombathely, 1982. (továbbiakban: Balogh – Vég, 1982.) Hegyfalunál 223–224. p. (71/93., 71/123.) és Répceszentgyörgynél 225. p. (72/66.)
- 27 ZSO 3. köt. 516–517. p. 2170. sz.; MNL OL DL–DF 43148., keltezés 1412. május 21. „...portionem possessionarem Georgy fily Aynard medietas possessionaris Kysulbeu adiacentis...”; Aynardháza szerepel még: ZSO 3. köt. 531. p. sz. 2243; DL–DF 50411., keltezés 1412. június 6. „in eadem possessione Aynardhaza”.
- 28 AOkl. 51. köt., 1367. Szerk. Piti Ferenc. Bp.–Szeged., 2022. 36–38. p. 31. sz.; MNL OL DL–DF 280582., keltezés 1367. január 19.

történt említést követően 1254-ben találkozzunk legközelebb, Jana és érdektársai birtokosztályakor.²⁹

1288-ban a Ják nemzetségbe tartozó Zoch (Szacs vagy Szocs?)³⁰ fiai: Miklós, Pál, Beke, Dénes és Zoch semjéni birtokrészüket odaadták Kőszegi János (?–1308) volt nádornak és Ölbőn kaptak helyette cserébe birtokot, a későbbi Kisölbőt.³¹

1327-ben³² Szeleste határjárásakor jelent meg első alkalommal az ölbői nemesek földje, azaz Kisölbő, továbbá jobbágyi Egyházasölbő, azaz Nagyölbő megnevezés, amikor a királyi küldött és az érintett szomszédos nemesek³³ mellett Zoch fiai: Pál és Miklós jelenlétében megtartott határjárását követően Iván fiai: Jakabot és Pált Német-

szelestén (ma: Szeleste) lévő birtokuk tulajdonába beiktatták. Az Egyházasölbő megnevezés arra utal, hogy a településnek volt temploma, ebből a környék meglehetősen sűrű templomhálózatára – Répcseszentgyörgy, Szeleste, Sömjén, Paty, Vát, Kápolnafölde stb. – következtethetünk

A vasvári káptalan 1328. október 6-án tett jelentést arról, hogy I. Károly (1288–1342) király korábbi parancsának³⁴ megfelelően Ilbe (Kisölbő) határjárását elvégezték, azt ellentmondás nélkül Zoch fainak: Miklósnak, Pálnak és Dénesnek a tulajdonába iktatták. A birtokhatár megjelölése során találkozunk először a „Nogelbe”, vagyis Nagyölbő megnevezéssel, amikor a határjárás egy frissen emelt határjelről beszél Nagyölbő falu része felől.³⁵ Zoch fainak faluja a későbbi Kisölbővel, a sárvári vár Ölbő faluja pedig Nagyölbővel tekinthető azonosnak.

1334-ben a patyi nemesek káptalani kiküldött tanúságtétele mellett birtokrésze-

29 Árpád-kori új okmánytár. Közzé teszi Wenzel Gusztáv (továbbiakban: ÁÚO) 7. köt., 1235–1260. Pest, 1869. 375–376. p. 265. sz.; ÁÚO 12. köt. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. Pest, 1874. 127–128. p. 112. sz.; UBB Bd. 2. 340–341. p. Nr. I. 341a. Az ÁÚO 12. köt. téves datálással közölte le ismételt az oklevelet, amelynek kelte nem 1274, hanem 1254, ahogy az az ÁÚO 7. köt. és az UBB Bd. 2-ben is helyesen szerepel!; MNL OL DL–DF 390., keltezés 1254.

30 Zoch névre vonatkozóan lásd Zoch, Zooch, Zouch, Scoch. *Fehértói Katalin*: Árpád-kori személynévtár, 1000–1301. Bp., 2004. 852. p.; Az Árpád-kori név újból előjön Kisölbőn a 15. században (Zaach, Zachk): DF 261601., DF 261602.

31 Karácsonyi, 1901. 261. p.; MNL VaML Szentgyörgyi Horváth csLt. Horváth János iratai Fasc. 38. Nr. 3. „nicolao paulo Beke dyonisio et Zoch filys Zoch ... Ilbew”; UBB Bd. 3. 285–286. p. Nr. II. 296a.; Cod. dipl. Tom. 5. Vol. 3. 442–444. p.

32 AOKl. 11. köt. 44–45. p. 76. sz.; UBB Bd. 3. 238–240. p. Nr. 438. „terris nobilium de Ilbu ... terris populorum de Ighazas Ilbu ... nobilibus de Ilbu respondissent ... item Gothardo villico et Ladizlao de Ighazas Ilbu vocata, Stephanus iudex missi de villa”; MNL OL DL–DF 42685., keltezés 1327. február 10. Az 1327-ben kiállított oklevél 1339. évi átírása: „I Károly király, havasalföldi hadjáratában elveszett pecsétje alatt 1327-ben, Német-Szeleste helység határjárásáról és Iván fiai: Jakab és Pálnak tett adományozásáról szóló jeles alakú okmányát átírja. Visegrád, 1339. dec. 21.” HO 2. köt. 71–75. p. 58. sz.

33 Magyarszeleste (ma: Szeleste).

34 „1328. szept. 29. e. I. Károly király tanuállításra utasítja a vasvári káptalant Somlyo-i János királyi ember mellé a Vasvár megyei Ilbe birtok határjárásához és iktatásához Zoch fiai: Miklós, Pál és Dénes számára. Az esetleges ellentmondókat a királyi jelenlét elé idézteti, egyben írásos jelenést kér a történetekről.” AOKl. 12. köt. 232. p. 432. sz.

35 „A vasvári káptalan jelenti [L] Károly királynak, hogy előző parancsának megfelelően tanuul adta János kanonokot Somlyo-i János királyi ember mellé, akik szeptember 29-én a Vasvár megyei Ilbe birtok határjárását elvégezték, azt ellentmondás nélkül Zoch fainak Miklósnak, Pálnak és Dénesnek a tulajdonába iktatták...” AOKl. 12. köt. 236. p. 441. sz.; MNL OL DL–DF 50485., keltezés 1328. október 6.; „possessionis Ilbe ... Nicolao, Paulo et Dyonisio filiis Zoch de eadem ... secunda ville Ilbe castri Sarwar et tercia ville filiorum Zoch discernent, iuxta quas unam novam metam ipsis filiis Zoch elevassent, ubi ipsi filii Zoch reambulatores eorum a parte ville Nogelbe ex ista parte terminassent.” UBB Bd. 4. Die Urkunden von 1328 bis 1342 mit Nachträgen von 1284 bis 1318. Bearb. von Irntraut Lindeck-Pozza. Wien–Köln–Graz, 1985. (továbbiakban: Bd. 4.) 40–41 p. Nr. 93. (Publikationen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Siebente Reihe)

ikben osztályt tettek, amelynek során Ölbővel határos („*usque Hayd scilicet usque terram Ilbu*”³⁶) szántóföldjük is szétosztásra került.³⁷

1337-ben Ölbő határában találjuk a szomszéd birtokos Patyiakat, amikor is a vasvári káptalan jelentést tett Patyi Pál, Benedek és Márton patyi birtokának határjárásáról és birtokba iktatásáról.³⁸

1339. április 26-án több név szerint megnevezett kisölbői nemes a vasvári káptalan előtt megjelenve elmondta, hogy a Kőrís („*Keurus*”) vize mellett fekvő Ölbő nevű öröklött birtokukon a korábbi osztályuk után újabb osztályt hajtottak végre fogadott bírák elrendezésével.³⁹

1342-ben az ölbőiek szomszédságában találjuk a Pethlend-ieket, amikor a vasvári káptalan bizonyítja, hogy Pethlend-i Benedek fia: János Pethlend birtokon,⁴⁰ a Kőrís („*Keurus*”) folyón túl, ölbői Aynard földjének

szomszédságában lévő 10 hold⁴¹ szántóföldjét vejenek, Pál fia: Balázsnak és annak fiainak: Istvánnak és Bálintnak (unokáinak) adta birtoklásra.⁴²

1343-ban tűnik fel ismét együtt az Egyházasszék és Ölbő (Kisölbő) egy újabb szelestei határjárás és birtokba iktatás alkalmával. 1343. január 11-én Szeleste birtokot a szomszédok és név szerint megnevezett Ják nembéliek összehívásával és jelenlétében régi határai mentén bejárva ellentmondás nélkül iktatták Iván fia: Pálnak és Jakab fia: Péternek örök birtoklásra.⁴³

36 Hajd nevű hely ma nem ismert, Ölbő déli határánál lehetett.

37 AOKL. 1301–1387. 18. köt., 1334. Szerk. Almási Tibor, Piti Ferenc. Bp.–Szeged, 2019. 65–66. p. 112. sz.; UBB Bd. 4. 171–171. p. Nr. 270.; MNL OL DL–DF 40665., keltezés 1334. április 3.

38 „A vasvári káptalan I. Károly parancsára jelenti, hogy ... szeptember 5-én [Pogh] birtokra kimenne az összehívott szomszédok és határosok jelenlétében és egyetértésével a birtokot régi határai mentén bejárták, és abba ellentmondás nélkül beiktatták Pált, Benedeket és Mártont.” AOKL. 21. köt., 1337. Szerk. Blazovich László, Géczy Lajos. Szeged, 2005. 290–291. p. 519. sz.; HO 3. köt. Kiad. Nagy Imre et al. Győr, 1866. 131–133. p. 109. sz.; UBB Bd. 4. 230–231. p. Nr. 364. „*terram Ilbu*”; MNL OL DL–DF 264811., keltezés 1337. szeptember 8.

39 AOKL. 23. köt., 1339. Szerk. Piti Ferenc. Bp.–Szeged, 1999. (továbbiakban: 23. köt.) 108–109. p. 209. sz. „*Ilbu*”; MNL OL DL–DF 98439., keltezés 1339. április 26.

40 Petlend határjárása Nagy Lajos korából: MNL OL DL–DL 261530. Az adatgazdag oklevél a Szelestei család levéltárának darabja, közöletlen. A határjárás nem említi Ölbőt. Petlend helye: Csósz tőle keletre, Tömörd (Répceszentgyörgy) északra, maga Petlend a Kőrís vizén innen volt.

41 Területmérték. 1 királyi hold = 8442,38 m² *Bogdán István: Magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. század végéig*. Bp., 1978. (továbbiakban: *Bogdán, 1978.*) 183. p. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. 4. Levéltár- és történeti forrástudományok; 3.)

42 AOKL. 26. köt. 1342. Szerk. Piti Ferenc. Bp.–Szeged, 2007. 304 p. 430. sz.; UBB Bd. 4. 347. p. Nr. 546. „... *possessione Pethlend vocata ultra fluvium Keurus iuxta vicinitaten terre Aynardy de Ilbe adiacencia ab aquilone...*”; MNL OL DL–DF 40889., keltezés 1342. augusztus 12.

43 A birtok határjelei: „*szederbokor, ahol elkülönülnek Anthalius fia: István és Box fia: István, ill. a MagyarZeleste-i nemesek, ill. Iwan fiai; nagy út e két, Zeleste falu között; Keurus nevű rét, ahol az egyik határjelben kórtefa áll.; berek, ahol elkülönül a MagyarZeleste-i nemesektől; rét, ahol elkülönül Iwan fiaitól; domb; a pap rétje; Ilbeu-i nemesek földjei és berke; Iwan fiai rétje; az Ighazas Ilbeu-i népek földjei; berek; rét; Keurus Agwgy mellett; nagy út; szőlők árka egy hegy lábánál; e szőlőkben fák, ahol elkülönül Iwan fiaitól, ill. az Ilbeu-i népektől; völgy; hegy; Box fia: István határjelei.*” AOKL. 27. köt., 1343. Szerk. Piti Ferenc. Bp.–Szeged, 2007. 59–60. p. 27. sz. Az oklevél átírása: „I. Lajos király, Szelestei Pál és Péter kérésére átírja a veszprémi káptalan által, a királynak szinte 1342-ben kiadott meghagyására teljesített, Szeleste határjárásáról szóló jelentését. *Visegrad, 1343. mart. 2.*” HO 2. köt. 79–81. p. 62. sz.; UBB Bd. 5. Die Urkunden von 1342 bis 1349 mit Nachträgen von 1219 bis 1342. Aufgeführt von Bearb. von Irma Traut Lindeck-Pozza, und Erich Reiter bearb. von Leonhard Prickler. Eisenstadt, 1999. (továbbiakban: Bd. 5.) 8–10 p. Nr. 11. (Publikationen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Siebente Reihe) „... *terris populorum Ighazas Ilbeu... terris nobilium de Ilbeu...*”; MNL OL DL–DF 261526., keltezés 1343. január 14.

1351-ben egyik részről Iván fia: Pál és Szelestei Jakab fiai: Péter és János, a másik részről a király Nagybölbő falujának jobbágysai között bizonyos, legfeljebb 1 kis holdnyi⁴⁴ földrész miatt folyó, korábban elhalasztott, per ügyében az alispán szeptember 4-én Pál, valamint Szelestei Péter és János helyszínen bemutatott okleveleit megtekintve a vitás földrészt nekik visszaadta.⁴⁵

1358. szeptember 2-án Kont Miklós (?–1367. április vége) nádor a hegyfalusi, nagybölbői és családi jobbágysokat a Ják nemzetségbeliek birtokaitól tiltja.⁴⁶

1358. október 1-jén kelt levelében Vas vármegye hatósága bizonyítja, hogy Bögöti Fodor Péter fia: Miklós és társai, Ölbői Farkas fiának: Istvánnak Tóth János nevű szolgáját illető tartozásukat megfizették.⁴⁷

1359-ben Ölbői Miklós fia: Lőkös védelmezte perében ősei birtokát „Geche”-i István: János nevű fiával szemben, amikor április 8-án Vas vármegye hatósága Ölbői

Miklós fia: Lőkös és „Geche”-i⁴⁸ István fia: János között folyó pert elhalasztja.⁴⁹

1360-ban Ölbői Miklós fia: Lőkös egy szelestei földrész ügyében zajló döntőbíráskodásban működik közre.⁵⁰

1364-ben találkozunk ismét Esztergács nevével Bögöt, Esztergács és Óvát („*Owalth*”)⁵¹ birtok határjárása alkalmával, amit többek között Ölbői Péter fia: Miklós királyi ember jelenlétében végeztek el.⁵² A 14. század végére elnéptelenedett Esztergács település ekkor még lakott lehetett.

1366. május 28-án kelt oklevelében Kont Miklós nádor több nemes kérésére a Ják („*Tyak*”) örökjogú birtokukhoz⁵³ tartozó szántóföldjeik, rétjeik, erdők és más haszonvételeik jogtalan használatától tiltja szomszédait, főleg a hegyfalusi, szédenyi, laki, családi és nagybölbői népeket és jobbágysokat.⁵⁴

44 Területmérték, fontosabban meg nem határozható, a királyi holdnál kisebb földterület. Bogdán, 1978. 185–189. p.

45 AOKl. 35. köt., 1351. Szerk. Piti Ferenc. Bp.–Szeged, 2019. 408. p. 582. sz. „...*populos sive jobagiones domini nostri regis de villa Vlbeu...*”; MNL OL DL–DF 261531., keltezés 1351. szeptember 5.

46 Anjoukori okmánytár. 7. köt., 1358. jan. 1.–1359. márcz. 31. Szerk. Tasnádi Nagy Gyula. Bp., 1920. (továbbiakban: AO 7. köt.) 343–344. p. 189. sz. (Magyar történelmi emlékek. 1. oszt., Okmánytárak); „...*iobagionibus domini nostri regis de villis Hegfalu, Elbew et Chalad...*”

47 AO 7. köt. 394. p. 218. sz. „*Stephano filio Farcasii de Vlby*”; Anjou-kori oklevéltár, 1301–1387. 42. köt., 1358. Szerk. Papp Róbert. Bp.–Szeged, 2017. 408. p. 1098., 1099. sz.; MNL OL DL–DF 41362., keltezés 1358. október 1.

48 A „Geche”, „Gwthe” stb. településnevek egy, a mai Gérce területén feküdt középkori falut jelölnek. Kiejtése, ezzel együtt mai írásmódja: „Göte”. Öreg-Göte (86/24), Göte alja (86/25), Új-Göte (86/28) Balogh – Végh, 1982. 250. p.

49 MNL OL DL–DF 41390., keltezés 1359. április 8.; Az oklevél regesztájából: <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/51192/?list=eyJxdWVyeSI6ICIoMTM5MCJ9> (Megtekintve: 2017. május 14.) „*Leukus filius Nicolai de Vlbeu*”.

50 AOKl. 44. köt., 1360. Szerk. Sebők Ferenc. Bp.–Szeged, 2021. 338. p. 645. sz.; MNL OL DL–DF 261537., keltezés: 1360. július 3. „*Vlbeu*”

51 Ó-Vát-földe Vát és Bögöt közötti vidéken fekvő település. A mai Vát helység (határának) része, Sár-vártól É–Ny felé. Másik neve Tekse. *Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában.* 2. köt. Bp., 1894. (továbbiakban: Csánki, 1894.) 780. p. (Hunyadiak kora Magyarországon; 7.); Vas megye földrajzi neveiben Váton az Ófalu (27/106) dűlő felel meg Óvátnak. Balogh – Végh, 1982. 104. p.; Bögötiek a középkorban Bögöthöz csatolták, az övék volt, de később visszakerülhetett Váthoz a 18. század körül legkésőbb. Bizonyíték: a mai Bögöt nem határos Esztergács dűlővel, mint az oklevélben, csak Váttal. Esztergács és Ófalu dűlők viszont ma is szomszédosak, a Kőrös választja el őket; Óvát falura vonatkozó oklevelek, regesztával: MNL OL DL–DF 44459., keltezés 1447. április 10.; MNL OL DL–DF 45178., keltezés 1465. augusztus 6.; Kiadó Vasvári Káptalan; MNL OL DL–DF 45196., keltezés 1466. március 18.; MNL OL DL–DF 44946., keltezés 1460. június 21.; MNL OL DL–DF 44062., keltezés 1435. október 21.; MNL OL DL–DF 15504., keltezés 1461. december 6.

52 AOKl. 48. köt. 296–297. p. 563. sz.; MNL OL DL–DF 41607., keltezés 1364. július 17.

53 „Ják örökjogú birtok” Jákfalval azonosítható.

54 AOKl. 50. köt., 1366. Szerk. Piti Ferenc. Bp.–Szeged, 2020. 195. p. 398. sz. „*Vlbeu*”; MNL OL DL–DF 209183., keltezés 1366. május 28.

1379-ben Ölbői Lőkös fiát: Miklóst a Vas vármegyei gyűlés proskribálta,⁵⁵ s csak I. Lajos király (1326–1382) kegyének köszönhető, hogy ezt tettének megbánása reményében visszavonták.⁵⁶

1379-ben „Tyak”-i „Tyak”,⁵⁷ illetve Baksa fia: István lányai kisölbői birtokaik miatt pereskedtek egymás között, amikor Garai Miklós nádor az Ölbő és Fellövő birtokok iktatásának való ellentmondás miatt keletkezett perben az írásbeli bizonyítás miatt halasztást rendel el.⁵⁸

Alapvető változás következett be a 14. század végén, amikor 1390-ben az Osl nemzetségből származó Kanizsaiak – Kanizsai (II.) János (1350 k.–1418) esztergomi érseket és testvérei – adományba kapták Zsigmond királytól Léka és Sárvár várát, valamint Csepreg és Sziget nevű mezővárosokat a hozzájuk tartozó falvakkal együtt. Ebben az időben Nagyölbő is Sárvár birtokállományához tartozott.⁵⁹

A kisölbői Ölbői család tagjai is igyekeztek a nagybirtokú és hatalmú Kanizsaiak szolgálatába állani. Ölbői Györgyöt már 1405-ben Kanizsai, illetve Asszonyfalvai László familiárisai között találjuk.⁶⁰

Természetesen a régi birtokosok nem távoztak Kisölbőről. Ölbői Péter 1407-ben tiltakozott a többi kisölbői nemeseknél birtokainak elfoglalása és használatbavétele ellen.⁶¹

Rövid ideig Sárvár ura volt Ozorai Pipó (1369–1426), Zsigmond (1368–1437) király híres hadvezére, ennek Mátyás nevű testvére, János nevű unokatestvére is. 1412-ben Sopron vármegye oklevélbe foglalja, hogy Ozorai Pipó temesi ispánnak Sárvár várához tartozó Ölbő (Nagyölbő) birtok jobbágyai a mondott Ölbő birtok határában, a Sár faluba vezető út mellett fekvő „Arrusfeuld”⁶² birtokrészét elfoglalták és használják.⁶³ 1424-ben Ozorai a Kanizsaiakkal birtokot cserélt. A temesi főispán Sárvár várát összeszes tartozékaival – ezek között van „Ewlbew”, azaz Nagyölbő is – Simontornya vá-

55 Proskripció: „levelesítés”, törvényen kívül helyezés.

56 MNL OL DL–DF 42134., keltezés 1379. október 28. „Nicolaii filius Leukus de Ilbeu”; <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/70442/?list=eyJxdWVyeSI6ICI0MjEzNCJ9> (Megtekintve: 2017. 05. 14.)

57 Tyák: korabeli (tájnyelvi?) kiejtése Jáknak.

58 MNL OL DL–DF 42124., keltezés 1379. május 10. „Vlbeu” <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/69937/?list=eyJxdWVyeSI6ICI0MjEzNCJ9> (Megtekintve: 2017. május 14.)

59 Sopron vármegye története. Oklevéltár. 1. köt., 1156–1411. Szerk. Nagy Imre. Sopron, 1889. 498–501. p. 349. sz. „castrum sarvar accessissent ... Ewlbew [villa]”; MNL OL DL–DF 7633., keltezés 1390. július 25.

60 MNL OL DL–DF 50407., keltezés 1405. május 24. „Georgio filio Valentini de Elbew”.

61 MNL OL DL–DF 42915., keltezés 1407. május 1. „Petrus filius Nicol[aus] filij Leukus de Ilbeu”.

62 Árosföld lásd Ölbő urbáriuma 1608-ból MNL OL Kincstári Levéltárak. A Magyar Kamara Archivuma. E 156 Urbaria et Conscriptiones (továbbiakban: UC) Fasc. 37. Nr. 056 / c.1608. 121–124. p. (Eölbő) „Ezen Eölbey Hatarban vagyon az Urnak Magának szanto földey, küliomb küliomb Tagokba... Az Aros feöldeön Juger[a]: 37...”; MNL VaML A Szombathelyi Királyi Törvényszék iratai. Urbéri ügyek 722. köt. Nagyölbő határ felmérési földkönyve, 1850. A szántók között felsorolva „Kis és nagy áros földek, Áros földek”, továbbá MNL VaML A VI. Kataszteri Helyszínelési Felügyelőség iratai. Kataszteri felmérési iratok 149. köt. Ölbő község birtokrészleti jegyzőkönyve az 1911. évi részletes felmérése alapján. A dűlőnevek között „Áros földek”.

63 MNL VaML Szentgyörgyi Horváth cslt. Szentgyörgyi Horváth Zsigmond levéltárának elenchusa. „1412 Fasc. 38. No. 6. Fassionalles comitatus Soproniensis super eo edita quod populi et jobagiones viri magnifici domini Piponis de Ozora comitis Temesiensis in possessione Ilbeu residentes ad castrum Sarvar pertinentes, quamdam particulam terrae suae intra vera metas et currus metales praefatae possessionis suae Ilbeu vocatae Arrusfeuld dictae secus viam publicam ad villam Saar ducentem adjacentis pro se ipsis occupasset et occupatas uterentur de praesenti. Copia simplex.” Maga az oklevél nem maradt fenn, az elenchus bejegyzése korábban nem ismert értékes adatokat tartalmaz.

ráért és az ahhoz tartozó falukért Kanizsai Lőrinc fia: János, fia: István egykori ajtónállómesternek és fiának: Lászlónak megunokatestvérenek, Miklós fia: Jánosnak cserébe átadta. A Kanizsaiakat újból ellentmondás nélkül vezették be Nagyölbő birtokába.⁶⁴

1444 novemberében Ölbői Lengyel Marcinkó („*Ewlbe*”-i Lengyel /Polonus „*Martinko*”) szombathelyi vicecastellanus, alvárnagy a vasvári káptalanról a kisölbői nemesek ősének, Zoch-nak 1288. augusztus 1-jén⁶⁵ és 1328. október 6-án kelt oklevélét kéri másolatban kiadni.⁶⁶ Marcinkó és a Polonusok a későbbiekben nem jutottak Kisölbő birtokába.⁶⁷

1455-ben Dorottyia, néhai Kisölbői „*Zachk*” (dictus) Péter deák (literatus) özvegye „*Kyselbew alio nomine Lak*” birtokkal kapcsolatban említetik.⁶⁸ 1456-ban néhai Kisölbői Zaach Pétert említik „*Kyselbew alio nomine Laak*” birtokkal kapcsolatban.⁶⁹ A hivatkozott két oklevélben egy új névváltozattal találkozunk Kisölbőre: Lak.

64 SO 2. köt. 77–80. p. 54. sz. „*Ewlbew*”; ZSO 11. köt. 320–321. p. 776. sz.; MNL OL DL 11525., keltezés 1424. június 21.; Átírta a vasvári káptalan 1424. augusztus 5-ei privilégiumában. MNL OL DL 11530., keltezés 1424. augusztus 5.; ZSO 11. köt. 379. p. 921. sz. Ennek 1719. május 15-ei hiteles másolata: MNL OL DL 90958. Khuen-Héderváry család levéltára, Viczay és Khuen-Héderváry család.

65 MNL VaML Szentgyörgyi Horváth csnt. Horváth János iratai Fasc. 38. Nr. 3. Az 1288. évi oklevél (1288. augusztus 1.) 1444. évi átiratáról (1444. november 9.) a királyi kúrián készült 1812. évi (1812. április 16.) hiteles másolat

66 MNL OL DL–DF 50485., keltezés 1444. november 11. <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/153666/?list=eyJxdWVyeSI6IC1hMDQ4NSJ9> (Megtekintve: 2017. május 14.)

67 MNL VaML Levéltári szakkönyvtár. Kéziratgyűjtemény B 35. *Benczik Gyula*: Ki volt Polonus „Lengyel”? Marcinkó szombathelyi várnagy? In: *Benczik Gyula: Irományok. Egyházasrádóc*, 2019–

68 MNL OL DL–DF 261601., keltezés 1455. február 4.

69 MNL OL DL–DF 261602., keltezés 1456. március 28.

A birtokosként megjelenő „*Gwthe*”-i család is a Ják nemzetséghez tartozott. 1455-ben „*a vasvári káptalan bizonyítja, hogy Sitkei Gothárd fia: János a maga, 4 fia és a „Gwthe”-i család felsorolt tagjai nevében Kisölbő possessió elidegenítésétől „Gwthe”-i Mátyás fiát Tamást, a megszerzésétől pedig Szelestei Thibold György fiait: Balázst és Istvánt eltiltotta.*”⁷⁰

1456-ban Sitkei Gothárd fia: János és ennek 4 fia „*Gwthe*”-i Tamást és fiait a Sopron vármegyei Fellövő⁷¹ és a Vas vármegyei Kisölbő possessiókban levő részeik eladásától, Szelestei Balázst, Thaskand-i Imrét és másokat pedig azok megszerzésétől eltiltotta a vasvári káptalan előtt.⁷²

1450-ben Nagyölbő plébánosát Miklósnak hívták, aki Antal rábaközi főesperes, Antal győri vikárius és Antal győri kanonok utasítására Benedek szentgyörgyi (ma: Répceszentgyörgy) és a – név szerint meg nem nevezett – sömjéni (ma: Rábasömjén, Sárvár része) plébánossal együtt teljesíti megbízatását.⁷³

Végül meg kell emlékeznünk Tamás nagyölbői plébános, a győri káptalan Szentlőrinc-oltár igazgatójának 15. század végi köztevékenységéről. 1465-ben a sárvári,

70 DL–DF 68381., keltezés 1455. július 21. „*Kyselbew*” <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/169917/?list=eyJxdWVyeSI6IC12ODM4MSJ9> (Megtekintve: 2017. szeptember 9.)

71 Fellövő: lásd Lövé település Sopron megyében. *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. 3. köt. Bp., 1897. (továbbiakban: Csánki, 1897.) 618. p. (Hunyadiak kora Magyarországán; 8.)

72 MNL OL DL–DF 68382., keltezés 1456. február 22. „*KysElbew*” <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/170607/?list=eyJxdWVyeSI6IC12ODM4MiJ9> (Megtekintve: 2017. szeptember 9.)

73 MNL OL DL–DF 261599., keltezés 1450. május 1. Az idézett szöveg az oklevél hátán későbbi írással. <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/161404/?list=eyJxdWVyeSI6IC1KRUXaPSgyNjE1OTkplno> (Megtekintve: 2018. május 21.) „...*discreti vi-ris ... Nicolai de Elbew ... ecclesiarum plebanis ...*”.

nagyölbői, szentivánfalvi és góri plébánosokat arra utasítja Mihály győri olvasókanonok és vikárius, hogy a hitbér és jegyajándék, valamint leánynegyed miatt a Szelestei Balázs és Thapanfalua-i Thapan János között zajló perhez kapcsolódóan a Vas vármegyei „Thapanfalua”;⁷⁴ Haraszi és Újfalú birtokokat felmérjék és felbecsülik.⁷⁵ Ezt követően Tamás 1469-ben, majd 1472-ben is kap hasonló megbízatást. 1469-ben Tamás nagyölbői plébános, a győri káptalan Szent Lőrinc-oltár igazgatója, káptalani kiküldött a győri káptalan megbízásában eljárva „Gyrnolth”-i (dictus) Jakabot és feleségét „Kewpche”⁷⁶ mezővárosban vezeti be két telek birtokába.⁷⁷ Különösen jelentős 1472. évi szereplése. Tamás nagyölbői pap, a győri káptalan Szent Lőrinc-oltár igazgatója, káptalani kiküldött jelenlétében Egerszegi Mihály királyi ember a csornai conventet és Pál fráter csornai prépostot a Vas vármegyei Vadkert avagy Kiszszédény⁷⁸ nevű predium birtokába vezeti be. A szomszéd birtokosok között találjuk többek között Kyselbew-i Benedeket és Fábiánt.⁷⁹ 1475-ben Szentgyörgyi András győri

kanonok és vikárius utasítására jár el, aki meghagyta az nagyölbői, a szentgyörgyi és a bőí⁸⁰ plébánosoknak, hogy 15. napra idézzenek meg egy büki és egy csepregi személyt.⁸¹

1492-től kezdődően a falu története a négy elődtelepülés helyett már csak kétfőre egyszerűsödik, a jobbágy Nagyölbőre és a nemesi Kisölbőre. A két falu története eltérő forrástípuson követhető nyomon.

A jobbágyfalué a sárvári vár és tartozékainak urbáriumában részletes adatokkal – pl. névsorok – ellátott. A következő lépés ezen források feldolgozása, amit nagyban elősegít, hogy a sárvári uradalom falvai – köztük Nagyölbő – jobbágyviszonyainak elemzését Érszegi Géza a Mohács előtti időszakra vonatkozóan már elvégezte.⁸² Zárásként csak röviden térünk ki ezekre a forrásokra. 1492-ben Sárvár és Kapu urbáruma a sárvári vár földek között számba veszi Ölbőt is. A falu határában levő „Estergach” nevű rét fele Kanizsai Györgyé, másik fele néhai Kanizsai László fiaié. Ez alátámasztja, hogy az Árpád-kori, egykoron szolgálonépek által lakott, elnéptelenedett falu területe Nagyölbőbe olvadt be.⁸³ Kanizsai János és György 1506-ban keletkezett birtokösszeírása megemlíti Nagyölbő plébánosát is, akinek 2 jobbágya van ekkor és

74 Tapánfalva (ma: Táplánfa, Táplánszentkereszt része) Csánki, 1894. 754. p.

75 MNL OL DL–DF 50489., keltezés 1465. június 26. „discretis viris... de Elbew... ecclesiarum parochialium plebanis” <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/186243/?list=eyJxdWVyeSI6IC1MDQ4OSJ9> (Megtekintve: 2017. október 7.)

76 Kewpche azonos a Moson megyei Köpcsennyel, (ma: Kittsee, Ausztria) Csánki, 1897. 675–675. p.

77 MNL OL DL–DF 16795., keltezés 1469. február 22. „hominem videlicet discretum dominum Thomam presbyterem de Elbew rector [...] Sancti Laurentii martyris fundate in dicta nostra ecclesia” <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/193052/?list=eyJxdWVyeSI6IC1Njc5NSJ9> (Megtekintve: 2017. október 7.)

78 „Predium Wadkerth sive Kysseden”. Csánki, 1894. 810. p.

79 MNL OL DL–DF 17292., keltezés 1472. április 21. „discretum Thomam presbyterum de Elbew rectorum altaris Sancti Laurentii martyris in dicta ecclesia [Jauriensis]” „Benedicto et Fabiano de

Kyselbew” <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/198893/?list=eyJxdWVyeSI6ICJKRUxaPSGxNz5MikifQ> (Megtekintve: 2017. október 7.)

80 Bő, Sopron megye.

71 MNL OL DL–DF 45628., keltezés 1475. december 13. „discretis dominis de Elbew” <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/204234/?list=eyJxdWVyeSI6ICJKRUxaPSGONTYyOckifQ> (Megtekintve: 2017. október 7.)

82 Érszegi Géza: Középkor. In: Sárvár monográfiája. Szerk. Horváth Ferenc. Sárvár, 1978. 134–159., 213–239. p.

83 MNL OL UC Fasc. 87. Nr. 31. (1492); MNL OL DL–DF 36992. 6. fol. (Elbew). <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6IC1zNjk5Mj9> (Megtekintve: 2017. március 11.)

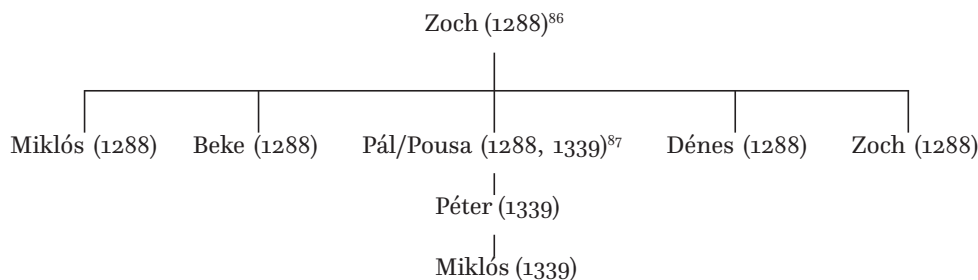
említésre kerül egy „*Lakfewlde*” és egy „*Warfewlde*” nevű szántó is.⁸⁴ Sárvár uradalmának 1519 [1521]-ben keletkezett urbárium a Nagyölbő úrbéres viszonyainak Mohács előtti utolsó összeírása.⁸⁵

A másik falurész, Kisölbő történetének további kutatását nehezíti az a tény, hogy az Eölbeyek családi levéltára elenyészett. A Ják nemzetségből származó családok kö-

zül az egyébként az Eölbeyekkel rokon Szelesteyeké és Niczkyeké viszont fennmaradt, innen pótolhatók elsősorban a nemes Kisölbő koraújkori történetének forrásai.

Függelék

Az Eölbey család első négy generációja



84 MNL OL UC Fasc. 37. Nr. 55. (1506); MNL OL DL–DF 37005. 2 fol. (Elbew) <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/view/258377/?pg=1&bbox=-1880%2C-3928%2C5774%2C107> (Megtekintve: 2021. január 24.)

85 MNL OL UC Fasc. 8. Nr. 13. (1519 [1521]); MNL OL DL–DL 37007. 69–72. fol. (Ewlbe) <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/287433/?list=eyJxdW-VyeSI6IClZnZAwNyJ9> (Megtekintve: 2017. március 11.)

86 MNL VaML Szentgyörgyi Horváth cslt. Horváth János iratai. Fasc. 38. Nr. 3.; UBB. Bd. 3. 285–286. p. 438. sz.; Cod. dipl. Tom. 5. Vol. 3. 442–444. p.

87 AOkI. 23. köt. 108–109. p. 209. sz. „*llbu*”; MNL OL DL–DF 98439., keltezés 1339. április 26.

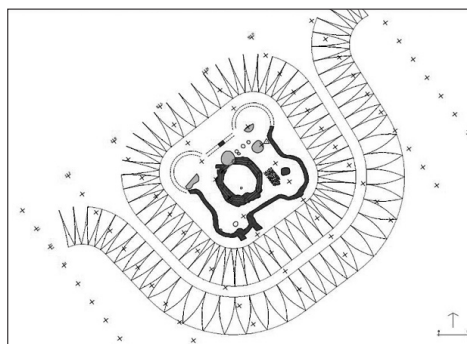
NÉMETH LAURA ESZTER

15. századi éremkincslelet Gór, Széchenyi út 72. sz. alatti lelőhelyről

Bevezetés

Tanulmányomban¹ egy 15. századi éremlelettel foglalkozom, amelyhez személyes kötődésem is van, mivel lakhelyemen, Górbán, a Széchenyi (korábban Lenin) út 72. házában került elő. A leletanyag közel 2 évtizeden át volt Kecskeméten V. Székely Györgynél. 2008-ban került onnan vissza a Savaria Múzeumba. Gyöngyössy Márton több alkalommal említette meg munkáiban. A következőkben ennek az éremleletnek a bemutatását kísérem meg.

Célom a leletanyag feldolgozása, a földre kerülés lehetséges okainak felvázolása, valamint a környéken előkerült hasonló korú éremleletekkel való összehasonlítása. Továbbá mivel az éremlelet nagy része Hunyadi Mátyás veretei közé tartozik, illetve aquileiai és egy darab boszniai érmét is tartalmaz, így röviden Hunyadi Mátyás; a két aquileiai pátriárka (II. Antonio di Panciera és II. Lodovico di Teck), valamint Újlaki Miklós, bosnyák „király” ezüstpénzverésére is ki fogok térni. A leletanyag összesen 78 érmét tartalmaz; ebből 73 található a múzeumban. A maradék öt érme a megtaláláskor falubeliek tulajdonába került, amelyeket sikerült megtekintennem. Sajnálatos módon azonban biztosan kije-



A középkori vár alaprajza
(Dénes, 2011. 45. p.)

lenthető, hogy ezen a 78 érmén felül is vannak még hiányzó darabok, viszont ezek az idő folyamán elkallódtak. A továbbiakban tehát a meglévő 78 érmére fogok koncentrálni és ezekből következtetéseket levonni. Ahol a „hiányzó” darabok nehézséget jelentenek és további kérdéseket vetnek fel, arra külön ki fogok térni.

Gór ma egy kis falu, nagyjából 300 lakossal a Dunántúl nyugati részén. Az Alpok lábánál, Vas megyében található, korábban Vas vármegye részét képezte. Őskori és középkori emlékeire már Rómer Flóris is felhívta a figyelmet.² A falu régészeti szempontból a Górkápolnadomb lelőhelyről vált ismertté, ahol az 1988-ban megkezdett, 6 évnyi, majd a 2002. évi feltárások során az újkőkortól a késő középkorig szinte minden korszakból

1 Jelen közlemény az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Közép- és kora-újkorai régészet alapszakos szakdolgozatomból (Bp., 2022. 39 p.) közlésre átdolgozott változata. Itt mondok köszönetet támavezetőimnek, dr. Nagy Szabolcs Balázsnak; Ilon Gábor régésznek, dr. Tóth Csabának, a Magyar Nemzeti Múzeum numizmatikájának és Kószegi Ádánnak, a Savaria Múzeum régésztechnikus-gyűjteménykezelőjének a munka során nyújtott segítségükért.

2 A Nemzeti Múzeumba került bronz lándzsahegyről tudunk. Lásd *Károlyi Mária*: Őskor. In: Sárvár története. Szerk. Söptei István. Sárvár, 2000. 27. p.; *Dénes József*: Gór, egy feltárt favár (castrum ligneum). In: Várak nyomában. Tanulmányok a 60 éves Feld István tiszteletére. Szerk. Terei György et al. Bp., 2011. (továbbiakban: Dénes, 2011.) 46. p.

kerültek elő leletek, objektumok. Ezenkívül a Kápolnadomb 5 km-es körzetében még nyolc további lelőhelyet is azonosítottak Ilon Gábor ásatásvezető régész irányításával. Bár a leletanyag szempontjából legnagyobb mértékben képviselt korszak az őskor, a középkort tekintve is elmondható, hogy olyan jelentős objektumok kerültek elő, mint a Dénes József által a 12. század elejére datált³ Árpád-kori favár, amely a domb északi peremén helyezkedett el és a 12–13. században lehetett használatban.⁴

Ennek az épületnek a funkcióját és leletét később Feld István bírálta.⁵ Véleménye szerint nem kizárt, hogy itt akár egy falusi udvarházzal lenne szó, hiszen a középkori templom közelsége – kb. 100 m – erre utal. A templom is középkori eredetű.⁶ A vár csupán a 12–13. században állhatott, de a település ezután is lakott lehetett, mivel 14–15. századi leletek is kerültek elő a Kápolnadombon. A település lakottságára utal továbbá az is, hogy adataink alapján Garai Miklósnak 1416-ban официálisai voltak Górnban, illetve, hogy Górn a Guary család és Ják nemzetségbeli rokonságának lakóhelyeül szolgált az Árpád-kortól egészen az 1930-as évek elejéig. A Guary-kastélyon kívül a településen még legalább öt nemesi udvarház volt. A még ma is álló kastély a 17. századra keltezhető.⁷

3 Dendrokronológiai vizsgálatok alapján a várhoz felhasznált faanyagot 1105–1131 között vághatták ki.

4 Dénes, 2011. 41–46. p.; *Ilon Gábor: Górn-Kápolnadomb régészeti kutatásának jelenlegi helyzete, 1988–1990.* = Vasi Szemle, 1991. 3. sz. 343. p.

5 *Feld István: Várak nyomában. Tanulmányok a 60 éves Feld István tiszteletére. ... = Castrum, 2014. 1–2. sz. 73–74. p.*

6 Dénes, 2011. 46. p.

7 *Szekér György: Górn v. Guary Kastély kutatási dokumentáció. II. Bp., 2003. 24. p.*

Górn (Guar/Gwar) az írott forrásokban

A település – Dénes József szerint – egy 1238. évi oklevélben⁸ jelenik meg először „castrum Guor” néven, viszont később Górn első említését Kubinyi András keltező forrás hiányában nem határozta meg pontosan.⁹ Egy 1259. évi forrásban a Górral azonosítható „Gar prédiomot” a Ják nembeli Márton fia Márton – a jáki monostoralapító – comes birtokai között találjuk és valószínűsíthető, hogy ennek a családnak a tagjai lehetettek a későbbi Guary család középkori ősei, valamint a vár tulajdonosai a 12–13. században.¹⁰ Ezt követően 1279-ből ismert egy forrás, amely a Kőszegiek birtokaként tünteti fel Górn. Tudjuk azt is, hogy a Héder nemzetség Kőszegi ágának felmenői, II. Henrik fiai, Iván és Miklós egy 1279. március 4-én keltezett oklevél¹¹ alapján felosztották egymás között Vas vármegyei javaikat, így Guar területét is fele-fele arányban.¹² 1333-ban a Répcén lévő „guari malmokat” említették a vasvári káptalan birtokaként, maga a település viszont valószínűleg már 1318-ban is Rohonchoz (ma: Rechnitz, Ausztria) tartozhatott, amely ekkoriban Németújvári Miklós, Miklós nádor fia, királyi lovászmester kezében volt. 1374-ben Miklós fiai és rokonai, egyenesági leszármazottai, tehát a Rohonci család, illetve a rohonczi Kakasok, akik a Németújvári ág leszármazottai voltak felosztották egymás között a rohonci birtokot és erről oklevél is született, amiből kiderül, hogy 1374-ben már biztosan Guar is a rohonci uradalomhoz tartozott. Egy 1404. évi keltezésű okle-

8 Dénes, 2011. 46. p.

9 Uo.

10 Uo.

11 *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera Georgii Fejér. Tom. 5. Vol. 2. Buda, 1829. 593–595. p.*

12 *Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. 2. köt. Bp., 1901. 150. p.*



Gór az első katonai felmérésén (<https://maps.arcanum.com/hu/map/firstsurvey-hungary/?layers=147&bbox=1860936.4546546368%2C5995394.783560602%2C1879118.9127579732%2C6001700.83839413> (Megtekintve: 2022. január 15.))

vélből ismert, hogy a Garaiak – Garai Miklós nádor és János – kezébe került Rohonc, illetve több település, Guart viszont csak külön oklevélben, 1407-ben kapták meg. 1441-ben¹³ a kőszegi várhoz tartozó településként sorolták fel. Ezt követően az osztrák III. Frigyes császár kezére került, de 1478-ban már újból Mátyás rendelkezik felette és tőle Jakab királyi főpattantyús vásárolja meg a rohonci várat és a hozzá tartozó uradalmat, amibe ekkor Guar is beletartozott az 1478. évi oklevél alapján.¹⁴ Mátyás király halála után, 1490-ben viszont Jakab az uradalmat szükségből eladta szalónaki Pamkircher Vilmosnak és Györgynek, de Guart

Jakab magának tartotta fent. Erről egy 1490. július 18-án keltezett oklevélből értesülhetünk, amelyben már „Gwar”-ként hivatkoznak rá.¹⁵ A következő említés 1796-ból származik Vályi András tollából, amelyben immár mai nevén szerepel a település. Ebben Gór közigazgatásban való elhelyezkedéséről esik szó: Gór Vas vármegyében található és a sárvári uradalom részét képezte.¹⁶

¹³ Hazai okmánytár. 8. köt. Kiadják Ipolyi Arnold, Nagy Imre, Véghely Dezső. Bp., 1880. 462. p.

¹⁴ Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. 2. köt. Bp., 1894. 752. p. (Hunyadiak kora Magyarországon; 7)

¹⁵ Neumann Tibor – Vajk Ádám: A Guary-levéltár oklevelei, 1490–1541. = Fons, 2003. 1. sz. 119–121. p.

¹⁶ Vályi András: Magyar országnak leírása. 2. köt. Buda, 1799. 46. p.

Az éremleret előkerülésének körülményei

Az éremleret 1987 őszén került elő egy ház építése során, a Széchenyi út 72. házszám alatt. A megtalálás körülményeivel kapcsolatban sajnos nem rendelkezünk pontos információkkal, ugyanis egyrészt a találó – korából és egészségi állapotából adódóan – nem emlékszik tisztán az éremleret előkerülésének részleteire, így e vonatkozásban több kérdés is felvetődik. Többek között kérdéses, hogy az érmék milyen formában kerültek elő, mivel a találó állítása szerint nejlonzacszkóban találta meg a pénzeket. Ez szinte biztosan kizárható, viszont amennyiben mégis igaz lenne ez az állítás, úgy előállhatna egy olyan különleges helyzet is, hogy még korábban egy ismeretlen személy megtalálhatta a „kincset”, majd valamilyen okból nejlonzacszkóba csomagolva visszatevette. Ennek valószínűsége viszont elég csekély és semmilyen adat nem utal erre.

A találás körülményeinél az a kérdés is felmerült, hogy biztosan az adott telekről származó földből került-e elő a lelet, mivel a találó említette, hogy az építkezéshez a falu végéről – talán a Kápolnadomb környékéről – szállítottak földet. Így felvetődik az a lehetőség, hogy az éremleret is ezzel együtt került volna a telekre. A „Magyar Hírlap”-ban 1989-ben megjelent hír¹⁷ alapján pedig a helyszínre vonatkozóan egy harmadik lehetőség is felmerül, mivel a cikk szerint a Széchenyi út 13. házszám alatt lakó találó saját udvarán bukkant az érmékre. Ez utóbbinál azonban valószínűsíthető, hogy mivel nem régészeti vonatkozású folyóiratról van szó, így a hírnek a szenzációértéke volt elsősorban fontos, a részletek pedig már kevésbé. A helyszín

kérdésének megválaszolásában szerencsére volt alkalmam több forrásból is tájékozódni, így több falubeli elbeszélése alapján is bebizonyosodott, hogy a lelet egyértelműen a Széchenyi út 72. alatt került elő. Azt tudjuk, hogy az érmekincs a Kápolnadomb feltárása közben valamikor, már Dénes Józsefhez, a Savaria Múzeum munkatársához került. A leletegyüttest csak 2008-ban leltározták a Savaria Múzeumban, a leletjegyzék a meghatározásokkal pedig csak 2014-ben jutott ugyanide.¹⁸

Válaszokat egyedül a múzeumi dokumentációból kaphatunk, amelyhez az információkat Ilon Gábor gyűjtötte össze utólagosan. Eszerint az érmék 60–70 cm mélyről kerültek elő, valamint az is kiderül, hogy mivel kerámiaedény, vagy egyéb más tárgy nyomait nem találták meg az érmék közelében, így valószínűsíthető, hogy az érméket bőr- vagy textilrészényben rejthették el. Fontos még megemlíteni, hogy a dokumentációban is szerepel, hogy az építkezésen a tulajdonos visszaemlékezései szerint – a múzeumi dokumentációban leírtak alapján – kb. 6–8 munkás dolgozott és ők az érmék közül fejenként 1–10 darabot megtartottak.¹⁹ Ez több problémát is felvet, mivel így például a V. Székely György által meghatározott, 1480-as évek elejére/közepére tehető záródás is kétségbe vonható, továbbá az éremleret értéke sem becsülhető meg pontosan.

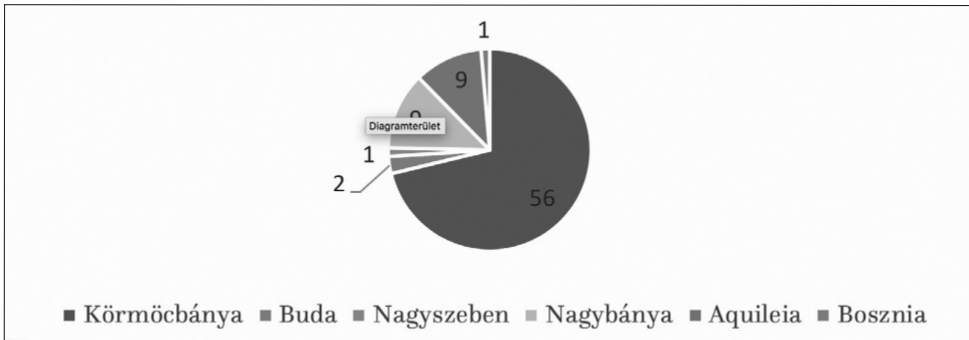
Az éremleret leírása

A múzeumba összesen tehát 73 darab érme került be, a faluból pedig még további öt ismert. A múzeumban lévő érmék lelet-

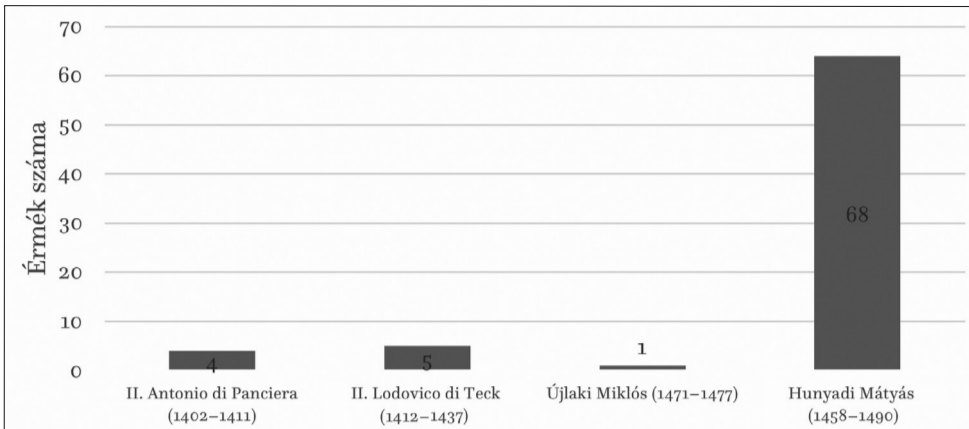
17 Hetvenhárom ezüst dénárt találtak Góron. = Magyar Hírlap, 1989. jún. 27. 6. p.

18 V. Székely György: Éremleretek. Gór. = Numizmatikai Közlöny (továbbiakban: NK), 1991–1992. (továbbiakban: V. Székely, 1991–1992.) 233. p.

19 Savaria Múzeum RA 2302-08.



A 78 db érmemegoszlása verésűk helye szerint



Érmekek megoszlása az érmet verő uralkodó/főurak szerint

jegyzékét, a már említett V. Székely György készítette el és közölte az 1991–1992. évi „Numizmatikai Közlöny”-ben.²⁰ A lelet-együttesben a 78 érme közül 68 darab Mátyás király verete, amiből 19 darab CNH II.²¹ 235A típusú, 12 darab CNH II. 234-es, négy darab CNH II. 233A-s, 30 darab CNH II. 239A-s denár és három darab pedig CNH II. 244-es obulus. A többi 10 érme külföldi veret, közülük egy darab Újlaki Miklósé

(1471–1477), négy darab II. Antonio di Panciera (1402–1411), öt darab pedig II. Lodovico di Teck (1412–1437) nevéhez köthető.

A nyitóveret 1402–1411 közöttre datálható, míg a záróveret az 1480-as évek első felére, közepére tehető.

Az érmekek verési helyét tekintve a 78 darab érméből 56-ot Körmöcbányán (ma: Kremnica, Szlovákia); kilencet Nagybányán (ma: Baia Mare, Románia); ugyancsak kilencet Aquileában; kettőt Budán (ma: Budapest); valamint egyet-egyet Nagyszébenben (ma: Sibiu, Románia) és Boszniában vertek.

²⁰ V. Székely, 1991–1992. 233. p.

²¹ Réthy László: Corpus Nummorum Hungariae. Magyar Egyetemes Éremtár. 2. köt. Vegyesházi királyok kora. Bp., 1907. (továbbiakban: CNH II.) 45 p., 28 t.

A körmőcbányai pénzverdében vert érmék kiemelkedően magas száma nem meglepő, hiszen Hunyadi Mátyás uralkodása alatt 1470-től ez a verde vált a legfőbb kibocsátóvá és az ezüstpénzverés központjává.²²

Hunyadi Mátyás ezüstpénzverése és a leletanyagban megjelenő érmék

A leletanyag nagy részét (68 érme) Hunyadi Mátyás ezüstdenárjai képezik, így röviden Mátyás király pénzverésére is kitérek. A legelső Mátyás nevével fémjelzett pénzek verését még a fiatal királyt megválasztó országgyűlés határozta el. Ezzel kezdetét vette a pénzverés Mátyás nevével, amely két nagyobb szakaszra bontható: 1.) az évenkénti pénzbeváltás korszaka; 2.) az állandó pénz korszaka.

Az évenkénti beváltásra kerülő ezüstpénzek általában évről évre újból verésre kerültek, s hogy ezek egymástól könnyen megkülönböztethetők legyenek, éremképüket évenként változtatták és más–más rajzú címerrel látták el. Ezeket az úgynevezett címeres ezüstpénzeket 1458–1467 között verték. Ezután megvalósult a magyar ezüstpénzverés nagy reformja, amellyel Mátyás a magyar denárvalutát hosszú időre stabilizálta.²³ A legtöbb 15. század végi éremleletben, ahogy a góri is ezt tükrözi, a magyar denárok dominálnak.²⁴

Ekkor jelentek meg az úgynevezett madonnás veretek, amelyek már állandó éremképű pénzeket jelentettek és nem kerültek évi beváltásra, hanem hosszú ideig forgalomban maradtak. Újabb pénzek legfeljebb csak a forgalomban lévő pénzmenyiségben keletkező hiányok kiegészítésére és pótlására szolgáltak.²⁵

Az állandó ezüstpénzverés korszaka Mátyás uralkodása végéig tartott és négy részre osztható:

- a.) a bevezetés és elterjesztés időszaka (1467–1470)
- b.) a pénzverés racionalizálásának korszaka (1470–1477)
- c.) az újjászervezés időszaka (1478–1485)
- d.) az egyesítés korszaka (1486–1490).²⁶

Az éremlelet szempontjából ki kell emelnünk a bevezetés és elterjesztés időszakát. Ebben az időszakban három pénzben vertek ezüstpénzt: mindegyik denárnak készült obulusa, valamint garasa is.²⁷ A pénzreform sikerességét bizonyítja, hogy Nagy Lajos óta ez volt az első alkalom, hogy garast is vertek.²⁸ A garasok éremképéhez viszonyítva az ekkor kiverésre került denárok és obulusok képe jóval egységesebb képet mutatott. A CNH 235A típusú denárt – amely az első kivert állandó denár volt – a nagy igények kielégítése végett mind az öt akkoriban működő magyar pénzverdében verték. A góri leletanyagban ebből összesen 19 darab került elő. Éremképe: negyedelt címerpajzs szív pajzssal. A címerpajzs első negyedében Árpád-sávok, másodikban kettős kereszt, harmadikban dalmát leopárdfők és a negyedik negyedben pedig a besz-

22 Gyöngyössi Márton: Pénzgazdálkodás és monetáris politika a késő középkori Magyarországon. Bp., 2003. (továbbiakban: Gyöngyössi, 2003.) 66. p. (Doktori mester munkák)

23 Varga Máté: Fényes ezüstök és aranyak Somogyországból. Kaposvár, 2020. (továbbiakban: Varga, 2020.) 25. p. (A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum éremgyűjteménye; 3.)

24 Kálnoki–Gyöngyössi Márton: Pénzverés és pénzforgalom Nyugat-Magyarországon, 1387–1608. Bp., 2015. (továbbiakban: Kálnoki–Gyöngyössi, 2015.) 140. p.

25 Pohl Artúr: Hunyadi Mátyás birodalmának ezüstpénzei, 1458–1490. Bp., 1972. (továbbiakban: Pohl, 1972.) 7. p. (Az Éremgyűjtők Kiadványsorozata. Középkori pénzek; 8.)

26 Gyöngyössi, 2003. 6–72. p.

27 Pohl, 1972. 8. p.; Gyöngyössi, 2003. 64. p.

28 Gyöngyössi, 2003. 64. p.

tercei oroszlán látható. A szív pajzs a szokásos módon a Hunyadi-család címerét ábrázolja, a hollót csőrében gyűrűvel.²⁹ A hátlapon fejkendő madonna látható, jobb karján a kiseddel. Mivel ekkor a veretek rajzai még nem voltak egységesek, így ebben az időszakban kisebb eltérések mutatkoznak a különböző verdék veretei között. Ilyen különbség például az előlap szív pajzsa, amely a budai vereteken ovális formát rajzol ki, de Körmöcbányán és Nagybányán például a szív pajzs kerete is elmaradt. Előlap körirata általában: „moneta Mathie regis Ungarie” („M. Mathie. R. hVnGARIE”); Körmöcbányán: „MOneTA MATHie. R. VnG” vagy „M: MATHie R. VnG”, de rövidítések és egyéb változatok is akadnak.³⁰ A denár hátlapjának körirata: „Patrona Ungarie” – gyakran hibásan szerepel az érmeiken, többször a „Hungarie” helyett ugyanennek az „n” betű nélküli változata. Kassán (ma: Košice, Szlovákia) pedig a „Patrona” helyett szembetűnő a „Matrona” változat.³¹ Ehhez a denárhoz a CNH II. 243 obulus, illetve a CNH II. 213C, CNH II. 213D, továbbá a CNH II. 213E garasok tartoztak.³²

Mátyás pénzverésében a következő szakaszt az ezüstpénzverés racionalizálása jelentette, ami 1470-től 1477-ig³³ tartott és az érmelet szempontjából szintén fontos. Ebben az időszakban már lelassult az ezüstpénzverés, nem vertek évente újat, csak a hiányt pótolták. Néhány verde – a budai, a kassai és a nagyszebeni – éppen ebből az okból kifolyólag ekkor nem is üzemelt.³⁴

29 Gyöngyössi, 2003. 63. p.; Gyöngyössi, Márton – Winter, Heinz: Münzen und Medaillen des ungarischen Mittelalters, 1000–1526. Hrsg. Michael Alram, Heinz Winter. Wien, 2007. 107. p. (Sammlungskataloge des Kunsthistorischen Museums; 4.)

30 Pohl, 1972. 8. p.

31 Gyöngyössi, 2003. 65. p.

32 Pohl, 1972. 16. p.; Gyöngyössi, 2003. 64. p.

33 Pohl Artúr szerint 1471 és 1479 között zajlott. Pohl, 1972. 8. p.

34 Gyöngyössi, 2003. 68. p.

Az ezüstverés főleg Körmöcbányára hárult és jelentős szerepe miatt végleges főpénzverdévé vált. Nagyszebenben (Altemberger Tamás) és Nagybányán a CNH II. 235A típusú még ekkor, 1470–1471-ben is verték. Előbbinek különös ismertetőjegye a hátlapi gótikus madonnaábrázolás volt, míg utóbbin az éremkép egyre kevésbé kidolgozott lett.³⁵ Ugyanekkor viszont újabb típusú pénzek is bekerültek a pénzforgalomba. Ilyen volt többek között a góri leletanyagban magát 12 darabbal képviselő CNH II. 234. denár, amelyen a nagyszebeni CNH II. 235A-hoz hasonlóan a filigrán ábrázolású madonna jelent meg, fején glóriával, Körmöcbányán pedig hosszított fátyollal.³⁶ Az előlapi címerben az egyfarkú, mancsában koronát tartó beszercei oroszlán jelent meg, de egyes változataiban (a K - V vagy K - P/V verdejeggyel ellátott darabokon)³⁷ a cseh oroszlán jegyeit is magán hordozza.

Ekkor készült el a CNH II. 244. obulus is szintén Körmöcbányán, amelyből a góri leletanyagban három darab szerepel, K - V/A verdejeggyel. Ezen Szűz Mária a kis Jézust a bal karjában fogja.³⁸

Az újjászervezés időszaka 1478-ban³⁹ kezdődött és 1485-ig tartott.⁴⁰ A kezdő dátumot Gyöngyössi Márton azzal az adattal

35 Gyöngyössi, 2003. 66. p.; Huszár Lajos: Mátyás pénzei. In: Mátyás király. Emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára. Szerk. Lukinich Imre. Bp., 1940. 1. köt. (továbbiakban: Huszár, 1940.) 561–562. p.; Pohl, 1972. 16. p.; V. Székely György: 15-16. századi dénárlet Kunfehértó határából. In: Halasi Múzeum. Emlékkönyv a Thorma János Múzeum 125. évfordulójára. Szerk. Szakál Aurél. Kiskunhalas, 1999. (továbbiakban: V. Székely, 1999.) 369–371. p. (Thorma János Múzeum könyvei; 3.)

36 Pohl, 1972. 32. p.

37 Gyöngyössi, 2003. 69. p.; Huszár, 1940. 562. p.; Pohl, 1972. 19. p.; V. Székely, 1999. 371. p.

38 Gyöngyössi, 2003. 69. p.; Huszár, 1940. 562. p.; Pohl, 1972. 19. p.

39 Pohl Artúr még 1480 és 1485 közé tette ezt az időszakot. Pohl, 1972. 33. p.

40 Gyöngyössi, 2003. 70. p.

igazolja, miszerint ebben az évben az országgyűlés a pénzürtékviszonyokról tárgyalta és az aranyforint – ezüstdenár árfolyamot 1:100 állapították meg. Mátyás ezt 1481-ben megújította.⁴¹ Ennek az időszaknak egy fontos lépése volt, amikor 1478–1479-ben Mátyás Körmöcbányára látogatott⁴² és örök időkre megerősítette az ottani nemesfémválasztót és nem mellesleg ennek folyamánként ismét újítottak a denáron. A madonna fejkendőjét koronára cserélték le, illetve Körmöcbányán ezenkívül a madonna helyzete is megváltozott, heraldikailag balra fordult és a gyermeket már nem a jobb, hanem a bal karjában tartotta.⁴³ Ebben az időszakban főleg az aranyforintverésben következtek be nagy változások, leletanyagunkat viszont ez nem érinti. Annál inkább fontos számunkra a körmöcbányai verdében megjelent CNH II. 239A denár. Ebből került elő Górbán a legnagyobb mennyiség, 30 darab. Ezen a változaton az előlap címerében az oroszlán szintén nem pontosan megállapítható, hogy a besztercei vagy cseh oroszánt ábrázolja-e. A hátlapon a madonna a bal karjában tartja a kis Jézust. Máriát koronával, a kis Jézust pedig hajjal vagy sapkával a fején jelenítik meg. A korábbi változatoknál (K – V/A verdejegyeknél) dundi kis Jézust láthatunk; a későbbin (K – P/rozetta verdejegyeken) pedig Mária a jobb kezében egy – talán az országalmával azonosítható – tojás alakú tárgyat tart.⁴⁴

A CNH II. 239A típusal párhuzamosan forgalomban volt egy másik ezüstdenár, a CNH II. 233A is, amelyet Nagybányán bocsátottak ki.⁴⁵ Ebből öt darab szerepel a góri

leletanyagban. Az előző típusal ellentétben ezen a kis Jézus feje fedetlen. A belső vonalkör a korábbi változatokról hiányzik. A többi Mátyás-kori verethez képest kivitelezése alacsony minőségű.⁴⁶

Az egyesítés időszaka (1486–1490)⁴⁷ a góri lelet szempontjából nem releváns, mivel a záróveret az 1480-as évek első felére/közepére tehető. Ebben az időszakban az ezüstpénzverés kizárólag Körmöcbányára tevődött át. A korszak denárverete a CNH II. 232. volt, amelyhez a CNH II. 242. obulus tartozott.⁴⁸

Külföldi veretek

A górihoz hasonló záródású éremleletekben szinte mindig találkozunk külföldi érmékkel is. Mivel a középkorban és a kora újkorban az érmék többsége nemesfém-ből készült, így azok egy részét egy meghatározott ár alapján való átszámítás után más országokban is elfogadták. A Magyar Királyság pénzeit is megtaláljuk külföldön, mint például a Mátyás-féle pénzreform után (1467 után) a madonnás denárokat már a magyar megszállás előtt az Alsó-ausztriai területeken.⁴⁹

Elsősorban a környező országok veretei kerültek be egy ország pénzforgalmába, így érthető, hogy területileg ezek az országokon belül a határok felé közeledve jelentek meg fokozottan. A 12–13. század folyamán például a friesachi denárok voltak ilyen külföldi pénzek, amelyek jó minőségüknek köszönhetően nagy területen elterjedtek és közkedveltek voltak. A 13–14. században

41 Gyöngyössi, 2003. 72. p.

42 Gyöngyössi, 2003. 70. p.

43 Pohl, 1972. 33. p.

44 Gyöngyössi, 2003. 71. p.; Huszár, 1940. 563. p.; Pohl, 1972. 20. p.; V. Székely, 1999. 371–372. p.

45 Gyöngyössi, 2003. 71. p.

46 Uo.; Huszár, 1940. 563. p.; Pohl, 1972. 20. p.; V. Székely, 1999. 372. p.

47 Ezt az időszakot Pohl Artúr is ezek közé a dátumok közé helyezte.

48 Gyöngyössi, 2003. 73. p.

49 Kálnoki-Gyöngyössi, 2015. 142. p.

a mai Ausztria területén készült bécsi denárok és pfennigek töltöttek be hasonló szerepet.⁵⁰

A 15. században megjelentek a pénzforgalomban az Aquileiai Érsekség által veretett, jó minőségű ezüstpénzek, amelyek a Magyar Királyság területén is elterjedtek. A 16. századtól kezdődően pedig főleg osztrák, német és lengyel pénzek nagyobb számú megjelenésével lehet számolni.⁵¹ Számunkra a leletanyag szempontjából a 15. századi külföldi pénzek fontosak. Hunyadi Mátyás alatt ugyan szinte csak magyar pénzek forogtak az országban a pénzreformnak köszönhetően, néhány külföldi pénz mégiscsak megjelent a magyar pénzforgalomban. Ilyenek a már említett aquileiai ezüstpénzek, de kisebb mértékben boszniai pénzekkel is találkozhatunk.

Külföldi veretek tekintetében a góri leletanyag hasonló összetételű, mint a többi 15. század végi, 16. század eleji záróverettel rendelkező éremlelet. Legnagyobb része (87,1%) Hunyadi Mátyáshoz köthető, de 11,5%-a (kilenc darab) aquileiai és 0,01%-a (egy darab) boszniai veret.

Érdekesnek mondható azonban, hogy bár Gőr az osztrák határ mellett fekszik, az éremlelet mégsem tartalmaz osztrák pénzt, annak ellenére, hogy Nyugat-Magyarországon a leletekben és az írott forrásokban is jelentősebb mennyiség is felbukkan ezekből. Az osztrák pénzek elég népszerűek voltak a 15. század végén a nyugati határszélen, még annak ellenére is, hogy rosszabb minőséget képviseltek, mint a korabeli magyar veretek. Népszerűségüket valószínűleg nem is értéküknek, hanem annál inkább funkciójuknak köszönhették, hiszen a határvidék számára ezek töltötték be a szomszédos osztrák tartományokkal való kereskedelem során a közvetítő eszköz

szerepét.⁵² Arra, hogy miért nem került be ennek ellenére mégsem ilyen típusú érem a leletanyagba több ok is magyarázatot adhat. Elsőként említhetjük az imént felhozott érvet, miszerint az osztrák pénzek kisebb értéket képviseltek, mint a magyar denárok.⁵³ Ebből következtethetünk arra, hogy ezeket nem őrizték meg, hanem a határon túli területekkel való kereskedelem során használták. Egy másik opció lehet, hogy még 1495 előtt rejthették el a kincset, ugyanis egy ekkori forrásból ismert, hogy Vas vármegyében a királyi adószedők osztrák pénzben kapták az adót, így ha ez erre a területre is igaz lett volna, úgy nagy valószínűséggel tartalmaznia kellett volna ilyen érmekeket.⁵⁴ De felhozható egy olyan egyszerű érv is, miszerint Gőr már lehet, hogy kívül esett azon a pénzforgalmi zónán, ameddig az osztrák pénzek eljutottak.

Aquileiai veretek

A góri leletanyagot – csakúgy, mint az ország 15. századi – 16. század eleji pénzforgalmát – kis mértékben ugyan (11,5%), de színesítették – a már említett – 15. század elején vert aquileiai pénzérmék. A kilenc darab aquileiai pénzből négy darab II. Antonio di Panciera denárai, öt darab pedig II. Lodovico di Teck denárai közé tartozik. Ezek legkorábban Luxemburgi Zsigmond uralkodása alatt kerülhettek a Magyar Királyság területére, amikor Zsigmond király háborúi során a magyar csapatok az Aquileiai Hercegség területén is megfordultak. Az ebben a hadjáratban részt vevő magyar

52 Kálnoki–Gyöngyössy, 2015. 142. p.

53 Kálnoki–Gyöngyössy, 2015. 140. p.

54 *Kubinyi András: A későközépkori magyar-nyugati kereskedelmi kapcsolatok kérdése.* In: R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv születése 70. évfordulója ünnepére. Szerk. Tusor Péter. Bp., 1998. (továbbiakban: Kubinyi, 1998.) 116.

50 Varga, 2020. 21. p.

51 Varga, 2020. 22. p.

katonák így magukkal hozhattak jelentős mennyiségű aquileiai pénzt. A másik magyar szarvasmarha-kivitelben kereshető, amelynek egyik legfontosabb útvonala Aquileia térségén haladt át. Ez utóbbi indok adhat magyarázatot a Magyarországon való késleltetett megjelenésre (a kibocsátásuk után való csaknem fél évszázados eltolódás a mi esetünkben is megfigyelhető).⁵⁵ A góri leletanyag nyitóverete II. Antonio di Panciera (1402–1411) nevéhez köthető.

II. Antonio di Panciera és II. Lodovico di Teck aquileiai pátriárkák pénzei

A két aquileiai pátriárka, a II. Antonio di Panciera és a II. Lodovico di Teck által veretett pénz minősége ugyan silányabb volt (a denárok ezüsttartalma 0,70 g-ról 0,30 g-ra csökkent),⁵⁶ mint az elődeiké, a magyar leletanyagban mégis gyakran előfordul ez a két típus. Pénzverésük azért is kiemelendő, mivel egyes feltételezések szerint később ezek az érmék szolgáltak mintául Mátyás király madonna-denárjaihoz, illetve Újlaki Miklós vereteinek egy részéhez is.⁵⁷

Ahhoz, hogy megértsük a Magyar Királyság és Aquileia kapcsolatát, vissza kell mennünk egészen a 14–15. század fordulójára, amikor is Velence külpolitikájával új irányt vett: a városállam élelmiszerellátá-

sának biztosítása érdekében Verona, Vicenza, Padova és az északi területen található Aquileia kisajátítását tűzte ki célul. Luxemburgi Zsigmond pedig ezt próbálta minden eszközzel megakadályozni és ezért igyekezett biztosítani az aquileiai patriarchátus függetlenségét.⁵⁸

II. Antonio pátriárka, a portogruarói Panciera család leszármazottja volt, így Velence Aquileia felé irányuló céljait próbálta érvényesíteni a 15. század legelején. Az új pátriárkát Velence támogatta. Zsigmond királlyal a megújítandó szövetség kérdésében is tárgyalt és szükség esetén a saját érdekében bekapcsolódott Aquileia belpolitikájába is. Később azonban eltávolították tisztességéből és helyére Antonio da Pontét nevezték ki. Ezután még egyszer megpróbált visszatérni, de Velence nem tudott szembeszállni Zsigmond katonai erejével, így 1412 elején elhagyta Friulit. Denárok és piccoli őrzik a pátriárka tevékenységének emlékét.⁵⁹ Ivan Rengjeo szerint pedig lehetséges, hogy Aquileiából való elmenekülése után pénzeit tovább verték volna, akár valamelyik magyar verdében is.⁶⁰

Denárjai (CNI VI.⁶¹ III. 26) között három változat különíthető el. Előlapjukon minden esetben a pátriárka címere látható: háromszög alakú, osztott pajzs; felső mezőjében ferde lefutású rutázott sáv; alsó mezőjében hétágú csillag. Az előlapi éremképet gyöngysor övezi. A hátlapon egy sas látható szintén gyöngyörben, a fejével a felső részen megszakitva azt. Az előlapon

55 Kálnoki–Gyöngyössy, 2015. 140. p.

56 Gyöngyössy, *Márton*: Münzen des 15. Jahrhunderts aus Aquileia im mittelalterlichen ungarischen Geldumlauf. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, 2004. (továbbiakban: Gyöngyössy, 2004.) 141. p.

57 Gyöngyössy, 2004. 137. p.; *Nátyi Róbert*: A napbaöltözött asszony, mint a Patrona Hungariae ikonográfiai típusa. Doktori disszertáció. Bp., 2013. 97. p.

58 Gyöngyössy, 2004. 137. p.

59 Gyöngyössy, 2004. 137–139. p.

60 Gyöngyössy, 2003. 146. p.

61 Corpus Nummorum Italicorum. Primo tentativo di un catalogo generale delle monete medievali e moderne coniate in Italia o da italiani in altri paesi. Vol. 6. Veneto (zecche minori); Dalmazia; Albania. Roma, 1922. (továbbiakban: CNI VI.) 682 p., 35 carte di tav.

található felirat – ANTONIVS PATRIARCA – kereszttel kezdődik, a szóközőket pedig a mi esetünkben hétágú csillagok jelölik. Ezeket a hátoldalon is hasonló módon használták. Különböző változatokban előfordulhat még egy kis kereszt vagy négylevelű lóhere a sas feje fölött. A hátlapi felirat: AQVILEGENSIS. Ez a denár 12 piccolot ért.

II. Lodovico di Teck pátriárka – elődjével ellentétben – nem „Velenze embere” volt, hanem a másik hatalomé – akit érdekelt Aquileia. Ez nevezetesen nem volt más, mint a Magyar Királyság. Pátriárkai székét Luxemburgi Zsigmond magyar királynak köszönhette. Mivel a király érdeke volt az Aquileiai Patriarchátus függetlenségének biztosítása, bevettette seregét is. II. Ludovico – eredetileg Teck hercege – 1412 elején lett pátriárka, igaz, felszentelés nélkül, hiszen ekkor még nem volt pápai jóváhagyás. (A pápa csak 1418-ban adta meg ezt számára.) Talán ezért is szerepel érméin a „dux” cím. Két érme emlékeztet II. Lodovico patriarchátusára: egy denár és egy piccolo.⁶² A góri leletanyagban az értékeesebb denár szerepel.

A denár előlapján (CNI VI. III. 28), II. Antonio di Pancierához hasonlóan a pátriárka családi címere látható: harántsakkozott pajzs. A felirat egy kereszttel kezdődik: LODOVICVS DVX D TECH; szóközőket pedig kis köröket használtak a szavak között.

A hátoldalon az ülő Szűz Mária látható, jobb karjában a kis Jézussal. Ez az éremkép nem újdonság az Aquileiában vert érméken. Már Raimund pátriárkától (1273–1298) kezdve szerepelt az érme előlapján Szűz Mária a kis Jézussal.⁶³ De szinte pontosan ez a kép jelenik meg később Hunyadi Mátyás már említett korai érméin is. Az érme hátoldali képét egy gyöngysor keretezi,

amelyet felül és alul megszakít a madonna.⁶⁴

A hátlapi felirata: PATHA – AQVILE – a közhiedelemmel ellentétben nem a védőszentre utal, hanem Aquileia pátriárkáját jelenti, vagyis az érme kibocsátójára mutat.

1414-ig ezt a pénzt denárként emlegették, ekkor még 14 piccolot ért, később viszont romlott az értéke, már csak 12 piccolot adtak érte és soldoként hivatkoztak rá.

Újlaki Miklós pénzverése (1471–1477)

Az éremleletben szerepel egy darab ezüstdenár, amely Újlaki Miklós nevéhez köthető. Újlaki Miklós boszniai „királyságáról” (1471–1477) megoszlanak a vélemények. Az egyik tábor szerint ez csak egyfajta címzetes tisztség⁶⁵ volt, a másik tábor szerint viszont tényleges királyi hatalomról⁶⁶ lehetett szó. Ebből kifolyólag válik érdekessé a pénzverése, hiszen maga, a pénzverés ténye kétségtől inkább az utóbbi csoport véleményét támasztja alá, ahogyan az is, hogy olyan sokféle denárváltozat került elő, hogy szinte lehetetlen, hogy csupán presztízscélokat szolgált volna. A denárok sokszínűségét jól mutatja, hogy még a legutóbbi időkig is kerültek elő újabb és újabb típusú veretek, így az eddig ezekről készült

64 Uo.

65 Rengjeo, Ivan: Corpus der mittelalterlichen Münzen von Kroatien, Slavonien, Dalmatien und Bosnien. Graz, 1959. (továbbiakban: Rengjeo, 1959.) 142, [25] p.; Soós Ferenc: Újlaki Miklós denárjai. = Az Érem, 1989. 2. sz. (továbbiakban: Soós, 1989.) 8–10. p.

66 Egger, G. A.: Die Münzen von Bosnien und Dalmatien. = Wiener Numismatische Monatshefte, 1866. (továbbiakban: Egger, 1866.) 159–177. p.; Érdy János: A boszna és szerb régi érmek. Buda, 1857. (továbbiakban: Érdy, 1857.) 10–11. p.; Koehne, Bernhard: Münze des Nikolaus Ujlak, Königs von Bosnien. = Zeitschrift für Münz-, Siegel und Wappenkund, 1843. (továbbiakban: Koehne, 1843.) 310–313. p.

62 Gyöngyössi, 2004. 139. p.

63 Gyöngyössi, 2004. 140. p.

tipológia felállítása nem mondható biztosan véglegesnek.⁶⁷ A típusváltás okai sem ismertek, így rövidebb időszakokra sem szűkíthető a datálásuk. Mivel Újlaki pénzverésének kezdeti időszakában az érmék szépen kidolgozottak voltak és nevezetesen ez az időszak ugyanakkorra tehető, mint a budai pénzverde megszűnése, így egyes kutatók szerint arra lehet következtetni, hogy a budai szakemberek közül jöhettek át néhányan Újlaki pénzverdéjébe.⁶⁸ Az érmék valószínűleg nem királyi verdében készültek, hanem valahol Újlaki birtokán Szlavóniában, viszont a verde pontos helye ismeretlen, csak feltételezések vannak, miszerint Kusonje közelében lehetett, ahol ezüst nagymértékben állt rendelkezésre.⁶⁹

Újlaki Miklós pénzverésére nemzetközi szinten először Bernhard Koehne⁷⁰ figyelt fel, Magyarországon pedig Érdy János volt, aki foglalkozott a témával elsőként részletesebben.⁷¹ Ekkor még összesen csak négy érmét ismertek. További kutatók még, akiket meg kell említeni: G. A. Egger,⁷² valamint Šime Ljubić, aki az első összefoglaló művet elkészítette.⁷³ Az első magyar típusú Újlaki-denárt Szentgáli Károly közölte 1909-ben.⁷⁴ Ivan Rengjeo 1929-ben az addig ismert denárokat típusokba sorolta,⁷⁵ majd 1959-ben jelentette meg a délszláv pénzekről készült összefoglaló művét, amelyben Újlaki pénzverésére is kitért. Ebben már címzetes „királyként” hivatkozott Újlaki Miklósról és pénzeit három nagy típusra

osztotta fel: az első típusba a II. Antonio di Panciera, a másodikba a II. Lodovico di Teck és a harmadikba pedig a magyar mintára vert érmeket sorolta.⁷⁶ A magyar veretekre még Pohl Artúr is kitért Mátyás ezüstpénzeiről írt monográfiájában.⁷⁷ Legutóbbi két kutató, aki a témával foglalkozott, Soós Ferenc⁷⁸ és Gyöngyössi Márton.⁷⁹ Gyöngyössi Rengjeo hármass felosztását vette alapul tipológiájához. Első típusba sorolta a magyar típusú denárokat, a másodikba, valamint a harmadikba pedig a két aquileiai pátriárka – II. Antonio és II. Lodovico – pénzverésének mintájára veretett érméket. Ebből számunkra az első típus fontos, hiszen a leletanyagban is ez szerepel.

Ennek a típusnak az általános jellemzője, hogy ezeket nagyjából azonos, a CNH II. 235A denáréhoz hasonló éremképpel verték. Az eltérés csak a köriratokban és a verdejegyekben mutatkozik meg. Előlapján a kerekaltalpú negyedelt pajzs látható szív-pajzsos. A kerekaltalpú pajzs első negyedében hétszer vágott mező, a másodikban kettős kereszt, a harmadikban dalmát leopárdfő, a negyedikben pedig a beszercei oroszán jelenik meg; a szív-pajzsban pedig a Hunyadi-holló található. A hátlap éremképe ugyancsak megegyezik a CNH II. 235A éremképevel, amelyen a fejkendősdonna tartja jobb kezében a kis Jézust, bal kezében pedig az országalmát, amelyen a kereszt három vége kis gömbökben végződik. Körirata alapján két változat különíthető el. Mi esetünkben az előlapi MAT-HIE R(egis) (H)VNGARIE M(oneta); valamint a hátlapi N(icolavs) R(ex) B(osne)

67 Gyöngyössi, 2003. 154. p.

68 Pohl, 1972. 59–60. p.

69 Gyöngyössi, 2003. 149–150. p.

70 Koehne, 1843. 310–313. p.

71 Érdy, 1857. 40 p., 2. t.

72 Egger, 1866. 159–177. p.

73 Ljubić, Šime: Opis jugoslavenskih novaca. Zagreb, 1875. 235 p.

74 Szentgáli Károly: Ujlaky Miklós kiadatlan denárja.

= NK, 1909. 3. füzet. 104–105. p.

75 Rengjeo, Ivan: Novci Nikole Iločkog. Sarajevo, 1929. 16 p.

76 Rengjeo, 1959. 94–95. p.

77 Pohl, 1972. 59–60. p.

78 Soós, 1989. 8–10. p.

79 Gyöngyössi Márton: Újlaki Miklós boszniai királyi pénzverése. = Az Érem, 1998. 2. sz. 6–7. p.; Gyöngyössi, 2003. 143–156. p.; Uő: Főúri pénzverési jogosultak a 15. századi Magyarországon. = Századok, 2016. 2. sz. 341–368. p.

PA(trona) VNGAR körirat olvasható, a verdejegy pedig n – R. Az érmén megfigyelhető Újlaki pénzverésének egyik jellegzetessége: a szavakat és betűket kis karikák, valamint egy ötszirmú virág tagolják.⁸⁰

A leletanyag értelmezése a környéken talált hasonló keltezésű éremleletek tükrében Gőr kb. 50 km-es körzetében – a mai Vas megye, Győr-Moson-Sopron megye, valamint Ausztria területén – 15. század végi – 16. századi eleji elrejtésekkel a következő helyeken találkozhatunk: Pinkaóvár (ma: Burg, Ausztria) 1458, Vasjobbágyi (ma: Jabing, Ausztria) 1475?, Rábasömjén (ma: Sárvár városrésze) 1485, Csejke (ma: Eisenberg an der Pinka, Deutsch Schützen–Eisenberg településrésze, Ausztria) 1524, Márcfalva (ma: Marz, Ausztria) 1525, Gyepüfűzes (ma: Kohfidisch, Ausztria) 1525, Rohonc 1529, Kőszegpaty 1530. A felsorolt leletek azonban jóval több érmét foglalnak magukba, mint a góri. Ezek közül összetétel alapján legközelebbi hasonlóságot – azaz tartalmaznak Hunyadi Mátyás, illetve aquileiai pénzeket is – a márcfalvai, a csejkei, valamint a vasjobbágyi leletek mutatnak a górral. Az elsőként említett, összesen 414 ezüstmérből – plusz egy ezüst jeggyűrűből –, öt darab Mátyás denárt, illetve 13 darab aquileiai denárt; a csejkei egy darab Mátyás és hét darab aquileiai veretet tartalmaz az összesen 4661 darabos mennyiségből, a vasjobbágyi pedig a csaknem 99%-os délnémet denártartalom mellett öt Mátyás és két aquileiai darabbal egészül ki. A vasjobbágyit (1475?) kivéve ezek azonban mind későbbi dátummal záródnak, a márcfalvi 1525. évi verettel, a csejkei pedig 1524. évivel. Összetétel szempontjából még megemlíthető Kőszegpaty és Rábasömjén. Ezek közül az előbbi két darab aquileiai denárt, az utóbbi pedig négy darab Mátyás-kori de-

nárt foglal magába. A többi leletegyüttes, területi elhelyezkedésén kívül, nem mutat más hasonlóságot a góri lelettel. Legnagyobb részük délnémet és osztrák pénzekből áll, amiket a mi leletanyagunk nem tartalmaz, egy pedig csak aranypénzekből (Rábasömjén).⁸¹ A záródást tekintve a vasjobbágyi, illetve a rábasömjéni lelet lenne legközelebb a górihoz, de összetétel szempontjából előbbi, még így is 20 évvel korábbi záródása, utóbbi pedig tartalma miatt nem mérvadó. Az elrejtés okát figyelembe véve viszont nagyon is párhuzamba lehet állítani a górral. Gyöngyössy Márton mindhárom leletet Hunyadi Mátyás nyugati hadjáratával magyarázta.⁸²

Az éremlelet összetételének vizsgálata

Gyöngyössy Márton 2003. évi könyvében⁸³ elvégezte Hunyadi Mátyás madonnás-dénárjainak típusonkénti statisztikai elemzését az addig előkerült, 1467/1470–1521 közötti záróverettel rendelkező leletanyagok alapján. Ez összesen 13 leletegyüttes, vagyis 4422 darab Mátyás kori érme vizsgálatát jelentette. Ebből az alábbi eredmények születtek.

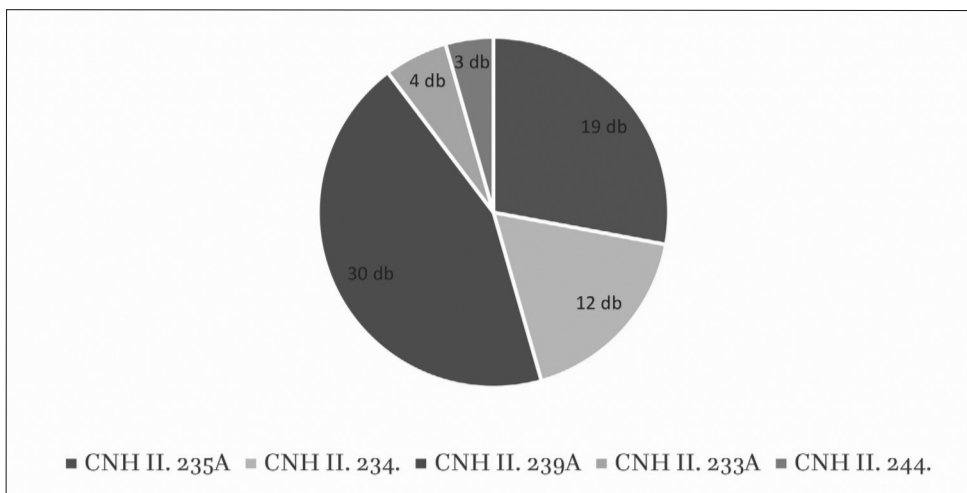
A CNH II. 235-ös denár 23,15%-os arányban jelenik meg ezekben a leletanyagokban. Ez a nagy szám a Mátyás-féle pénzreformnak köszönhető. Ennek verése még mind az öt akkor működő magyar pénzverdében folyt, 1467 és 1470 között rendkívül jelentős mennyiségben, később pedig tovább verték (1470–1471-ben) Nagybányán. A következő típus, az 1470-es évektől kiverésre kerülő körmöci, CNH II. 234-

81 Gyöngyössy Márton: Pankart és csopce. Pénzverés és pénzforgalom Nyugat-Magyarországon, 1387–1608. Mosonmagyaróvár, 2019. (továbbiakban: Gyöngyössy, 2019.) 142–167. p.

82 Gyöngyössy, 2003. 214. p.

83 Gyöngyössy, 2003. 205–211. p.

80 Gyöngyössy, 2003. 149–150. p.



Hunyadi Mátyás vereteinek típus szerinti megoszlása (68 db)

es denár 11,51%-ban képviselteti magát a leletanyagban. Az 1470-es, 1480-es évek nagybányai denárverete, a CNH II. 233. nem volt túl jelentős, az éremleletekből csupán 2,66%-ban kerül elő. A CNH II. 239., amelyet az 1480-as években Körmöcbányán vertek rendkívül magas, 29, 73%-os arányban fordul elő. Ez a csaknem 1/3-os arány Körmöcbánya ekkor betöltött fontos, központi szerepét tükrözi, amelyhez a nagybányai verde bezárása is vezetett. A Mátyás-kor végi, CNH II. 232. veret 17,95%-os arányban jelenik meg, illetve még megemlíthető a két bécsi denár előfordulása is, bár ezek mennyisége rendkívül alacsony (0,06%, 0,63%). A CNH 236. csak rövid ideig került kiverésre, így ez az érme az elemzés alapját képező leletanyagokban nem is fordul elő egy alkalommal sem. Obulusok esetében Gyöngyössy 144 darab alapján végzett számításokat, de ebből csak 137 volt pontosan meghatározható. Eredményként a CNH II. 244-es obulusok túlsúlya jött ki, de a csekély vizsgálható „alapállományt” Gyöngyössy nem

tartotta elégnek ennek a kijelentésnek az alátámasztásához.⁸⁴ A magyar denárokon kívül Gyöngyössy kitért az aquileiai denárok arányának megállapítására is. Ezeknek a jelenléte a 13 vizsgált magyarországi leletanyag alapján alig haladja meg az 1%-ot.⁸⁵

Ennek fényében a góri lelet megvizsgálható ezekkel az „átlagokkal” való összehasonlításban. Hunyadi Mátyás veretei közül a góri anyagban a CNH II. 235. aránya 24,36% (az átlagtól való + 1,21%-nyi eltérés); a CNH II. 234-é 15,38% (+ 3,87%-nyi eltérés); a CNH II. 239 aránya 38,46% (+ 8,73%-nyi eltérés); a CNH II. 233 5,13% (+ 2,47%-nyi eltérés). A CNH II. 244-es obulus 3,85%-os arányban jelenik meg.

Ezenkívül Újlaki Miklós egy darab denárja 1,28%-ot, Antonio di Panciera denárjai 5,13%-ot és Lodovico di Teck veretei 6,41%-ot képviselnek.

⁸⁴ Gyöngyössy, 2003. 212. p.

⁸⁵ Uo.

Az érmék földbe kerülése

Mielőtt kitérnék ennek a résznek a tárgyalására, meg kell említeni, hogy mivel több érme falubeliéknél van és nem állt módomban mindegyiket megtekinteni, így nem jelenthető ki minden kételyt kizáróan, hogy az éremlelet záródása az 1480-as évek elejére tehető. Ebből kifolyólag számtalan későbbi esemény is felmerülhetne – mint például többek között Kőszeg 1532. évi ostroma – az elrejtést illetően, de ezeket csak erős feltételezésekként lehetne kezelni, így én most az 1480-as évek eleji/ közepi záródást veszem alapul.

Kimondottan Górra vonatkozó történeti forrással nem rendelkezünk ebből az időből, ezért kicsit szélesebb körben kell szemlélnünk az akkori eseményeket. Első és legkorábbi – az érmék elrejtését kiváltó tényezőként – Kőszeg 1483. évi ostromát lehet megemlíteni.⁸⁶

Egy másik lehetőség, hogy a földbe kerülés Mátyás nyugati hadjárata során következett be. Gyöngyössy Márton a rábasömjéni aranyelet mellett a góri lelet elrejtésének dátumaként is ezt az eseményt tartja legvalószínűbbnek. Ezen belül is, véleménye szerint, az elrejtés oka az 1487-ben, Bécsújhely (ma: Wiener Neustadt, Ausztria) elfoglalása céljából indított katonai hadműveletekben keresendő.⁸⁷ Hunyadi Mátyás és III. Frigyes között 1466-tól dúltak kisebb–nagyobb harcok, amelyeket rablások, erőszakos cselekmények és portyázások kísérték a határszélen. Az ostromok nemcsak az éppen ostromlott település lakóinak életére voltak hatással, hanem a csata helyszínétől távolabb eső területekre

is, hiszen többek között ismeretes, hogy Mátyás a háborús kiadásait a környező településekre kivetett adóból finanszírozta.⁸⁸

Következő lehetséges dátumként az 1490-es évek első fele jöhet még szóba, amikor is a Mátyás halála utáni bizonytalanság és a kilátástalanság jellemezte az országot és lakóit, így tulajdonosa egy jobb jövő reményében rejthette el a „kincset”.

Ennél a résznél térnek vissza az osztrák pénzek hiányához. Említettem, hogy ennek a „hiánynak” az egyik lehetséges oka abban keresendő, hogy 1495 előtt rejthették el a kincset. (Azért az 1495. évet jelölöm meg lehetséges határként, mivel ebből az évből van forrásunk arra vonatkozóan, hogy Vas vármegyében ekkor a királyi adószedők osztrák pénzben kapták az adót is.)⁸⁹ Ez alapján tehát az 1495. évi dátum felmerülhetne végső határként, mivel, ha ekkor nem lett volna a földben a kincs, valószínűleg osztrák pénz is szerepelne benne. A „hiányt” okozó lehetséges egyéb érvek azonban – mint például, hogy az osztrák pénz kevesebbet ért, mint a magyar denár vagy hogy a határon túli kereskedelemben használták ezeket – megakadályozzák, hogy feltételezéseknél komolyabb következtetéseket vonjunk le ebből a forrásból.

A címben nem véletlenül szerepel az „elrejtés” szó helyett a „földbe kerülés”, mivel teljes bizonyossággal nem jelenthető ki, hogy valóban elrejtésről van-e szó. Felmerülhet az a hipotézis is, hogy akár csak egy tehetősebb ember hagyhatta el az erszényét. Adatok csak arról állnak rendelkezésünkre, hogy a mai járószinthez képest 60–70 cm mélyen feküdtek az érmék, viszont a középkori rétegviszonyok nem ismertek. Annak megállapításához, hogy elrejtésről van-e szó, segítségünkre lehet az éremlelet

86 Péterfi Bence: Háború és béke, avagy Kőszeg ostromai, 1477–1478, 1483.. In: Hunyadi Mátyás és kora. Szerk. Bárány Attila et al. Debrecen, 2019. 383–399. p. (Memoria Hungariae; 12.) (Studia Folkloristica et Ethnographica; 75.)

87 Gyöngyössy, 2003. 214. p.

88 Wertner Mór: Magyar hadjáratok a XV. század második felében. 2. közl. = Hadtörténelmi Közlemények, 1912. 202. p.

89 Kubinyi, 1998. 116. p.; Gyöngyössy, 2003. 213. p.

értékének meghatározása. (A pontos érték többek között a hiányzó érmék miatt nem állapítható meg, de hozzávetőlegesen megbecsülhető.) Gyöngyössy Márton a múzeumban lévő érmék korabeli összértékét kb. 0,7 számítási forintban állapította meg.⁹⁰ Ehhez az értékhez jön még hozzá a faluban lévő öt érme, így a végösszeg kb. 0,73–0,75 számítási forint lehet. Ez akkoriban kb. hat bárány árát tehetné ki.⁹¹ Az elrejtés mellett szól, és én is emellett a vélemény mellett állok, hogy a terület ebben az időben lakott terület lehetett, így egy ekkora értékű elhagyott pénzösszeget valószínűleg hamar megtaláltak és összeszedtek volna. A falu lerohanására vonatkozó adattal nem rendelkezünk, így az a lehetőség sem állhat fent, hogy valaki menekülés közben hagyta volna el és nem volt, ki összeszedje utána.

Az érmék tulajdonosának kilétét nem tudjuk biztosan felfedni, de egy-két feltételezést felvázolhatunk. A Gyöngyössy által kutatott 13 leletegyüttesnek csak egy kis része – négy éremlelet – került elő városban, nagyobb része mezővárosokból, falvakból származik. Ez talán segítségünkre lehet a kérdés megválaszolásában, mivel a falvakból minden esetben kisebb értékű éremleletek kerültek elő. Ez pedig arra enged következtetni, hogy a falvakban elrejtett „kincsek” tulajdonosai a készpénz állományukat megőrizni kívánó parasztság sorából kerülhettek ki.⁹² Az aquileiai érmék utalhatnak még esetleg egy marhakereskedőre is,⁹³ vagy szóba jöhetne akár az előbb említett módon, az erszényét elhagyó, magasabb társadalmi rétegből származó személy is, de Gyöngyössy feltételezése eléggé meggyőzőnek tűnik. A nyitó és záróveret

kibocsátása között kb. 69–83 év telt el, ami az aquileiai érmék fél évszázaddal későbbi magyarországi megjelenését is beleszámítva kb. 19–30 évet jelent. Ez is utalhat arra, hogy ez a pénzösszeg egy hosszabb gyűjtögetés eredménye lehet.

Összegzés

Összességében tehát elmondható, hogy a Górbán talált éremlelet kitűnően tükrözi a kor pénzforgalmában részt vevő érmék arányát. A környéken előkerült éremleletekhez képest csak Újlaki Miklós denárjának meglétében, valamint az osztrák pénzek hiányában mutat különbséget. A leletanyag legnagyobb részben Mátyás madonna-denáraiból áll (CNH II. 235A; CNH II. 234; CNH II. 239A; CNH II. 233A denárok), kis mértékben tartalmazza Mátyás CNH II. 244-es obulusát, valamint külföldi pénzeket (Antonio di Panciera és Lodovico di Teck, aquileiai pátriárkák, illetve Újlaki Miklós verete). A lelet valamikor 1483 és az 1490-es évek között kerülhetett a földbe, Hunyadi Mátyás nyugati hadjárata alatt. Az elrejtést kiváltó legvalószínűbb eseménynek talán az 1487-ben Bécsújhely elfoglalása céljából indított katonai hadjáratok tekinthetők. Nem valószínű, hogy 1495 után rejtették volna el. Az éremlelet faluban lévő darabjai, a múzeumban lévőkhöz nem szolgálnak új adattal, a lelethez főként mennyiségben járulnak hozzá, általuk egy darab Antonio di Panciera és négy darab Hunyadi Mátyás denárral gazdagodott az éremlelet. A „hiányzó darabok” az idő folyamán már elvesztek, előkerülésüknek nem nagy az esélye, abban csak reménykedni tudunk, hogy ezek az érmék a leletanyag szempontjából nem a legjelentősebb darabokat – pl. nem aranyforintok, és nincs köztük az éremlelet záróverete – jelentik.

90 Gyöngyössy, 2019. 150. p.

91 Dányi Dezső – Zimányi Vera: Soproni árak és bérek a középkortól 1750-ig. Bp., 1989. 142. p.

92 Gyöngyössy, 2003. 214. p.

93 Gyöngyössy, 2004. 155. p.

Katalógus

1. SMÉ 2008.1.1.

CNH II. 235A., H. 717., P. 216.

denár

Kibocsátó ország: Magyarország
Uralkodó/kibocsátó: I. Mátyás (1458–1490)

Verdehely: Buda

Verdejegy: B – S

2. SMÉ 2008.1.2.

CNH II. 235A., H. 717., P. 216.

denár

Kibocsátó ország: Magyarország
Uralkodó/kibocsátó: I. Mátyás (1458–1490)

Verdehely: Buda

Verdejegy: B - patkón kereszt

3. SMÉ 2008.1.3.

CNH II. 235A., H. 717., P. 216.

denár

Kibocsátó ország: Magyarország
Uralkodó/kibocsátó: I. Mátyás (1458–1490)

Verdehely: Nagyszében

Verdejegy: h – T

4. SMÉ 2008.1.4.

CNH II. 235A., H. 717., P. 216.

denár

Kibocsátó ország: Magyarország
Uralkodó/kibocsátó: I. Mátyás (1458–1490)

Verdehely: Körmöcbánya

Verdejegy: K – címer

5. SMÉ 2008.1.5.

CNH II. 235A., H. 717., P. 216.

denár

Kibocsátó ország: Magyarország
Uralkodó/kibocsátó: I. Mátyás (1458–1490)

Verdehely: Körmöcbánya

Verdejegy: K - kettős kereszt

6. SMÉ 2008.1.6.

CNH II. 235A., H. 717., P. 216.

denár

Kibocsátó ország: Magyarország
Uralkodó/kibocsátó: I. Mátyás (1458–1490)

Verdehely: Nagybánya

Verdejegy: n – n

7. SMÉ 2008.1.7.

CNH II. 235A., H. 717., P. 216.

denár

Kibocsátó ország: Magyarország
Uralkodó/kibocsátó: I. Mátyás (1458–1490)

Verdehely: Nagybánya

Verdejegy: n - keresztbetett kalapács és ék

8. SMÉ 2008.1.8.

CNH II. 234., H. 718., P.219.

denár

Kibocsátó ország: Magyarország
Uralkodó/kibocsátó: I. Mátyás (1458–1490)

Verdehely: Körmöcbánya

Verdejegy: K - A

9. SMÉ 2008.1.9.

CNH II. 234., H. 718., P.219.

denár

Kibocsátó ország: Magyarország
Uralkodó/kibocsátó: I. Mátyás (1458–1490)

Verdehely: Körmöcbánya

Verdejegy: K – G

10. SMÉ 2008.1.10.

CNH II. 234., H. 718., P.219.

denár

Kibocsátó ország: Magyarország
Uralkodó/kibocsátó: I. Mátyás (1458–1490)

Verdehely: Körmöcbánya

Verdejegy: K – P

11. SMÉ 2008.1.11.

CNH II. 234., H. 718., P.219.
denár

Kibocsátó ország: Magyarország
Uralkodó/kibocsátó: I.Mátyás (1458-1490)
Verdehely: Körmöcbánya
Verdejegy: K – V

12. SMÉ 2008.1.12.

CNH II. 239A., H. 719., P. 221.
denár

Kibocsátó ország: Magyarország
Uralkodó/kibocsátó: I. Mátyás (1458–1490)
Verdehely: Körmöcbánya
Verdejegy: K – P

13. SMÉ 2008.1.13.

CNH II. 239A., H. 719., P. 221.
denár

Kibocsátó ország: Magyarország
Uralkodó/kibocsátó: I. Mátyás (1458–1490)
Verdehely: Körmöcbánya
Verdejegy: K - P/V

14. SMÉ 2008.1.14.

CNH II. 239A., H. 719., P. 221.
denár

Kibocsátó ország: Magyarország
Uralkodó/kibocsátó: I. Mátyás (1458–1490)
Verdehely: Körmöcbánya
Verdejegy: K - V/A

15. SMÉ 2008.1.15.

CNH II. 233A., H. 720., P. 222.
denár

Kibocsátó ország: Magyarország
Uralkodó/kibocsátó: I. Mátyás (1458–1490)
Verdehely: Nagybánya
Verdejegy: n – c

16. SMÉ 2008.1.16.

CNH II. 233A., H. 720., P. 222.
denár

Kibocsátó ország: Magyarország
Uralkodó/kibocsátó: I. Mátyás (1458–1490)
Verdehely: Nagybánya
Verdejegy: n - keresztbetett kalapács és ék

17. SMÉ 2008.1.17.

CNH II. 233A., H. 720., P. 222.
denár

Kibocsátó ország: Magyarország
Uralkodó/kibocsátó: I. Mátyás (1458–1490)
Verdehely: Nagybánya
Verdejegy: n - két kígyó

18. SMÉ 2008.1.18.

CNH II. 244., H. 728., P. 220.
obulus

Kibocsátó ország: Magyarország
Uralkodó/kibocsátó: I. Mátyás (1458–1490)
Verdehely: Körmöcbánya
Verdejegy: K - V/A

19. SMÉ 2008.1.19.

dénár (magyar típus)

Kibocsátó ország: Bosznia
Uralkodó/kibocsátó: Újlaki Miklós (1471–1478)
Verdehely: –
Verdejegy: n – R

20. SMÉ 2008.1.20.

CNI VI. III. t. 26. 1.
denaro

Kibocsátó ország: Aquileia
Uralkodó/kibocsátó: II. Antonio di Panciera (1402–1411)
Verdehely: –
Verdejegy: –

21. SMÉ 2008.1.21.

CNI VI. III. t. 28. 2.

denaro (soldo)

Kibocsátó ország: Aquileia

Uralkodó/kibocsátó: II. Lodovico di Teck

(1412–1437)

Verdehely: –

Verdejegy: –

Nem leltározott érmék

22.

CNH II. 235A., H. 717., P. 216.

denár

Kibocsátó ország: Magyarország

Uralkodó/kibocsátó: I. Mátyás (1458–1490)

Verdehely: Körmöcbánya

K – pajzs

23.

CNH II. 239A., H. 719., P. 221.

denár

Kibocsátó ország: Magyarország

Uralkodó/kibocsátó: I. Mátyás (1458–1490)

Verdehely: Körmöcbánya

Verdejegy: K - V/A

24.

CNH II. 239A., H. 719., P. 221.

denár

Kibocsátó ország: Magyarország

Uralkodó/kibocsátó: I. Mátyás (1458–1490)

Verdehely: Körmöcbánya

Verdejegy: K – P

25.

CNI VI. III. t. 26. 1.

denaro

Kibocsátó ország: Aquileia

Uralkodó/kibocsátó: II. Antonio di Panciera

(1402–1411)

Verdehely: –

Verdejegy: –

Rövidítések

CNH II. = *Réthy László*: Corpus Nummorum Hungariae. Magyar Egyetemes Éremtár. 2. köt. Vegyesházi királyok kora. Bp., 1907. 45 p., 28 t.

CNI VI. = Corpus Nummorum Italicorum. Primo tentativo di un catalogo generale delle monetenmedievali e moderne coniate in Italia o da italiani in altri paesi. Vol. 6. Veneto (zecche minori); Dalmazia; Albania. Roma, 1922. 682 p., 35 carte di tav.

H. = *Huszár, Lajos*: Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute. Bp., 1979. 365 p.

P. = *Pohl, Artur*: Münzzeichen und Meisterzeichen auf ungarischen Münzen des Mittelalters 1300–1540. Graz–Bp., 1982. 101 p., 145 Tab.

SMÉ = Savaria Múzeum Éremtár



CNH II. 235A



CNH II. 234.



CNH II. 239A



CNH II. 233A



CNH II. 244.



Tábla 1.



Újlaki Miklós denára



II. Antonio di Panciera denára



II. Lodovico di Teck denára

0

5 cm



Tábla 2.

KOC SIS DOR OTTYA

A Nádasdyak kulturális központja a 16–17. században: Sárvár és Pottendorf

2. RÉSZ

Nádasdy festmény és iparművészeti gyűjteménye

Nádasdy érdeklődése széleskörű, ismeretei, szakmai tudása és művészi érzéke alapján kiemelkedő színvonalú festmény- és iparművészeti gyűjtemény jött létre sárvári és pottendorfi kastélyában. A festményekről részben ugyanazt írta Bessenyei és Rózsa György. Közülük Bessenyeit idézem, aki rövid, tömör összegzést közöl: *„A pottendorfi kastélyban közel 200 festményből álló, részben egyetemes érdekességű képtár kapott helyet, ennek részeként a 70 portréból álló arcképgaléria, amely nemcsak a magyarországi arisztokratákat és a Nádasdy család tagjait ábrázoló műveket foglalta magában, hanem az erdélyi fejedelmek és a nádorok portréit is. 1671 novemberében Lipót császár Esterházy Pálnak ajándékozta a teljes sorozatot, aki azokat el is fogadta, de hűségének bizonyítékként nem tartott igényt az összeesküvésben részt vett Zrínyi Péter és Wesselényi Ferenc arcképeire, továbbá – egy kivételével – nem kérte a Nádasdy-család tagjait ábrázoló portrékat sem, ... Azt a tizenkét képet sem fogadta be, amelyek vegyesen a Nádasdyakról és az Esterházyakról készültek. Ezek a portrék tehát részben elkallódtak, elvesztek.”¹* A gyűjtemény létrejöttében nem elhanyagolható szerepe lett Nádasdy és B. Block lübecki festő bécsi találkozásán kialakult kapcsolatnak. A gróf szolgálatába fogadta, de hosszasan udvarában tartani nem tudta, a festő Itáliába

akart menni és végül el is utazott. De közben alkotott, megfestette Nádasdy és felesége, Esterházy Júlia Anna portréját. Elutazásakor a gróf megrendelte tőle a gyűjteményéről híres jezsuita polihisztor arcképét. Rózsa György részletes művészeti elemzést adott Blockról és dicséretként összehasonlítja egy ismeretlen festőnek a házaspárról készített kevésbé tetsző képmásával.²

A Nádasdy családnál 1669-ben készült összeírásból tudjuk, hogy az olasz mestereké, köztük Carlo Cignani egyik műve is gyűjteménye része. Dürertől önarcképe és Krisztus töviskoszorúval ezüst–gyöngyház keretben is a birtokában volt. Tulajdonát képezte még a Boldogasszony a kis Jézussal, Báthory István lengyel király és János vajda, valamint felesége arcképe, III. Ferdinánd aranyból és ezüsből készült lovasszobra.³

Sárváron a kincstárban szekrényekben, azok fiókaiban és a mennyezetről lelógó rudakon tárolta a kincseit. Az ékszereket fiókokban, az ezüst asztali edényeket a szekrényeken és asztalokon, az egyházi és világi öltözeteket, a főúri díszruhákat, a díszfegyvereket rudakra akasztva mutatta be. A kincstár múzeumként működött egyrészt tartalma, másrészt az elrendezés alapján. A látogatók szabadon megtekinthették a kiállított tárgyakat.⁴

2 Rózsa György: Magyar történetábrázolás a 17. században. Bp., 1973. (továbbiakban: Rózsa, 1973.) 130. p.

3 Rózsa, 1973. 140. p.

4 Kiss Erika – Viskolcz Noémi: Tudatosan épített reprezentáció: Nádasdy Ferenc országbíró egykori gyűjteményei. = Élet és tudomány, 2013. 2. sz. (továbbiakban: Kiss – Viskolcz, 2013.) 38–40. p.

1 Bessenyei József: A Nádasdyak. Bp., 2005. (továbbiakban: Bessenyei, 2005.) 93. p.

Nádasdy gyűjtési szenvedélye sokirányú. A festményeken kívül és az anyagi értékeken túl történelmi emlékeket, ereklyéket is gyűjtött, amelyek minden bizonnyal családi kapcsolatain keresztül juthattak hozzá. Mátyás király fedeles üvegpohara a Bánffy család tulajdonából származott,⁵ Báthory emléktárgyai, köztük a drágakövekkel kirakott aranyfeszülete, Bethlen Gábor kardja anyai öröksége lehetett, ugyanúgy, ahogy Báthory István emléktárgyai.⁶

Kiemelkedő művészi és anyagi értéket képviselnek az ötvöstárgyak, de a teljes iparművészeti anyag is. Ismert a drágakövekkel díszített aranysekér a hordón ülő Bacchusszal – megtalálható az Iparművészeti Múzeumban –, aranyszőlőfürt drágakövekkel, az országot felajánló Szent István ezüst szobra, ezüst Szent Antal-szobor, III. Ferdinánd ezüst lovasszobra, ezüst mosdókészletek, a kígyóölő gyermek, Páris ítélete, Neptun diadalmenetének ábrázolása.⁷

Az Iparművészeti Múzeumban őrzik a gyűjtemény megmenekített több iparművészeti remekét: strucc alakú asztaldísz, fűszertartó- és evőeszközöket, a Násfás-serleget, korallszemekből készített olvasót és az az ún. Nádasdy-serleg. (Bessenyei könyvében közölte a fotóit, benne a művész nevével, az alkotások anyagával együtt).⁸

Többen megjegyezték, Nádasdy gyűjteményét a művészi szempontok szándéka mellett a kincsképzési céllal is gyarapította. Ekkora gyűjtemény – beleértve minden irányt – nem lehet mentes a vagyoni felhalmozástól sem, különösen, ha a felhalmozott nemesfémek és drágakövek jelentős mennyiségét is figyelembe vesszük. Nádasdy a kincsfelhalmozás „múzeumi” jellege mellett a lakóhelyét, kastélyait is nagy-

szerű alkotásokkal, bútorokkal, textíliákkal, edényekkel együtt használta és lakott kastélyait festményekkel díszítette. Ruházata feltűnően elegáns stílussal bírt, mutatják a róla készült festmények és külföldi útjain is kitűnt, állítólag még az utcákon is megálltak és őt nézték a járókelők. Kiemelhető érdekesség, hogy a művészeti és kincsfelhalmozási irányokon kívül, anyagi érdektől független tudományosnak nevezhető érdeklődést is igazolnak az összegyűjtött tárgyak. Ilyenek a matematikai és geometriai eszközök, a távcsövek és más, a természettudományok körébe tartozó tárgyak. Még ide sorolható az éremgyűjtemény is.⁹

1665. február 20-án római zarándokútra indult és közben Velencét is meglátogatta. Útinaplója alapján a művészeti emlékek rendkívüli módon érdekelték. Bazilikák, főúri paloták és antik templomok hatása alá került. Ekkora már Pottendorfban sok művészi elképzelését megvalósította, az újabb elképzeléseihez a lehető legjobb helyről, Itáliából kapta az ötleteket.¹⁰

Nem a gyűjteményhez sorolható ugyan, de a művelődési kör része az udvarban élő zenészegegyüttes, amelyben nemcsak magyar, hanem külföldi tagok is tevékenykedtek. A muzsikáláshoz hozzátartoztak a hangszerek, amelyek szintén a gyűjtemény részének is tekinthetők.¹¹

Nádasdy gyűjteményének a mérete felveti a kérdést, honnan származtak a kincsek, mik a források? A főúr vagyona és éves jövedelme alapján a teljes gyűjtemény vásárlását sem lehetne kizárni, azonban a vásárlások mellett az öröklés is számottevő mértékű lehetett. Dédnagyapja, Nádasdy (I.) Tamás hitvese, Kanizsai Orsolya a hatalmas ingatlanvagyonán túl feltételez-

5 Rózsa, 1973. 139. p.

6 Uo.

7 Rózsa, 1973. 140. p.

8 Bessenyei, 2005. 101. p.

9 Rózsa, 1973. 138. p.

10 Bessenyei, 2005. 70. p.

11 Kiss – Viskolcz, 2013. 38–40. p.

hetően ingóságokat jelentő kincseket is örökölt, amit a család vásárlásokkal csak gyarapíthatott. Apja, Nádasdy (I.) Pál és felesége már több irányból is örökölhettek és szintén jövedelmükből a vagyonukat növelhették. A nagyapa, Nádasdy (II.) Ferenc és nagyanya, Báthory Erzsébet szintén azonos módon gyarapíthatták Nádasdy (III.) Ferenc örökségét. Míg a dédnagyanyja és anyja házassági hozományáról, annak ingóságairól nincs ismeretünk, nagyanyjánál a teljes lista ismert. Báthory Erzsébet hozománya 31.000 magyar forintból és egy nyomtatott oldalon felsorolt értékes tárgyakból állt. Néhányat kiemelve: két aranyozott ezüstmedence, aranyozott ezüst tányérok, egy aranyozott és drágakövekkel kirakott kárpit, ami Mátyás király udvarából származott, Báthory István királyi kardja, egy aranykereszt, a kereszt alatt 26 gyémánt és 38 rubin, kilenc zafír és 266 gyöngy beágyazva. Emellett a császár, a császárné és a főherceg is drága nászajándékokat küldtek. A hozomány, a nászajándékok az unoka Nádasdy (III.) Ferenc gyűjteményét gazdagították.¹²

Nádasdy (III.) Ferenc a könyvkiadás egyik meghatározó mecénása a 17. századi Magyarországon

Nádasdy széleskörű ismeretei könyvek nélkül nehezen elképzelhetőek. Politikai szereplésében, gyűjtési szenvedélyében alapvető feltétel a könyvek iránti elkötelezettség és azok használata. A nyomdaalapításban, a könyvkiadás támogatásában a családi hagyományokat folytatta. Különösen a 16–17. században, de még azt követően a mecénásokat a könyvek elején lévő ajánlások ne-

vesítették, a szerzők kiemelkedő udvarias-sággal köszönték meg az anyagi és erkölcsi támogatást.

A mecénatúra és a dedikáció a könyvkiadásban – különösen a 17. században – nyugati mintára Magyarországonra is jellemző. A könyveket a szerzők alkották, de a kiadás költségeit nem tudták finanszírozni, ezért mecénásokat kértek fel. A szerzők a dedikáció megfogalmazásával igyekeztek a mecénás és a dedikált személy közötti kapcsolatot „magasabb szintre” emelni. Jól példázza ezt Magyarai István „Az országokban való sok romlásoknak okairól”¹³ című munkájában megfogalmazott dedikációja Nádasdy részére, amelyben patrónusát mint a vallás és haza védelmezőjét szólította meg.

A sokirányú érdeklődési körhöz igazodva a támogatott könyvek témái is sokfélék. A vallási tartalmú könyvek közül természetesen fiatalabb korában az evangélikus, áttérése után a katolikus szerzők könyvei a jellemzők. 1670-ben jelent meg Stankovics János „Rövid és somma szerent-valo-bizonnyitasa a’ Lutherista es Calvinista Purgatoriumának”¹⁴ A nyomdász David Krausz, a nyomda Lorettomban működött és az ajánlás címzettje Nádasdy Ferenc országbíró. 1653-ban Bécsben adták ki Hoffmann Pálnak a már említett négy Esterházy főúr temetésére írt dicséret.¹⁵ A címben a szerző a nyomtatáskor Nádasdy akarására hivatkozott. Szabó Károly megjegyezte, hogy ezzel együtt, de külön címlappal ugyancsak Nádasdy költségén nyomtatták Erdődi Pálfi Ta-

12 Nagy László: Az erős fekete bég: Nádasdy Ferenc. Bp., 1987. 26–27. p. (Korok és emberek)

13 Régi magyarországi nyomtatványok (továbbiakban: RMNY) 2. köt., 1601–1635. Szerk. Borsa Gedeon, Hervay Ferenc. Bp., 1983. 41–42. p. 890. sz.

14 RMNY 4. köt., 1656–1670. Szerk. P. Vásárhelyi Judit; közrem. V. Ecsedy Judit, Käfer István. Bp., 2012. 946–947. p. 3650. sz.

15 Szabó Károly: Régi magyar könyvtár. Az 1531–1711. megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Bp., 1879. (továbbiakban: RMK 1.) 367–368. p. 868. sz.

más apát és esztergomi érkanonok beszéde,¹⁶ amelyet szintén az elesett négy Esterházy fölött Nagyszombatban (ma: Trnava, Szlovákia) tartott. Az eredeti írásban Nagy Pál által Nádasdyt dicsőítő latin versek találhatóak.¹⁷ Ide sorolható az 1641-ben Csepregen kiadott „Calendarium”.¹⁸ A szerző Frölich Dávid, a nyomtatást Farkas Imre végezte és a Vas vármegyei főispánnak, Nádasdynak ajánlotta.¹⁹

Nádasdynak szolt az az ajánlás is, ami az 1643-ban – szintén Farkas Imre keze alól kikerült – Zvonarics Mihály írta „Az Úr vacsorája idvösséges tudományának utába való rövid bemutatás” című tanítás elején szerepel.²⁰

Nádasdy a magyar szerzők mellett külföldi könyvek ajánlásaiban is megtalálható. Avancini első drámakötetét a magyar főúrnak ajánlotta.²¹ J. Kedd egy német könyvet lefordított latinra és abban is az ajánlás Nádasdynak szól.²² Kiemelésre érdemes Athanasius Kircherrel, a jezsuita polihisztorral, feltehetően Rómában kezdődött kapcsolata, aki magyar főpapokkal is levelezett és megbízásokat fogadott el tőlük, a legrangosabb közülük Lippay György esztergomi érsek.²³ Nádasdy gróf dedikált fejezetet kapott az „Oedipus Aegyptiacus”-ban, majd az „Arithmologia”-t egészében neki aján-

lotta.²⁴ Nádasdy a saját magáról készült festményt ajánlotta beletenni a könyvbe, de a kép nem lett meg, így helyette a családi kacsás címer díszíti. A polihiszortól kérte, hogy vásároljon részére egy tökéletes távcsövet és küldje el. A távcsövet megkapta és levelében elégedettségét is kifejezte.²⁵

Az ország egyik leggazdagabb főura, aki külföldi szerzők műveinek megjelenését támogatta, saját családi események kapcsán is jelentetett meg kiadványokat. Ezek közé tartozik egy szomorú esemény: 1669. október 7-én a lékai (ma: Lockenhaus, Ausztria) templomban Nádasdy feleségének a temetésén Sennyei István veszprémi püspök gyászbeszédét még az évben Bécsben adatta ki.²⁶ Ünnepelelt esemény volt Nádasdy második fiának születése és az esemény kapcsán a magyarországi minorita rend Nádasdy támogatásával adta ki Assisi Szent Ferenc életrajzát.²⁷ A könyv metszett címlappal és 44 illusztrációval készült. Johann Blaeu 1664-ben Amszterdamban jelentette meg Magyarország térképét, amit Nádasdynak ajánlott, így „a gróf nem csupán anyagiakkal, de valószínűleg új adatokkal is hozzájárult a kiadáshoz”, ugyanis az 1660 és 1664 között a török–magyar háborúskodás miatti területi változásokat is tartalmazza.²⁸

Nádasdy anyai ágú rokonának, Révay Péter koronaőrnek a magyar királyi koronáról szóló könyvét 1652-ben második kiadásként, a Monarchiáról írtat a kézirat alapján 1659-ben jelentette meg.

És véletlenek is vannak. Nemrég egy budapesti aukcióra beadtak egy könyvet, amelynek címe „Causaea Fundatae, Propter Qvas Lutheranismus Calvinismus”.²⁹

16 RMK 1. 368. p. 868. sz.

17 Uo.

18 RMK 1. 310. p. 712. sz.

19 *Soltész Zoltánné*: A csepregi Farkas-nyomda ismeretlen kalendáriuma és Árgirus-kiadása. = Magyar Könyvszemle, 1984. 3. sz. 224–233. p.

20 *Idézi Pesti Brigitta*: Dedikáció és mecenatúra Magyarországon a 17. század első felében. Bp.–Eger, 2013. 196. p. (Kulturális örökség)

21 *Viskolcz Noémi*: A mecenatúra szinterei a főúri udvarban: Nádasdy Ferenc könyvtára. Szeged–Bp., 2013. (továbbiakban: Viskolcz, 2013.) 229. p. (A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai; 8.)

22 Viskolcz, 2013. 136. p.

23 Kiss *Farkas Gábor*: Athanasius Kircher. = Irodalomtörténeti Közlemények, 2005. 4–6. sz. (továbbiakban: Kiss, 2005.) 442. p.

24 Kiss, 2005. 443. p.

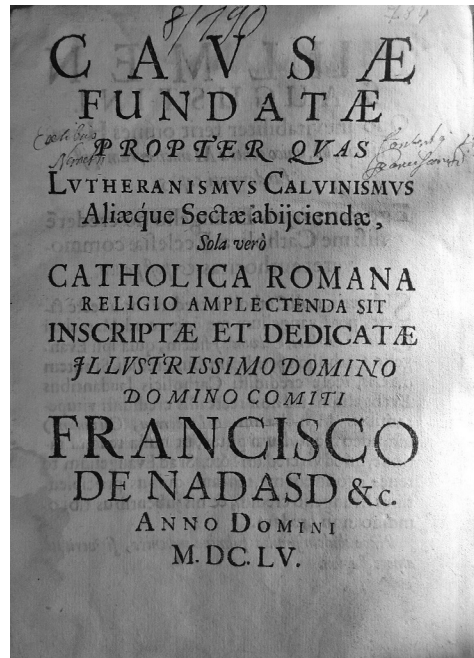
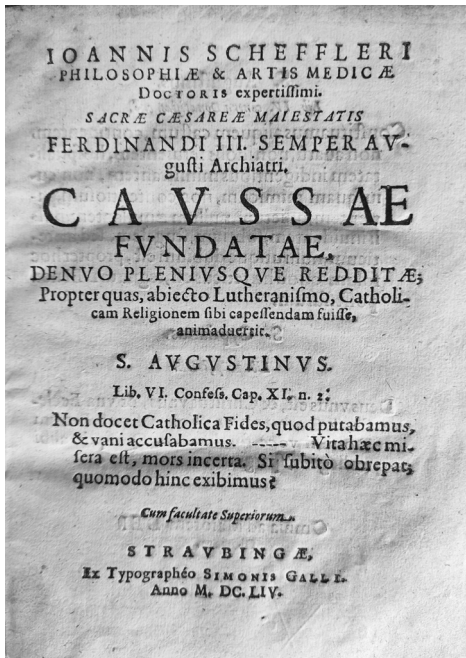
25 Kiss, 2005. 446. p.

26 Viskolcz, 2013. 84. p.

27 Viskolcz, 2013. 118. p.

28 Viskolcz, 2013. 248. p.

29 Viskolcz, 2013. 389. p.



Scheffleri, Ionannis [Angelus Silesius]: *Causae Fundatae ... című könyvének címlapja és a Nádasdy (III.) Ferencnek szóló ajánlás*

A könyvbe eredetileg kétszer is bekötötték egy–egy Nádasdy (III.) Ferenc címerét ábrázoló lapot.³⁰ Az újonnan előkerült példány a nagyszöllősi Perényi családtól származik, amelyet a könyv elején található viaszpecséten látható címer is bizonyít. Perényi János nevelője az a Komjáti Benedek, aki a törökök elől Huszt várába menekült és onnan hívta magukhoz Perényi Gábor özvegye. Huszt várát Nádasdy Tamás 1530-ban János királytól kapta, amit 3 évig tartott meg, utána János királyt elhagyva Ferdinándhoz csatlakozott.³¹ Megmaradt levelek bizonyítják,³² hogy Perényi özvegye

és testvére, a kalocsai érsek Nádasdyval jó viszonyban volt, támogatták egymást. Mindkét család a műveltség terjedését hasonló eszközökkel segítette.³³ Ha a két család közötti kapcsolat a 16. században már létezett, a hasonló gondolkodás és cselekvés alapján jogosan feltételezhető annak 17. századi megléte is.

Ugyanezen nyomtatvány egy másik példányáról, amely luxuskötése alapján feltételezhetően főpapi könyvtárból származik, Viskolcz Noémi megállapította, hogy Nádasdy (III.) Ferenc könyvtárából való.³⁴

30 Viskolcz, 2013. 135. p.

31 Horváth János: A reformáció jegyében. A Mohács utáni félszázad magyar irodalomtörténete. Bp., 1957. (továbbiakban: Horváth, 1957.) 23. p.

32 Nádasdy Tamás nádor családi levelezése. Szerk. Károlyi Árpád, Szalay József. Bp., 1882. 122. p.

33 Horváth, 1957. 23. p.

34 Viskolcz, 2013. 135. p.

Nádasdy (III.) Ferenc nevezetes pottendorfi könyvtára

Óhatatlanul felvetődik a kérdés, mi inspirálhatta az ifjú főurat, hogy új kastélyában – a pottendorfi uradalmat és kastélyt 1665. január 7-én vásárolta meg³⁵ – az igényesen kialakított könyvtárteremben akkora mennyiségű és minőségű könyvgyűjteményt hozzon létre, amely a korabeli főúri könyvtárak közül kiemelkedett. Lehetséges, hogy Mátyás nemzetközi hírvékönyvtára, talán Batthyány Boldizsár nevezetes könyvgyűjteménye, még inkább az első olasz, de különösen Esterházy Pállal tett nyugat-európai útja során látottak hívták fel a figyelmet a kulturális értékekre, ami egyben a vagyongyarapításnak is egyik módja lehetett. Nem zárható ki továbbá Zrínyi Miklós példája sem a hatások közül. Zrínyi Miklós magas rangú főúr, politikus és hadvezér, aki a hadtudományi munkák mellett korának kiemelkedő szépirodalmi szerzője is. Könyvtárát részben örökölte, de jelentős az általa vásárolt könyvek száma. Főképp a történelmi, a hadtudományi, a római elbeszélő költők műveit gyűjtötte, emellett érdekelték a művészeti és botanikai tárgyú könyvek is.

Nádasdy (III.) Ferenc gyűjtési szenvedélyének domináns része lett a könyv. Minden bizonnyal hatott rá a családi hagyomány, a kultúra ápolása és támogatása, nyomdalapítás és könyvkiadás, nem utolsósorban a szép könyvek iránti vonzalma. A Nádasdy-könyvtár egészét magába foglaló katalógus nincs, legalábbis ezidáig nem tudunk róla, így csak részadatokból lehet megkísérelni az összeállítását. Természetesen az adatok átfedhetnek, minden bizonnyal át is fednek, ebből adódhatnak a különböző forrásokból olvasható szám-

szerű eltérések. A kivégzést követően a gyűjtemény három fő helyre került:

Peter Lambeck császári könyvtáros kiválogatott az udvarnak Viskolcz Noémi tanulmánya³⁶ szerint 229 tételt, míg Sitte 236 tételt sorol fel 11 tematikus csoportban.

A lorettomi szerviták a megtalált lista alapján 229 tétel könyvet kaptak és azok, ha nem is feltétlenül a könyvtár teljes teológiai gyűjteménye odakerült, az bizonyos, hogy amit megkaptak, az a teológiai állomány része volt.

Johann Paul Hoher udvari kancellár által elvitt kötetek nagyrészt jogi, történelmi és politikai témájúak. Könyvei mennyiségéről adat nincs, katalógus nem készülhetett, így még remény sincs, hogy egyszer véletlenül előkerül.

A három kiemelt hely mellett nem szabad elfelejtenünk az egyes esetekről, a zűrzavaros időszakban többen hozzáférhettek a könyvekhez, azokból kényük-kedvük és tetszésük szerint elvihettek.

Viskolcz Noémi tanulmányában 1484 mű ismeretéről írt és a Nádasdy-könyvtár állományát 4000–5000 kötetre becsülte.³⁷ Összehasonlítva például a Bibliotheca Zriniana: 731 mű,³⁸ Batthyány Boldizsár: 1000 mű, ahogy Bobory Dóra³⁹ utal Iványi Béla, Monok István és Ötvös Péter kutatásaira. Meg kell jegyezni azonban, hogy Bobory is alacsonyabb számot adott a Nádasdy-könyvtár kötetszámát illetően: „A Nádasdy-aknak és a Thurzóknak kora tizenhetedik századi katalógusok alapján hozzávetőleg 400-600 kötetük lehetett.”⁴⁰ A Nádasdy-bib-

36 Viskolcz, 2013. 82. p.

37 Viskolcz, 2013. 81. p.

38 Hausner Gábor – Monok István – Orlovsky Géza: A Bibliotheca Zriniana története. In: Bibliotheca Zriniana története és állománya. Szerk. Klaniczay Tibor. Bp., 1991. 21. p. (Zrínyi Könyvtár; 4.)

39 Bobory Dóra: Batthyány Boldizsár titkos tudománya. Bp., 2018. (továbbiakban: Bobory, 2018.) 340. p.

40 Bobory, 2018. 96. p.

35 Sitte Alfréd: Gróf Nádasdi Ferenc művei és könyvtára. = Magyar Könyvszemle, 1902. 12. sz. 148. p.

liotéka mindezek dacára a korban kiugróan jelentős mennyiségű dokumentummal rendelkezett, amelyeknek minősége és színvonala is kiemelkedő. Ami feltétlenül kevés, 36 magyar nyelvű könyvről tudni, többségében teológiai tárgyúakról.

Az 1600 előtt és a 17. század elején megjelent könyvek hiányát – Heltai, Ballassa, Rimai – magyarázhatja, hogy könyvkereskedelem nem létezett, a korábban kiadott könyvek legfeljebb ajándékozással kerülhettek a könyvtárba.

A nádasdladányi könyvtár kialakítása és forrásai

Nádasdy (III.) Ferenc országbíró nevezetes könyvtárának a sorsa, ha nem is tételes lajstrom szerint, de általánosságban ismert. 1671-ben a kivégzéssel együtt teljes vagyonekbevitelt is tartalmazott az ítélet. A pottendorfi könyvtár gyűjteményéből elsőként a császári könyvtárnak válogattak, de a gyors szelekció ellenére a kiemelt könyvek csak 1678-ban jutottak Bécsbe. Nem tudni sem az indokot, sem a mennyiséget, sok könyv Johann Paul Hoher von Hahenburg und Hohenkräen (1616–1683) udvari főkanclár könyvtárát és vagyonát gyarapította, a maradék a lorettomi szervita kolostoré lett. Feltehetően a túl gyors első válogatás hiányosságai miatt 1678-ban a szervitáknak adottakból a császári könyvtárnak további könyveket szállítottak Bécsbe. II. József az oktatással és betegápolással nem foglalkozó szerzetesrendeket 1781-ben felszolta, ami után a lorettomi szerviták könyvtára az Egyetemi Könyvtárba került.⁴¹

Bécsbe a császári könyvtárban őrzött pottendorfi könyvek közül az országbíró

41 *Monok István*: Nádasdy-könyvtárak(ak.) In: Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor. Főszerk. Kőszeghy Péter. Bp., 2007. (továbbiakban: MAMŰL 8. köt.) 76. p.

egyik fia, Nádasdy László püspök ismeretlen számú könyvet megkapott és a saját könyveivel együtt a lékai ágostonos kolostorra hagyta, amely II. József rendelete alapján szintén megszűnt és a könyvek szintén az Egyetemi Könyvtárba kerülhettek, de többségük megsemmisült.⁴² Azonos esetként mutatja be Monok István Nádasdy Imre adományának a sorsát, amit a vát-szentkúti szerviták kaptak.

A Nádasdy család új könyvtárának megalapítója Nádasdy Lipót Flórián gróf (1704–1785), aki gyűjteményét részben saját vásárlásaiból, részben nagybátyja Nádasdy László gróf⁴³ pálos szerzetes, majd csanádi püspök hagyatékából hozta létre. A könyvek döntő része latin nyelvű, magyar nyelvű Molnár János két könyve – köztük a „Régi jeles épületekről” – Pázmány „Isteni igazságra vezető kalauza”,⁴⁴ Faludi Ferenc fordította „Bölcs, és Figyelmes Udvari Ember”,⁴⁵ latinul megjelentek közül kiemelném Bonfini, Istvánfi, Kazy magyar történelmi könyveit. 1800-ban a felsőlendvai (ma: Grad, Szlovénia) könyvtár az előbb leírtak alapján 288 mű 588 kötetből és az előző 9 évben vásárolt 70 műből 264 kötetből állt. A katalógus tartalmazta a szerző nevét, a kötetek számát, a formátumot, de hiányzott a kiadás helye és évszáma.⁴⁶

1800-tól kezdődően a könyvtár gyors ütemben bővült, részben a Nádasdyak vásárlásaival, részben a rokonsághoz tartozó Brunsvik gróf és Forray gróf örökséggel.⁴⁷

42 *Monok István*: A művelt arisztokrata. A magyarországi főnemesség olvasmányai a XVI–XVII. században. Bp.–Eger, 2012. 123. p. (Kulturális örökség)

43 *Bessenyei József*: Nádasdy László. In: MAMŰL 8. köt. 71. p.

44 RMK 1. 201. p. 443. sz.

45 Egyetemi Könyvtár, jelzet: Rar. Hung. 131.

46 *Horváth József*: A nádasi gróf Nádasdy család nádasi-ladányi elsőszülöttségi könyvtárának története és ismertetése. Bp., 1889. (továbbiakban: Horváth, 1889.) 38. p.

Az új Nádasdy-könyvtár alapítójának a fia Nádasdy Leopold gróf (1772–1836) és unokája, az azonos nevű Nádasdy Leopold gróf (1802–1873). A lelkes és szorgalmas leszármazott családtagok mellett is kiemelkedik az unoka felesége, Forray Júlia grófnő. A nemzeti kultúra terjesztését szívügyének tekintette, a szépirodalmi művek nyilvános támogatása mellett a forradalom és szabadságharc utáni vészterhes időszakban anonim módon támogatott művészeket, írókat.⁴⁸ Gyűjtési szenvedélyét a nagyszámú könyveiben fellelhető neve igazolja.⁴⁹

A könyvtár nemcsak mennyiségben, hanem összetételében is több örökséggel jelentősen gyarapodott. Forray Júlia tudós apjának, Forray András bárónak a szakmai könyvtára először fiához, Forray Iván grófhoz került, majd tőle a Nádasdy-könyvtárat gyarapította. 1851-ben meghalt Nádasdy Paulai Ferenc gróf váci püspök, majd kalocsai érsek, akitől jelentős vagyont, benne könyvtárának egyik kisebb részét örökölték.⁵⁰ *„Ugyancsak az ötvenes években ég egy gazdag örökség által jelentékenyen szaporodott a könyvtár. 1851-ben halt meg gróf Nádasdy Paulai Ferenc, előbb váci püspök, később kalocsai érsek, ki a gróf Nádasdy családnak tetemes vagyont, s e közt könyvtárának is egy részét hagyta.”*⁵¹

Családi tragédia Nádasdy Tamás gróf ifjúkori halála, minek következtében könyvei a Nádasdy-könyvtárat gazdagították.⁵² A lepényi könyvtárat és a család másik ágának az utolsó férfi örököse Nádasdy Szeraf Ferenc gróf Bécsben hunyt el 1883-ban, akinek könyveit Nádasdy Ferenc gróf az új nádasdladányi kastély építője örökölte.⁵³ Az új nádasdladányi kastély 1876-ra készült el,

a könyvtárat Hauszmann Alajos neves építész tervei szerint alakították ki. Ekkortól vált lehetővé, hogy az új Nádasdy-könyvtárat egy helyen egyesítsék. Azidáig a családi birtok kastélyaiban voltak, így a Forray-örökség a soborsini (ma: Săvârșin, Románia) és iratosi (ma: Iratoșu, Románia) az érseki a pesti, az induló és legnagyobb felsőlendvai az agárdi (ma: Gárdony) kastélyban.⁵⁴

A Nádasdy család sorsa Nádasdy Ferenc elítélése után

Nádasdy Ferenc halálával a család sorsa is eldőlt. Kiestek a legfelsőbb vezetők köréből, a politikai életben meghatározó szerepet a továbbiakban már nem játszottak. A vagyron kezdetben „eltűnt”, bár nem hosszú idő után a család vagyoni helyzete valamelyest konszolidálódott, de a korábbi mértéket már meg sem közelítette. A család egyes tagjai magas hivatali pozíciókat töltöttek be, néhányan a Habsburg királyi udvarban miniszterek, tábornokok és még egyházi vezetők is lettek.

A családi birtokok a királyra szálltak, aki azokat eladományozta és eladta. Az elkobzott vagyron nagyobb részét a rokonok kapták, ami a család talpra állását segítette. A vagyron jelentős része Esterházy Pálhoz, Esterházy Julianna testvéréhez került. 1681-től Esterházy Pál, apja Esterházy Miklós után szintén nádori rangot töltött be.

Esterházy Pál 1676-ban az államkincstártól megvásárolhatta a birtokokkal együtt Lékát, 6 évvel később a sarvkői uradalmat is. A sárvári uradalmat Draskovich Miklós grófnak, Nádasdy vejének és Draskovich Miklós Krisztina nevű lányának a király eladta. Draskovich Miklóst választották Nádasdy öt kiskorú gyermekének gyámjával.⁵⁵

47 Horváth, 1889. 39. p.

48 Bessenyei, 2005. 126. p.

49 Horváth, 1889. 40. p.

50 Horváth, 1889. 44. p.

51 Horváth, 1889. 41. p.

52 Horváth, 1889. 42. p.

53 Horváth, 1889. 43. p.

54 Horváth, 1889. 44. p.

55 Bessenyei, 2005. 103. p.

A család életének szempontjából, de az ország érdekét is elfogadva 1681-ben a Sopronba összehívott országgyűlés megerősítette a nemesi előjogokat, a helyreállították a vármegyei önkormányzatokat, nádort választottak és elrendelték az elítélt összeesküvők elkobzott vagyonának a visszaadását is. Nádasdy gyermekei viselhették nevüket és az apai birtokok egy része is az övék maradt. Pályafutásuk, ha apjukéhoz mérten szerényebb, de legalább elkezdődhetett. Nádasdy István és Tamás hivatalnok, László csanádi püspök, Miklós pozsonyi püspök, míg IV. Ferenc katonai pályán lovas tábornok lett. Közülük hárman is csatlakoztak a törökök oldalán Bécs ostromára készülő Thököly seregéhez, de a bécsi kudarc után mindhárman ismét a Habsburg-ház támogatói lettek.⁵⁶

A családi ágat IV. Ferenc vitte tovább, aki részt vett Buda visszafoglalásában, a Rákóczi-szabadságharcban a Habsburgok oldalán is sikereket ért el. A katonai ranglétrán lovassági tábornoki rangig emelkedett. Katonai sikerei mellett a család vagyonát – a király jóvoltából – de saját eredményeként és örökséggel is gyarapította.⁵⁷

Nádasdy (IV.) Ferenc gyermekei közül V. Ferenc (1708–1783) fontos országos jelentőségű személy, jelentős katonai sikereket ért el, tábornagy és horvát bán lett. A családi vonal Lipót Flórián (1700–1758) kancelláron, majd I. Mihály (1746–1826) királyi főajtónálló mesteren keresztül folytatódik. I. Mihály 14 gyermeke közül Paulai Ferenc váci püspök, majd kalocsai érsek, többen a Habsburg adminisztráció hivatalnokai, közülük II. Lipót, akinek fia III. Lipót (1802–1873) a Nádasdy család 19. századi meghatározó személye. Örökségével két hitbizomány ura, aki 1852-ben megvásárolta Nádasdladányt, amelynek neve Sárladány volt és az új birtokok alapján lett Nádasdladány. Agárdi kas-

télyából átköltözött a nádasdladányi kastélyba, majd halála után fia (V.) Ferenc (1842–1907) 1873-ban Nádasdladányban elhelyezte az új kastély alapkövét, a régi kastély vendégházként funkcionált. Fia, (II.) Tamás (1870–1915) súlyos betegségben halt meg, de még megérte unokája Nádasdy (VI.) Ferenc születését, aki 1944-ben a 2. világháborúban halt hősi halált.⁵⁸

Még a lerövidített családfa kissé hosszadalmas leírását követően ki kell emelni Nádasdy III. Lipót és felesége, Forray Júlia grófnő, valamint fiuk Nádasdy Paulai Ferenc kulturális szerepét. Még ha azt nem is mondhatjuk, hogy utolérték az ősök – Nádasdy Tamás, Nádasdy (III.) Ferenc – a magyar művelődéstörténetben betöltött szerepét, annyit viszont igen, hogy mindent megtettek a családi hagyomány feltámasztásáért és folytatásáért.

Nádasdy (III.) Lipót a Tudományos Akadémián Alapítványt létesített, az irodalom támogatására, feleségével megnyitotta pesti palotájukat az írók és művészek összejövetelei előtt, kortárs magyar festményeket vásároltak, megbízták Horváth Mihály történezszt a „Gróf Nádasdy Tamás élete, némi tekintettel korára”⁵⁹ című könyv megírására. Az Akadémián létesített alapítvány pályadíját elsőként Arany János „Buda halála” című műve nyerte. A nádasdladányi újonnan felépített kastélyban kialakították az ősök csarnokát, ahol Nádasdy Tamástól és Kanizsai Orsolyától származó utódok és feleségei kép-mását helyezték el, továbbá a középkori kinézetű és berendezésű könyvtárban – feltehetően Nádasdy (III.) Ferenc könyvtárának emlékére –, kiemelkedő színvonalú gyűjteményt hoztak létre. A kastély körül látványos parkot alkottak – talán Nádasdy Tamás és Kanizsai Orsolya előtt tisztelegve –, támogatták a vadászatot és a sportokat is.⁶⁰

56 Bessenyei, 2005. 104. p.

57 Bessenyei, 2005. 105. p.

58 Bessenyei, 2005. 137. p.

59 Horváth Mihály: Gróf Nádasdy Tamás élete némi tekintettel korára. Buda, 1838. 148 p.

60 Bessenyei, 2005. 129. p.

KOVÁCS ESZTER KATALIN

Uradalmi épületek Vépen a hitbizományok alapításától az 1. világháború végéig¹

Vép a katonai és kataszteri térképek alapján többutcás, szalagtelkes szerkezetű, közepén, az utcák találkozásában a főtér és a templom helyezkedik el. Egyik legrégebbi utcája az 1940-től már biztosan Rákóczi Ferencről elnevezett utca, amely korábban – utalva arra, hogy talán még ma is ez a leg-hosszabb utcája a településnek – a Hosszú utca nevet viselte. Ez az út a templom előtt találkozik a Szombathely–Ikervár közúttal.²

Vép birtokosai

Vép birtokosa az Erdődy család hazánk egyik legrégebbi grófi ranggal bíró famíliája. A családi vagyon megteremtése Bakócz Tamás esztergomi érsekhez köthető, akinek unokaöccse I. Péter örökölte a 16. század elején a nyugat-magyarországi birtokok egy részét, így Vépet is. A család két kisebb időszakot leszámítva 1945-ig birtokolta a települést.

1728-ban II. Sándor (1670–1727) két fia, I. László (1693–1750) és I. Lajos (1694–1766) birtokaikat elosztották, amely egyben a család kettéválását is jelentette. Az ősi ágat I. László leszármazottjai vitték tovább.³ Fiai, IV. Miklós (1719–1757) és II. János (1733–1806)

utódjaival újabb két ága alakult ki a családnak.⁴ Vépen mindkettő részbirtokkal rendelkezett. János leszármazottjának, V. Sándornak (1802–1881) nem született gyermeke. A birtokrészek egy kézben való egyesítése miatt 1873-ban két hitbizományt alapítottak, amelyeknek várományosa IV. Ferenc (1830–1906) másodszülött fia, VI. Tamás (1855–1918) lett. IV. Ferenc, azaz az öreg részi ág birtokosa vép–pecől–nagyszőlősi⁵ birtokrészekből alapította meg hitbizományát, V. Sándor, azaz az ifjú részi ág birtokosa a vép–bakófa⁶ uradalomból, a hozzátartozó részekből és az újonnan vásárolt területekből hozta létre hitbizományát.⁷

Erdődy Sándor 1881-ben elhunyt. A birtokai ezután Erdődy (VI.) Tamásra szálltak,⁸ aki 1906-ban Erdődy (IV.) Ferenc

1 Jelen tanulmány az „Uradalmi épületek Vépen a XIX–XX. században” címmel 2022. június 25-én Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltárában a Múzeumok Éjszakája kísérelőrendezvényén tartott előadás részben átalakított, szerkesztett, jegyzetelt változata.

2 Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL VaML) Vép Községi Közös Tanács VB. iratai. Általános közigazgatási iratok 73/1955.

3 Kiss Mária: Az Erdődy család öröklési rendje az 1873. évi hitbizomány létesítése előtt. In: A Dunántúl településtörténete. 3., 1848–1867. A székesfehérvári településtörténeti konferencián elhangzott előadások, korreferátumok szövege, 1978. május 24–25. Szerk. Farkas Gábor. Székesfehérvár, 1978. (továbbiakban: Kiss, 1978.) 321. p.

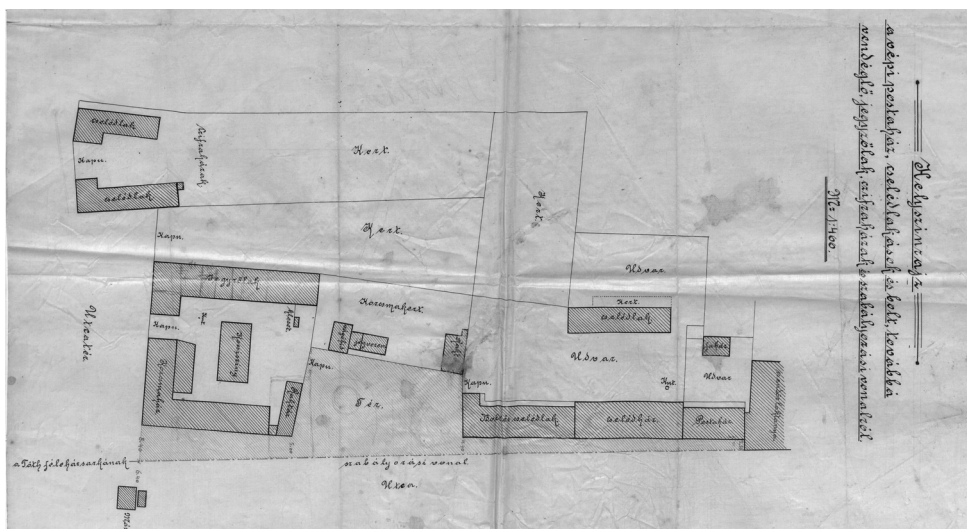
4 Bubryák Orsolya által készített családfa alapján. *Bubryák Orsolya: Családtörténet és reprezentáció. A galgóci Erdődy várkastély gyűjteményei.* Bp., 2013. belső borító.

5 Nagyszőlős, 1907 és 1932 között Gyöngyösszőlős, 1933-ban Szombathelyhez csatolták. Magyarország történeti statisztikai helységnevtára. 4. Vas megye. Írta, szerk. Kovacsics József. Bp., 1993. (továbbiakban: Kovacsics, 1993.) 122. p.

6 Bakófa, ma: Táplánszentkereszt része. Kovacsics, 1993. 59., 312. p.

7 Kiss, 1978. 323. p.

8 MNL VaML A Szombathelyi Királyi Törvényszék iratai. Hitbizományi iratok. Erdődy Sándor hitbizományi iratai (továbbiakban: E. Sándor htb. ir.) Hitbizományi leltár, 1940. (továbbiakban: 9. köt.) 42. p.



Uradalmi épületek elhelyezkedése Vépben (PBFL Erdődy csolt. 3. f. 4. á. 18. t. Vép)

halála után a másik részt is megörökölte.⁹ Az így már ténylegesen is egy kézben egyesült birtok feje Tamás 1918-ban bekövetkezett halála után öccse, Erdődy Sándor lett.¹⁰

Az uradalmak épületei Vépben

A templom és az Erdődy-kastély a településnek az a két ősi, sarkalatos pontja, amely kialakította a város központját.¹¹ A tanulmányban e két pont között található, az Er-

dődyek két hitbizományához tartozó uradalmi épületeket szeretném bemutatni.

Az uradalmi épületek sorsát legfőképpen a hitbizományi leltárakon lehet nyomon követni. Az első leltár az alapítás után 1874-ben vehették fel, azonban ebből az évből csak vép–szöllős–pecői hitbizomány esetében maradt fenn. Ezt követően a hitbizomány tulajdonosának halálakor. Így az ifjú ági részről 1881-ben, az öreg ági részről 1906-ban, majd mindkettőről 1918-ban és 1940-ben.¹²

Az uradalmakhoz tartozó épületek egy kivételével téglából épültek és a tetejüket cseréppel fedték. Egyedül 1874-ben az ún. tégláslak falai készültek vegyes anyagból, ezt zsuppal fedték. Belső elrendezését egy konyha, egy szoba és egy szint alkotta, amelyhez egy négy lyukra 4,5 öl¹³ hosszú 4,5 öl széles cserépszindellyel fedett téglakemence tartozott. Emellett egy fa oszlopos,

9 MNL VaML E. Sándor htb. ir. 9. köt. 43. p.; MNL VaML A Szobathelyi Királyi Törvényszék iratai. Hitbizományi iratok. Monyorókeréki gróf Erdődy Ferenc Vép–Szöllős–Pecői hitbizományi iratai (továbbiakban: E. Ferenc htb. ir.) Hitbizományi leltár, 1940. (továbbiakban: 9. köt.) 4. p.

10 Kiss Mária: Változások az Erdődy család között és szabad birtok öröklésében. In: A Dunántúl településtörténete. 5., 1900–1944. 1. A veszprémi településtörténeti konferencián elhangzott előadások, korreferátumok szövege, 1981. november 10–11. Szerk. Farkas Gábor. Veszprém, 1982. 427. p.

11 Végi Közös Önkormányzati Hivatal Tervtára. Vép község egyszerűsített általános rendezési tervének vizsgálati műleírása, 1965. 7. (Ezúton is köszönöm Kovács Péter polgármester úrnak, hogy az anyagot rendelkezésemre bocsájtotta.)

12 Az 1940. évi leltárban a bemutatott épületekre vonatkozóan kevés változás történt. A tanulmány korszakhatára miatt, ezzel nem foglalkozom.

13 Hosszmérték. 1 öl = 1,896 m.

zsupp fedeles téglaszárogató állt. Mindegyiket rossz állapotúnak írták le.¹⁴ 1906-ban már nem találkozunk velük.¹⁵

Az épületek falait kívül vakolták, néhol meszelték belül pedig festették. Mindennek köszönhetően az épületek nagy része már a 19. század végi leltáron is szerepelt. Amelyeknek állapota ekkor közepes vagy rossz, elbontásra kerültek, majd a helyére másikat emeltek. Szinte mindegyik épület rendelkezett padlással és pincével is, annak ellenére, hogy egy részüket a patakhoz közel, talajvizes területen emelték.¹⁶ Az udvaron mindenhol találunk egy kutat, valamint melléképülete(ke)t, ahol általában az istálló, tyúkház, sertésöl kapott helyet. Az árnyékszék a korai leltárakban ugyancsak az udvaron volt.

A szobák padlója nagyrészt puhafából készült. A konyhák, kamrák, pincék és padlások alját betonnal, cementtel vagy laptéglával borították, ritka esetben fordult elő az agyag, elsősorban a pataktól messzebb, a kevésbé talajvizes területeken.

A kétszintes épületekben az emeletre kivétel nélkül tömör tölgyfa lépcsőn lehetett feljutni. A pincébe és a padlásra vezető lépcsősor már változatosabb: beton, puhafa, vagy ugyancsak tömör tölgyfa lépcsősor helyezkedett el.

Újdonság, hogy a 20. század elején épült jegyzőlakban a WC az épületen belül kapott helyet. Ez már az 1. világháborút követő építkezések infrastrukturális újítása felé mutat, hiszen a két világháború között épült házakban (számtartói lak, a tisztalak – később kiskastély – átalakítása és annak

vendégháza) már a fürdőszoba is kialakításra került a lakásokban.

A fűtést a szobákban a legtöbb esetben cserépkályhával oldották meg. A cselédlakásokban, illetve az uradalmi tisztviselői házak cselédszobáiban öntöttvas kályha szolgáltatott meleget.¹⁷

Ifjú részi ág uradalma

Az ifjú ági rész uradalmának birtokosa a 19. század második felében Erdődy (V.) Sándor gróf és felesége, Batthyány Leopoldina. Ebből alakították ki a vép–bakófai hitbizományt. Ők birtokolták a vépi kastélyt és a körülötte lévő melléképületeket, ezért a kastélyparkot elhagyva az ehhez az ághoz tartozó épületeket venném először sorra.

Kertészlakás

Az egykori kertészlakás emeletes, „L” alakú épület volt. Az egyik oldala 10,5 m hosszú és 6,75 m széles, a kisebb északi oldala 3,15 m hosszú és 0,75 m széles. Ezen a részen 7 m magas.¹⁸ A földszinti kiugrása a déli oldalon 2,4 m hosszú és 5 m széles.¹⁹ A másik földszintes szára 16,6 m hosszú, 5,5 m széles és 4 m magas.²⁰ A földszinten 1881-ben két szoba és egy konyha helyezkedett el,²¹ de ennél a résznél vették számításba a kocsiszínt, az istállót és a téglából készült lépcsőn megközelíthető pincét is.²² Az emeletre

14 MNL VaML E. Ferenc htb. ir. III. 527/1876. épület leltárak.

15 MNL VaML E. Ferenc htb. ir. Hitbizományi leltár, 1906. (továbbiakban: 7. köt.) 106. p.

16 Vép északi részén egyesül a Surányi-patak a Kazár–Borzó patakkal, amely azután Pecólnél a Gyöngyösbe torkollik. 1965-ben még hatalmas árvízvet okozott a településen.

17 MNL VaML E. Ferenc htb. ir. és MNL VaML E. Sándor htb. ir. vépi épület leltárai, amelyekre a későbbiekben hivatkozom.

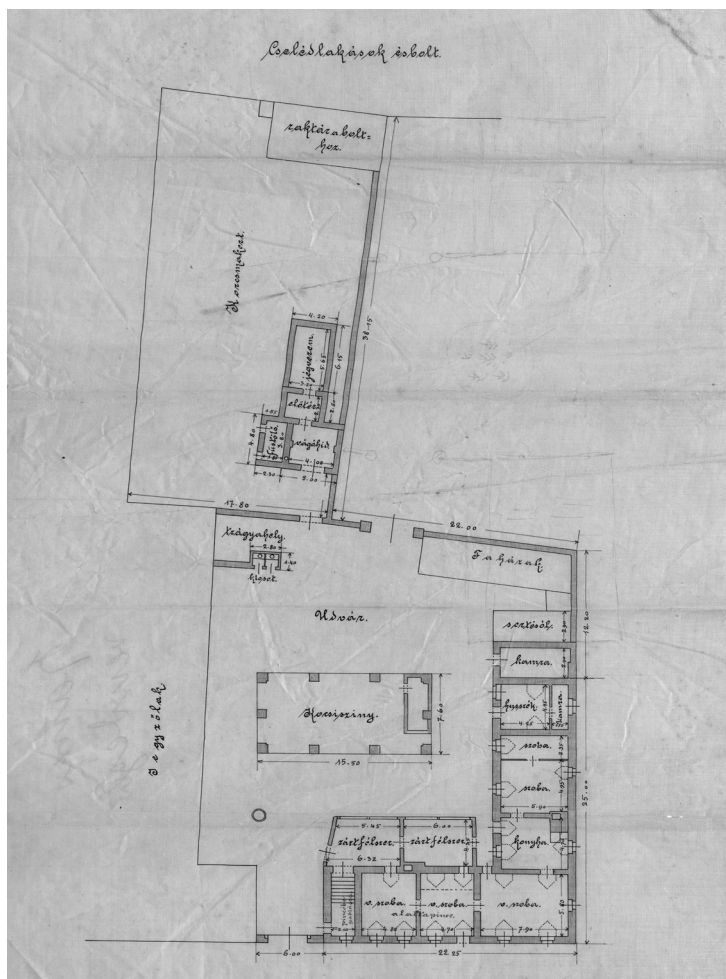
18 MNL VaML E. Sándor htb. ir. 9. köt. 166–167. p.

19 MNL VaML E. Sándor htb. ir. Hitbizományi leltár, 1918. (továbbiakban: 8. köt.) 204. p.

20 MNL VaML E. Sándor htb. ir. 9. köt. 166–167. p.

21 MNL VaML E. Sándor htb. ir. Bakófai uradalomhoz tartozó össz lak és gazdasági épületek leírása és becsüje (továbbiakban: Bakófai urad.) Vép 66–69. sz.

22 Uo.



Uradalmi vendéglő tervrajza (PBFL Erdődy cslt. 3. f. 4. á. 18. t. Vép)

egy tölgyfa lépcsőn lehetett feljutni. Elrendezése az évek során nem változott: egy szoba, egy kisszoba, egy előtér és egy tömör tölgyfából épült padlásfeljáró kapott helyet.²³ A padlást téglaburkolat borította, területe 18 és 2/3 négyszögöl, azaz kb. 67 m².²⁴

A kerítéssel körbevett udvaron feljegyezték egy szivattyús kutat. Az udvar és a kert körül már 1881-ben is állt kerítés.²⁵

Uradalmi kocscsma

A kocsmatartás és az italmérés joga 1848 után a korábbi földesúr kezében maradt

²³ Uo.; MNL VaML E. Sándor htb. ir. 9. köt. 166–167. p.

²⁴ MNL VaML E. Sándor htb. ir. Bakófalai urad. Vép 66–69. sz.

²⁵ Uo.

az uradalomhoz tartozó településeken.²⁶ Vépén a vép–bakófai hitbizomány tulajdonosa korcsmáltatási jogot gyakorolt. Ennek jövedelme a hitbizomány alapításakor és Erdődy (V.) Sándor halála után 1882-ben felvett hitbizományi leltár szerint évi 1202 ft-ot tett ki.²⁷

Az uradalomhoz tartozó korcsma a Rákóczi utca 2. szám alatt emelkedett. Az „L” alakú épület egyik szárnya 22,1 m hosszú és 6,9 m széles, a másik szárnya 17,7 m hosszú és 7,3 m széles, a magassága pedig 3 m volt. Az első szárny egy részét alapincézték, ahova tömör tölgyfa lépcsőn lehetett lejutni.²⁸ A korcsma 1881-ben egy nagy vendég és három kisebb szobára, egy konyhára, egy hűségőszökre és két szobára osztódott.²⁹

A vépi korcsma 1908-ban javításon eshetett át. Áprilisban 228, júniusban 20, augusztusban a szállósi munkákat is beszámítva pedig 74 kőműves órát, valamint 2 leánynapot számoltak el. Ennek az összköltsége 16.400 koronát tett ki.³⁰

A mennyezet boltozatos. A padlóburkolat a pincében agyag, a konyhában és a mézsárszékben beton, a szobákban pedig puhafából készült.³¹ 1918-tól már csak három szoba, egy konyha, egy söntés, egy mézsárszék helyezkedett el benne. Innen indult a puhafából készült padlásfeljáró is.³²

Az urasági kocsmá mellett sok helyen mézsárszékét és szatócsüzletet is találunk, amelyek nem különültek el magától a kocsmától.³³ A forgalmas utak mellett álló kocsmákhoz általában tartozott egy söntés vagy étterem, valamint mulatószoba, az udvaron a szekerek számára pedig egy nyitott szín állt. Ezeket ilyen formában már fogadónak is minősíthették.³⁴

A vépi korcsmához építették hozzá téglalából a 3,4 m hosszúságú és 7,3 m szélességű félnyereg tetős, cseréppel fedett kamrát. A korcsma udvari részén pedig egy 13,8 m hosszú és 4,45 m széles, 1881-ben deszkából papírlemezzel fedett veranda állt.³⁵ A korcsmához tartozott egy szekérszín is.³⁶

A négyszögletes, 4,8 és 4,9 m oldalú vágóhid épületét cseréppel fedték és téglából épült. A benne lévő egyetlen helyiség beton padlóburkolatot kapott. Ehhez épült hozzá 1918-ra a 4,8 m hosszú és 1,8 m széles két helyiséget számláló füstölő kamra, ahonnan egy 6,65 m hosszú és 4,15 m széles boltozaton át lehetett eljutni az 1,2 m hosszú és 4 m széles jégverembe.³⁷ Ezt 1912-ben emelték, a terveket Móger István sárvári építési vállalkozó készítette. Falait mézshabarc, míg pincéjét meszes vakolat borította. A burkolat cementbetonból készült bedöngöléssel. A nyerges tetőt pedig cseréppel fedték. Az építés költsége összesen 1003 korona 14 fillér. Az uradalom által teljesített anyagszállítás értéke 175 korona 74 fillér.³⁸

26 *Für Lajos*: A csákvári uradalom a tőkés gazdálkodás útján, 1870–1914. Bp., 1969. (továbbiakban: *Für*, 1969.) 317. p. (Mezőgazdaságtörténeti tanulmányok; 4.)

27 MNL VaML E. Sándor htb. ir. 7. köt. Szemléltető összesítés. MNL VaML E. Ferenc htb. ir. P. 2820/1918. Gróf Erdődy Tamás hitbizományi birtokos elhalálozása folytán szükséges eljárás megindítása.

28 MNL VaML E. Sándor htb. ir. 9. köt. 168–169. p.

29 MNL VaML E. Sándor htb. ir. Bakófai urad. Vép 70. sz.

30 MNL VaML E. Sándor htb. ir. Építkezések, tervdokumentációk és költségvetések. 15. Végszám a vépi korcsmánál teljesített munkákról.

31 MNL VaML E. Sándor htb. ir. 9. köt. 168–169. p.

32 MNL VaML E. Sándor htb. ir. 8. köt. 208. p.; MNL VaML E. Sándor htb. ir. 9. köt. 168–169. p.

33 *Für*, 1969. 317. p.

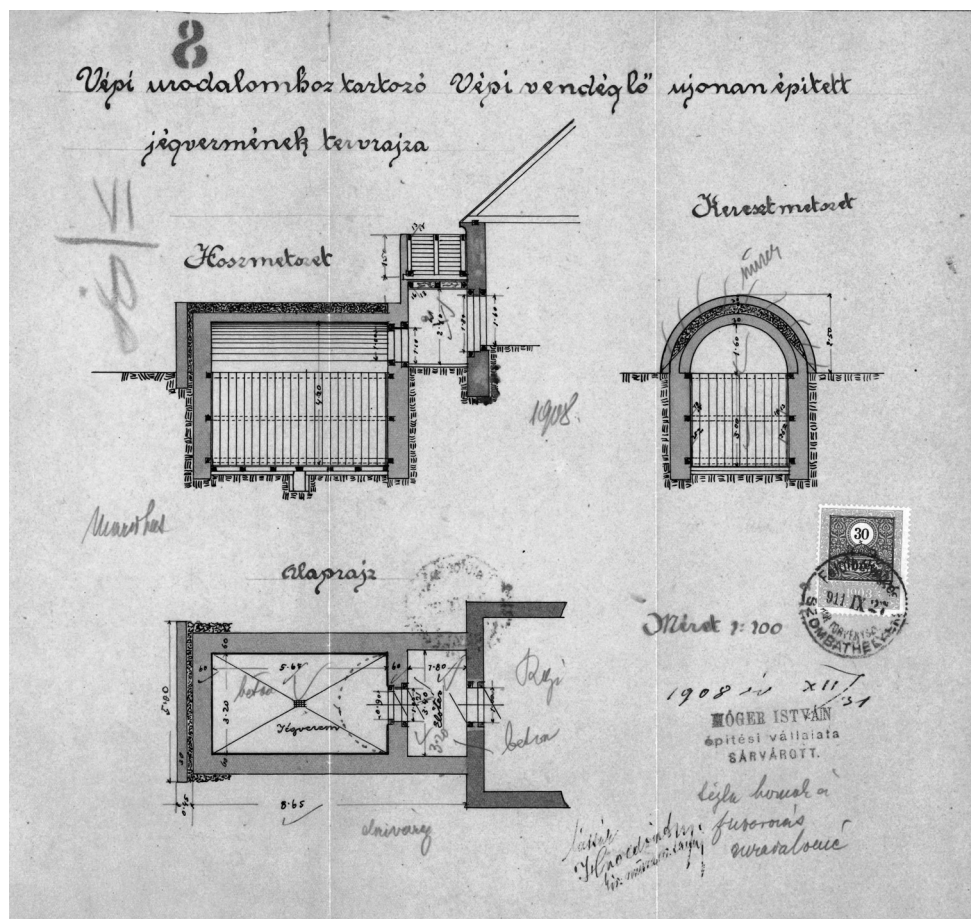
34 *Für*, 1969. 318. p.

35 MNL VaML E. Sándor htb. ir. Bakófai urad. Vép 71. sz.

36 MNL VaML E. Sándor htb. ir. Bakófai urad. Vép 73. sz.; MNL VaML E. Sándor htb. ir. 9. köt. 170–172. p.

37 MNL VaML E. Sándor htb. ir. 8. köt. 210. p.; MNL VaML E. Sándor htb. ir. 9. köt. 170–172. p.

38 MNL VaML E. Ferenc htb. ir. P499/1915. A hitbizományi gazdaságban végrehajtott építkezések.



Jégverem tervrajza

(MNL VaML E. Ferenc htb. ir. P. 499/1915. A hitbizományi gazdaságban végrehajtott építkezések)

A korcsma udvarán még egy két fülkés árnyékszék kapott helyet. Az udvart egy 50,42 folyóméter, az épületet az utcai oldalon pedig egy 25,2 folyóméter hosszúságú kerítés vette körül, amely 1,4 m magas és 30 cm vastag volt.³⁹

39 MNL VaML E. Sándor htb. ir. Bakófal urad. Vép 75-77. sz.; MNL VaML E. Sándor htb. ir. 9. köt. 170-172. p.

Jegyzőlakás

1881-ben a gépészlakás mellett két bérbeadott ház állt, az ún. cifraházak. Az egyikben postahivatal működött, a másik a segédkertész lakásaként funkcionált. A postahivatalt három szoba és egy boltzott konyha alkotta. A szobákban padló, a konyha téglával kirakott. Felette téglával burkolt padlás helyezkedett el. Tartozott még hozzá egy is-

tálló és egy falazott árnyékszék. Területe 44,5 négyszögöl, azaz kb. 160 m².⁴⁰

A segédkertész lakás ennél valamivel kisebb, 36 négyszögöl, azaz kb. 129,48 m² területű, két szobából, egy konyhából és egy kamrából állt.

A mennyezet mindenhol gerenda, egy szobában padló, a többi helyiségben agyagból készült. A felette lévő padlást részben téglával részben agyaggal burkolták. Mindkét ház állapota közepes,⁴¹ közöttük lévő deszkakerítés viszont ekkorra már elhasználódott.⁴²

Az 1907. évi XLV. törvénycikk a gazda és a gazdasági cseléd közötti jogviszony szabályozásáról 29. §-a rendelkezett a cselédek lakásviszonyairól is.⁴³ A jogszabály erre vonatkozó részleteire a későbbiekben részletesen kitérek. A Cifraházak szempontjából amiatt lényeges ez, mert 1908-ban az uradalom felmérte a cselédlakások aktuális helyzetét.⁴⁴ Ennek az lehetett az eredménye, hogy Vépen szükséges még további cselédlakás kialakítása. Móger István 1913. decemberi építészeti szakértői véleménye szerint a korcsma mellett álló bolt és bérház épülete kisebb átalakítás után, cselédlakásnak megfelelne. Ebben az épületben lakott a körjegyző. Ezért azt javasolta, hogy a Cifraházakat bontsák le és helyére egy körjegyzői lakást és irodát építsenek. Ez – indoklása szerint – még kedvezőbb is lenne az uradalom számára, hiszen ezért magasabb bérleti díjat kapna, mint az addigi jegyzői lakásért. Ha a község építené meg a jegyzői lakot az adókievetés alapján a költ-

ségeknek legalább a felét a hitbizományi uradalom fizette volna meg. „Így pedig az uradalom kap még szép évi bért és megszabadul eme nagy adótehertől.”⁴⁵

Nemsokára a gyámhatósági és hitbizományi bírósági engedély alapján a Cifraházakat közveszélyessége miatt lebontották,⁴⁶ a vépi uradalom pedig engedélykérelmet adott be jegyzőlak építésére.⁴⁷ Az eset nem tekinthető egyedülállónak. Szintén az Erdődyek építették meg Monyorókeréken (ma: Eberau, Ausztria) a jegyzőlakot. Bár külsőleg a két épület másképpen nézett ki, a belső helyiségek elhelyezkedése nagyban hasonlított: mindkettőben a bejáratnál balra helyezkedett el a kamra, a cselédszoba és a konyha, jobbra a jegyzői hivatal, elől pedig a szobák. Talán a legszembetűnőbb eltérés, hogy Vépen az árnyékszék épületen belülre, míg Monyorókeréken kívülre került.⁴⁸

Monyorókeréken a jegyzőlak főépületének anyag és munkaköltsége összesen 15.154 korona 45 fillér, a melléképületek – a kút, az istálló padlással, sertésólakkal, a faház és az árnyékszék – összes építési költsége 1086 korona 23 fillér volt.⁴⁹

Vépen az építési telek kötött talajú, 28,5 m széles és 100 m hosszú. Az épületet téglából 45 cm-es falvastagsággal, fa tetőszerkezettel és cserépfedéssel tervezték felépíteni. Eredetileg öt szoba, egy előtér, egy folyosó, egy cselédszoba, egy konyha, egy kamra és egy pince kapott volna helyet. A kutat a szomszédos telektől nyugatra, az épülettől 6 m

40 MNL VaML E. Sándor htb. ir. Bakófai urad. Vép 80. sz.

41 MNL VaML E. Sándor htb. ir. Bakófai urad. Vép 81. sz.

42 MNL VaML E. Sándor htb. ir. Bakófai urad. Vép 82. sz.

43 1907. évi XLV. törvénycikk a gazda és a gazdasági cseléd közötti jogviszony szabályozásáról 29. §.

44 MNL VaML E. Sándor htb. ir. III. 1/1881. Hitbizományban szükséges építkezések összeírása.

45 MNL VaML E. Ferenc htb. ir. P. 499/1915. A hitbizományi gazdaságban végrehajtott építkezések.

46 MNL VaML Szombathelyi Járás Főszolgabíró iratai. Közigazgatási iratok (továbbiakban: Szh. fsz. Közig. ir.) 2942/1916.

47 MNL VaML Szh. fsz. Közig. ir. 4644/1914.

48 Pannonhalmi Bencés Főapátsági Levéltár (továbbiakban: PBFL) Erdődy család levéltára (továbbiakban: Erdődy cslt.) 3. f. 4. á. 18. t. Tervrajzok. Monyorókerék, jegyzőlak.; MNL VaML Szh. fsz. Közig. ir. 4644/1914.

49 PBFL Erdődy cslt. 3. f. 4. á. 17. t. Építkezések költségvetései.

távolságra gondolták. Miután nem érkezett ellenvetés sem az egyetlen szomszéd, özv. Dankovics Jánosné, Piroska Judit, sem az előjáróság részéről, megadták az engedélyt. A 1914. július 13-ai főszolgabírói határozat hozzájárult az épületben egy tanácsterem, iroda, előtér, folyosó, három szoba, konyha, cselédszoba, kamra és pincéből álló földszintes lakóház építéséhez.⁵⁰

Az 1915. évi jelentés szerint – bár az 1914. augusztus 1-jén elrendelt általános mozgósítás miatt csúsztak az uradalmi építkezések – az új épületet az őszi esőzések előtt sikerült nagyrészt tető alá hozni. 1915 végén jelentette Erdődy Sándor hitbizományi gondnok a Cifraházak helyén épült körjegyzői lak és irodahelyiség elkészültét és kérte a felülvizsgálatát.⁵¹ Az épület két lakószoba, egy jegyzői iroda, egy községi tanácsterem, egy konyha, kamra, cselédszoba, pince és árnyékszékéből állt. (A tervrajzot lásd a borító B1., B4 oldalán.) 1915. december 17-én megtartott szakértői szemle alkalmával építészeti szempontból jóváhagyták.⁵² Hvozdivics Antal műszaki tanácsos a szombathelyi építészeti hivatal vezetője szerint az épület a hitbizomány állagának értékét emeli, bérbeadás útján a mindenkori hitbizományi birtokos részére állandó és megfelelő jövedelmet biztosít.⁵³ December 21-én kérték, hogy közegészségügyi szempontból is vizsgálta meg a főszolgabíró, hogy a lakhatási engedélyt mielőbb megadják és azonnal elfoglalható legyen. Dr. Takács Benedek járási orvos megtartotta a helyszíni vizsgálatot és rendben találta az épületet. Január 30-án értesítették az uradalmat, hogy a lakást 5 napon belül fűtsék ki, hogy lakhatóvá váljon. 1916. március 19-ig viszont még mindig nem kapták

meg a lakhatási engedélyt, ezért dr. Giay Károly uradalmi jogtanácsos a főszolgabíróhoz fordult. A lakhatási engedélyt végül 1916. március 21-én adta meg a főszolgabíró.⁵⁴

Ugyanakkor 1916. január 1-jével kötötték meg először a bérleti szerződést az újonnan épített körjegyzői lakra vonatkozóan a vépi körjegyzőség települései – Vép, Bozzai, Bárdos – és Erdődy Sándor gróf. Az épület három szobából, egy irodából és megfelelő mellékhelyiségekből állt a haszonbérleti szerződés szerint, valamint a hozzátartozó kertet is rendelkezésre bocsájtotta Erdődy Sándor. A 700 koronás bérleti díjat négy egyenlő részletben minden negyedévben első napján előre kellett lefizetni az uradalmi pénztárnál. Mulasztás esetén az uradalom felmondhatta a bérletet. A szerződés 1921. december 31-ig szólt.⁵⁵ Az apróbb javítások és az esetleges tűz miatti kár a bérbevevőket terhelte.⁵⁶ Az épületben lévő tanácstermet Vép község egyedül vette igénybe 200 koronáért, a többi költséget elosztották a három település között.⁵⁷ Így 1918-ban a jegyzőlakás és tanácsterem bérletéből 900 korona folyt be a hitbizományi pénztárba.⁵⁸ Nem meglepő

54 MNL VaML Szh. fsz. Közig. ir. 2942/1916.

55 1921. december 30-án újabb 6 évre, 1927. december 31-ig meghosszabbították a bérleti szerződést, ekkor a bérleti díjként már 1510 koronát határoztak meg. Egyéb feltételek nem változtak. MNL VaML Vép nagyközség jegyzőségi iratok. Közigazgatási iratok (továbbiakban: Vép nk. Közig. ir.), 1881–1919. Bérleti szerződés – jegyzőlak, 1921. december 30.; 1938-ban újabb 10 évre kötötték meg a bérleti szerződést, 1947. december 31-ig, 700 pengő bérleti díjért. Ekkor már bekerült a szerződésbe, hogy ha a község jegyzői lakot építene időközben, akkor a szerződés tárgytalanná válik. MNL VaML Vép nk. Közig. ir. 19202/1939. Bérleti szerződés, 1938. január 8.

56 MNL VaML Vép nk. Közig. ir., 1881–1919. Bérleti szerződés, 1916. január 1.

57 MNL VaML Vép nk. Közig. ir., 1881–1919. Vép község képviselőtestületének rendkívüli ülési jegyzőkönyve, 1916. január 30.

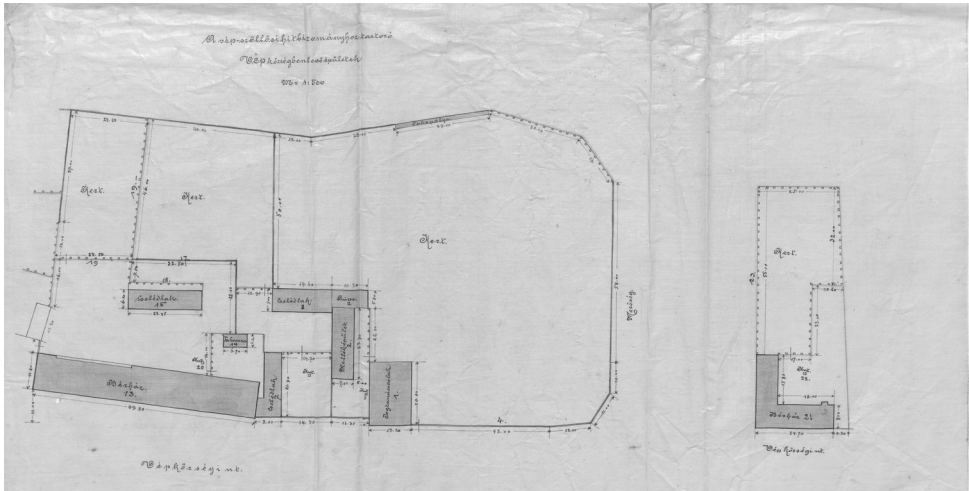
58 PBFL Erdődy cslt. 3. f. 2. á. 9. t. Kimutatások htb. haszonbérletnek átadott dolgokról, kegyúri terhekről, 1919. Hitbizományi évi haszonbérek és járulékaik 1918-ban.

50 MNL VaML Szh. fsz. Közig. ir. 4644/1914.

51 MNL VaML E. Ferenc htb. ir. P. 499/1915. A hitbizományi gazdaságban végrehajtott építkezések.

52 MNL VaML Szh. fsz. Közig. ir. 2942/1916.

53 MNL VaML E. Ferenc htb. ir. P. 499/1915. A hitbizományi gazdaságban végrehajtott építkezések.



Az öreg ághoz tartozó épületek Vépén (PBFL Erdődy cs. 3. f. 4. á. 18. t. Vép)

módon, 1918-ban az egész épületet jó karban lévőnek írták le.⁵⁹

Öreg részi ág uradalma

Az öreg ági rész uradalmának birtokosa a 19. század második felében Erdődy Ferenc gróf és felesége, Oberndorf Ilona volt. Ebből alakították ki a vép–szőlős–pecöli hitbizományt. Ide tartozott egy tisztlak, két cselédlak, valamint egy korcsma.⁶⁰

A későbbiekben a pár leszármazottjai irányították a birtokot. V. Sándor haláláig a család bizonyosan nem élhetett Vépén. Az ifjú ághoz tartozó kastély évekig üresen állt. Új, állandó lakója házasságkötése után Erdődy Sándor gróf lett feleségével, Draskovich Erzsébet grófnővel.⁶¹ Férje halála

után, Oberndorf Ilona is több időt tölthetett itt. 1931 novemberében a vépi várkastélyban ünnepelte 100. születésnapját.⁶²

Uradalmi korcsma a mai Rákóczi utcában

Erdődy Ferenc birtokához is tartozott 1874-ben egy vendégfogadó.⁶³ Ebben egy bolt, négy szoba, egy konyha, egy istálló, valamint mészárszék és vágóhid kapott helyet. Az udvaron gémes kút, körülötte kerítés állt.⁶⁴ A korcsmáltatási jog évi jövedelme Vépén 600 ft volt, amely a pecöli 460 ft-ot és a nagyszőlősi 300 ft-ot is jócskán meghaladta. A bolti hely után 180 ft-ot fizettek.⁶⁵

A korcsmában 1906-ban már pékház üzemelt. Ennek megfelelően a belső helyi-

59 MNL VaML E. Sándor htb. ir. 8. köt. 216. p.

60 PBFL Erdődy cs. 3. f. 2. á. 9. t. Erdődy Sándor-féle hitbizományi iratok. A vép-bakófi hitbizomány 1915. évi iratai. A hitbizományokhoz tartozó ingatlanok és értékek és az azokra vonatkozó jogviszonyok részletes leírása.

61 Erdődy, Helene: Fast hundert Jahre Lebenserinnerungen, 1831–1925. Zürich–Leipzig–Wien, 1929. 186. p.

62 Százéves az Erdődyek nagyszasszonya. Interjú Erdődy Ferencné grófnővel a vépi kastélyban. = Magyarország, 1931. nov. 20. 5. p.

63 MNL VaML E. Ferenc htb. ir. 7. köt. 104. p.

64 MNL VaML E. Ferenc htb. ir. III. 527/1876. épület leltárak.

65 PBFL Erdődy cs. 3. f. 2. á. 7. t. Hitbizományi iratok. Erdődy Ferenc hitbizományi leltára.

ségek is átalakultak: egy sütőkonyha és egy kamra került kialakításra. Az épületet új deszkakerítés vette körül 7,3 m hosszán, az udvarán gémes kút állt.⁶⁶

1918-ban az „L” alakú pékház egyik szárnya 14,55 m hosszú és 6,73 m széles, a másik 24,6 m hosszú és 7,6 m széles. A ház pincéjébe tömör tölgyfa fokokon lehetett lejutni. A földszinten teljesen megváltoztak a helyiségek: két szoba, egy konyha tűzhellyel és sütőkemencével, egy kamra, két pékműhely egy üstház sütőkemencével, egy szín, egy tyúkház és egy egysoros elrendezésű istálló öt állatra, fajászollal helyezkedett el. A szoba és egy pékműhely padlója puhafa volt, utalva a helyiségek régi funkciójára. A másik pékműhely beton, egy szoba, a konyha és a kamra fekvő téglá, a többi agyag. A mennyezet mindenhol gerenda. A deszka- és léckerítéssel körbevett udvarán kerek kút és árnyékszék állt. Az egész épületet rossz állapotúnak írták le.⁶⁷ Ez vezethetett ahhoz, hogy elbontották és helyére 1940-ben egy új, „T” alakú épületet emeltek.⁶⁸

Tisztalakás (kiskastély)

A kastélypark bejáratával szemben álló emeletes, négyszög alapú 21,1 m hosszú, 13,4 m széles⁶⁹ épület az 1930-as évekig tisztalakásként funkcionált. Erdődy (VII.) Ferenc és Hunyady Terézia 1935. októberi 21-ei házasságkötése⁷⁰ után ők költöztek

az épületbe,⁷¹ neve ezt követően változhatott a településen ma is használt kiskastélyra.⁷² 1874-ben a földszinten egy előcsarnok lépcsőházzal, két szoba, egy konyha, két kamra és egy istálló kapott helyett.⁷³ 1906-ra már kisebb átalakításon esett át, valószínűleg némileg bővíthették az épületet, hiszen egy kamrával kevesebb lett, viszont kialakítottak egy irodát, egy cselédszobát, egy inaszobát és egy fürdőszobát.⁷⁴ 1918-ban a földszintet egy előszoba, öt szoba, egy fürdőszoba, egy árnyékszék, egy konyha, egy kamra és egy lépcsőház alkotta.⁷⁵ 1874-ben és 1906-ban az emeleten szintén egy előcsarnokot lépcsővel, öt szobát, két árnyékszéket és egy padlásfeljáratot talá-lunk.⁷⁶ 1918-ban is ugyanez a felosztás volt, de már hat szobát vettek fel a leltárba.⁷⁷ A torokgerendás tetőszerkezetet kettős cserépszindely borította.⁷⁸ A téglából épült melléképület egy mosókonyhára, egy tyúkházra, egy faházra, egy sertésólra és árnyékszékre, egy kocsiszínre és egy istállóra osztódott. A boltozott pince épület szintén téglából készült és cseréppel fedett.⁷⁹ 1918-ban a sertésól és árnyékszék helyett egy cselédárnyékszék lett. Az istálló egysoros elrendezésű, négy darab állással és fajászollal szerelték fel.⁸⁰ A melléképület mennyezete gerendából készült, a padlóburkolat a mosókonyhában és a kocsiszínbent agyag, a konyhában cement, egy kamrában cementlap, a többi kamrában padló,

66 MNL VaML E. Ferenc htb. ir. 7. köt. 104. p.

67 MNL VaML E. Ferenc htb. ir. Hitbizományi leltár, 1918. (továbbiakban: 8. köt.) 100–102. p.

68 Az épület egy ikerház volt, két darab kétszobás tisztalakással és a szükséges mellékhelyiségekkel. MNL VaML E. Ferenc htb. ir. 9. köt. 101. p. Az egyik házban Balta Ferenc, a vépi uradalmi irodai segéd-tisztje, a másikban a szeszgyár vezetője lakott. Erdődy László gróf szíves közlése, 2021. október 8.

69 MNL VaML E. Ferenc htb. ir. 7. köt. 98. p.

70 Gróf Hunyady Teréz és Gróf Erdődy Ferenc... = Nemzeti Újság, 1935. okt. 22. 16. p.

71 Erdődy László gróf szíves közlése, 2021. október 8.

72 1940-ben kiskastélynak nevezték az épületet. MNL VaML E. Ferenc htb. ir. 9. köt. 90. p.

73 MNL VaML E. Ferenc htb. ir. III. 527/1876. épület leltárak.

74 MNL VaML E. Ferenc htb. ir. 7. köt. 98. p.

75 MNL VaML E. Ferenc htb. ir. 8. köt. 86. p.

76 MNL VaML E. Ferenc htb. ir. III. 527/1876. épület leltárak; MNL VaML E. Ferenc htb. ir. 7. köt. 98. p.

77 MNL VaML E. Ferenc htb. ir. 8. köt. 86. p.

78 MNL VaML E. Ferenc htb. ir. 9. köt. 91. p.

79 MNL VaML E. Ferenc htb. ir. 7. köt. 98. p.

80 MNL VaML E. Ferenc htb. ir. 8. köt. 88. p.

a padláson pedig fekvő téglá. A tetőt kettős cserépszindely fedte.⁸¹ 1874-ben az udvaron tölgyfa sertésólak sorakoztak.⁸² A kertben egy facsöves szivattyúskút, mellette az udvaron egy kút állt, szintén szivattyúval. Az épület körül téglából épült kerítésfal húzódott egy kapuval.⁸³

Vadászslakból csendőrlaktanya

A tisztalakás mellett állt a régi vadászlak, amelyet 1911-ben alakították át csendőrlaktanyává. Erre előzetes jóváhagyás nélkül került sor, ám mivel a gazdaságra vagyonszempontjából előnyösnek találták, ezért a szakértői felülvizsgálatkor elfogadták.⁸⁴ A tervet Móger István sárvári építész készítette. Első körben elbontották az épület egy részét. Ez összesen 204 korona 13 fillérbe került. Ezt követően kezdődött meg az alapozás az új falakhoz, majd maga az építkezés, vakolás, meszelés. A legénységi szobában a falakat portland cementtel vakolták be. A bejárathoz betonlépcső készült. Az egész épületet kívül portland cementtel, belül meszes vakolattal javították. A mennyezetet szürkére, a falakat belül fehérre, kívül színesre meszelték. Készült még egy új takaréktűzhely, valamint egy új kerítés. Ezt és a régi kerítést portland cementtel javították alul, felül pedig meszes vakolattal. Mindez 1903 korona 8 fillér költséget jelentett. A különböző ács munkák uradalmi fából valósultak meg, így 2076 korona 19 fillért számoltak rá. A bádogos munka 344 korona 35 fillér. A különböző berendezési tárgyak az irodába és a legénységi szobába 1191 korona. Az összes költség 5718 korona 75 fillér lett. Ebből az uradalom

szolgáltatta 35.700 db téglát a falazáshoz, 5675 téglát a burkoláshoz, cserepet, téglát a burkoláshoz, 7776 db cserepet a cserepezéshez, és ezeket szállította is. Az anyagok értéke 1380 korona 79 fillér, a szállításé 480 korona 1 fillér.⁸⁵

Az épület „L” alakú volt, amelynek egyik szárnya 21,9 m hosszú és 5,3 m széles, a másik pedig 1,9 m hosszú és 5,6 m széles.⁸⁶ Az 1912. őszi szakértői vizsgálaton azonban megjegyzték, hogy laktanya és melléképületeinek egyes helyiségei nedvesek, azok kiszáritásáról gondoskodni kell. Ennek költségei a hitbizományi gondnokot, vagyis Erdődy Sándor grófot terheltek, mert az átalakítás engedély nélkül történt. A nedves helyiségek kivételével egészségügyi szempontból megfelelőnek nyilvánították.⁸⁷

1918-ban két szoba, egy előszoba, két kamra és egy konyha kapott helyet benne. A négyszög alakú őrmester lakásban⁸⁸ három szoba, egy előszoba, egy konyha és egy kamra helyezkedett el. Körülötte részben téglá, részben tölgyfa kerítés állt. Az udvaron kerek kút, fa- és tyúkház.⁸⁹

Cselédlakások

Amint láttuk, az uradalmat felügyelő gazdasági szakemberek külön tisztalakásokban éltek. A munkások azonban cselédlakokban húzták meg magukat. Az uradalmi és majorsági cselédek helyzete csak jogilag különbözött az egykori zsellérektől.⁹⁰ Nagy sze-

81 MNL VaML E. Ferenc htb. ir. 9. köt. 91. p.

82 MNL VaML E. Ferenc htb. ir. III. 527/1876. épület leltárak.

83 MNL VaML E. Ferenc htb. ir. 8. köt. 90. p.

84 MNL VaML E. Ferenc htb. ir. P. 499/1915. A hitbizományi gazdaságban végrehajtott építkezések.

85 Uo.

86 MNL VaML E. Ferenc htb. ir. 9. köt. 94. p.

87 MNL VaML E. Ferenc htb. ir. P. 499/1915. A hitbizományi gazdaságban végrehajtott építkezések.

88 MNL VaML E. Ferenc htb. ir. 9. köt. 94. p.

89 MNL VaML E. Ferenc htb. ir. 8. köt. 92–94. p.

90 *Hanák Péter*: Magyarország társadalma a századforduló idején. In: Magyarország története, 1890–1918. Főszerk. Úó.; szerk. Mucsi Ferenc. 2. jav. kiad. Bp., 1983. 1. köt. (továbbiakban: Hanák, 1983.) 502. p. (Magyarország története tíz kötetben)

génységben éltek, amely legfőképpen a lakáskörülményeikben nyilvánult meg.⁹¹ A cselédház a „*cselédeknek és családtagjaiknak ott-hont adó, általában hosszú épület, amely több lakrészt foglalt magában. Egy-egy lakrész központi helyisége a közös konyha, ahová az udvarról közvetlenül lehetett belépni. A konyhából jobbra és balra nyíló ajtók egy-egy szobába (lakásba) vezettek. Egy szobába több családot szállásoltak be.*”⁹² Gyakran előfordult, hogy a cselédek a 19. század végéig istállóban vagy más nagyobb épületekben éltek összezúfolva. A század végén elkezdődött új cselédlakások építése, amelyekben egy nyitott tűzhelyes konyhából két szoba nyílt. Egy-egy szobában általában két család élt. Ennél gyakrabban fordult elő, hogy egy konyhából négy szoba nyílt, szobánként pedig kettő vagy akár négy család is élt.⁹³

A Darányi Ignác nevéhez köthető 1907. évi XLV. törvénycikk a gazda és a gazdasági cseléd közötti jogviszony szabályozásáról rendelkezett a cselédek lakásviszonyairól is. Kimondta, hogy „*Ezen törvény életbelépte után a cselédlakásokat úgy kell építeni, hogy minden nős vagy családos gazdasági cselédnek külön szobája s külön kamrája legyen. A részletes szabályokat a törvényhatóságnak szabályrendeletben állapítják meg.*”⁹⁴ Vas vármegyében az építkezésekre vonatkozó szabályrendeletet 1908. szeptember 21-én adták ki. Ebben előírták, hogy az emberi lakásnak szánt épületeket közegészségügyi szempontból a körorvosnak meg kell vizsgálnia beköltözés előtt.⁹⁵

Az épületeket csak szilárd alapra,⁹⁶ a melléképületektől meghatározott távolságokra szabad építeni úgy, hogy a lakásépületek között nyílások nem lehettek.⁹⁷ A törvény 1907. november 1-jén lépett hatályba, azonban a gazdák a lakásviszonyok rendezésére 10 év haladékot kaptak. Az 1. világháború miatt azonban a végrehajtást végül felfüggesztették.⁹⁸

A kiskastély melletti épületsor több részből állt. Ezeket – a vármegyei szabályrendelet megkötése szerint – kapuszínek választották el egymástól. Az épületek zömében 1906-ban már cselédlakásokat talá-lunk. A cselédek létszámáról nincs adatunk, így arra sem tudunk következtetni, hogy egy-egy szobán hány család osztozott ebben az uradalomban. A korszakban általános volt a zsúfoltság, akár három–négy család is élt egy szobában.⁹⁹

Az egyik rész 1874-ben a kovácslakás volt, amely egy konyhára, két szobára és egy boltozott műhelyre oszlott. Melléképülete egy istálló és egy szén kamra alkotta.¹⁰⁰ 1906-ban már posta működött épületben. A műhelyből lett a posta, előtte egy előtér került kialakításra, a konyhában pedig egy kamra. A melléképületét ekkor faháznak használták.¹⁰¹

Az 1918. évi leltár szerint a padlózat a kapuszínen, kamrában és előszobában laptéglából, a többi helyiségben puhafából készült, mennyezete az előszobában és a konyhában boltíves, a többi helyiségben gerenda. Ekkor még használható állapotú.¹⁰²

91 Hanák, 1983. 504. p.; Magyarország története a 19. században. Szerk. Gergely András. Bp., 2005. 455. p.

92 Szili József: Önéletrajz-töredék. Pályák, megállók, állomások. Bp., [2018.] 256. p.

93 Hanák, 1983. 505. p.

94 1907. évi XLV. törvénycikk a gazda és a gazdasági cseléd közötti jogviszony szabályozásáról 29. §.

95 MNL VaML Vasmegyei szabályrendeletek gyűjteménye. 8842/1908. Vasvármegye építkezési és köztisztasági szabályrendelete (továbbiakban: Vvm. szrgy. 8842/1908.) 15. § 241. p.

96 MNL VaML Vvm. szrgy. 8842/1908. 19. § 242. p.

97 MNL VaML Vvm. szrgy. 8842/1908. 24. § 243. p.

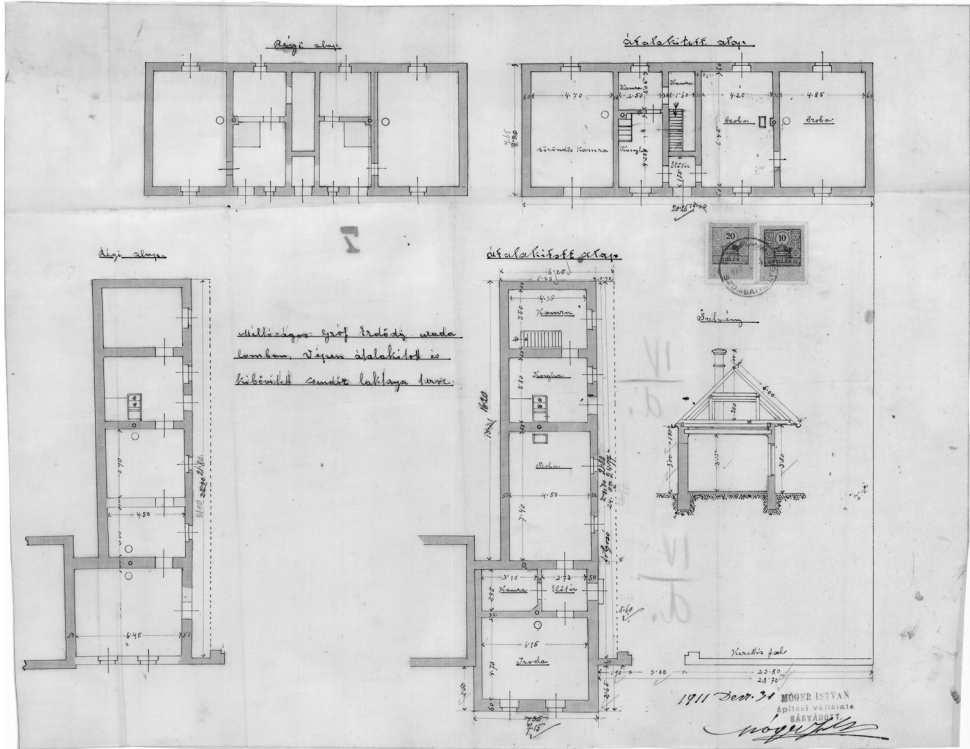
98 Takács Imre: A Darányi Ignác nevéhez fűződő mezőgazdasági munkaiügyi törvények rendelkezései és történeti hátterük. = Agrártörténeti Szemle, 1992. 1–4. sz. 66–67. p.

99 Für, 1969. 308. p.

100 MNL VaML E. Ferenc htb. ir. III. 527/1876. épület leltárak.

101 MNL VaML E. Ferenc htb. ir. 7. köt. 100–102. p.

102 MNL VaML E. Ferenc htb. ir. 8. köt. 94. p.



Vépi csendőrlaktanya tervrajza

(MNL VaML E. Ferenc htb. ir. P. 499/1915. A hitbizományi gazdaságban végrehajtott építkezések)

Részben deszka, részben téglafal kerítés vette körül, az udvaron faházat és árnyékszékét találunk.¹⁰³ Az uradalomnak a postamesternői lakás bérletéből 160 korona folyt be 1918-ban.¹⁰⁴

A másik, az egykori pálinkaház 1874-ben béres és kocsislak. Öt szoba, két konyha, három kamra található benne a leltár alapján.¹⁰⁵ Állaga ekkor közepes. 1906-ban már cselédlakásokat találunk itt.

103 MNL VaML E. Ferenc htb. ir. 8. köt. 96. p.

104 PBFL Erdődy cslt. 3. f. 2. á. 9. t. Kimutatások htb. haszonbérletnek átadott dolgokról, kegyúri terhekről, 1919. Hitbizományi évi haszonbérék és járulékaik 1918-ban.

105 MNL VaML E. Ferenc htb. ir. III. 527/1876. épület leltárak.

Az épületben még egy konyha került kialakításra.¹⁰⁶

1918. évi leltár szerint a három konyhából az egyik kettős volt. Az egész épületet rossz karban találta a leltár.¹⁰⁷

Az egykori pálinkaház melléképületében 1874-ben két istálló és egy kamra, valamint egy boltozott pince kapott helyet. Udvaron vödörös kút állt. Ezt az épület is megviselte az idő.¹⁰⁸

1906-ban az épület már szintén cselédlakás. Benne két szoba, két konyha, két

106 MNL VaML E. Ferenc htb. ir. 7. köt. 102. p.

107 MNL VaML E. Ferenc htb. ir. 8. köt. 96. p.

108 MNL VaML E. Ferenc htb. ir. III. 527/1876. épület leltárak.

kamra, egy magtár, alatta pedig részben pince található. A régi épület rossz, míg az új jó karban volt. Ezek körül már nem húzódtott kerítés.¹⁰⁹

1918-ban az épületben kialakítottak plusz egy kamrát. A mennyezet a pincében boltozott, a többi helyiségben gerendás. A padlóburkolat a magtárban és a szobákban puhafa, a konyhában és a kamrákban fekvő téglaburkolat, a pincében agyag, a padlón laptégla. Az épületet 1918-ban még használhatónak minősítették.¹¹⁰

Az összefüggő épületsor utolsó eleme egy bérházként említett épület. 1874-ben ebben egy kapuszín, öt szoba, egy bolt, két konyha és két kamra helyezkedett el. Mellette egy istálló és egy faház emelkedett.¹¹¹

Az épület az 1906. évi leltár szerint 28,95 m hosszú és 8,5 m széles, egy 2,5 m hosszú és 4,65 m széles kiszögeléssel bírt. A közepes karban lévő épületen kettővel kevesebb szobát, de kettővel több kamrát jelöltek, az többi helyiség változatlan maradt. A faházból egy raktárt alakítottak ki.¹¹²

1918-ban az „L” alakú épületet még használhatónak írták le. Belül négy szobára, két konyhára, két kamrára és egy üzlethelyiségre tagolódott. A mennyezet a két szobában, egy konyhában és az üzlethelyiségben boltozatos, a többiben gerendás, a padló három szobában és az üzletben puhafa, egy kamrában agyag, a többiben fekvő téglák (a padlón is). A melléképületben már két kamrát alakítottak ki. Mennyezetük gerendás, padlóburkolata az egyikben agyag a másikban puhafa. Tölgyfa deszkakerítés vette körül.¹¹³

Összegzés

A bemutatott épületek száma és nagysága a vépi uradalom jelentőségét is mutatja. Jól látszik, hogy az uradalom igyekezett gondot fordítani az épületek állapotára. A pár évtized alatt több átalakult, újabbakat emeltek. A település központjában lévő uradalmi korcsma bővült egy jégveremmel. Az egykori tisztalakás – a későbbi kiskastély – belső elrendezése több változáson is átesett. 1911-ben a régi vadászlakásból hozták létre az előzetesen nem is tervezett csendőrlaktanyát. Mint írták, ez a gazdaság szempontjából is fontos volt, egyben mutathatta az uradalom szerepét is. Ahogy a csendőrlaktanya a karhatalom meglétét is kifejezhette, úgy az uradalom befolyásának fenntartását jelezte a közigazgatás terén az 1910-es évek közepén az Erdődyek által megépített jegyzői lak a körjegyzőség részére. Hiszen 1848 előtt a községek életében nagy szerepet játszott a földesúr, aki bírójelöléssel és a tisztújítás ellenőrzésével és jóváhagyásával, az adókiivetés és a költségvetés felügyeletével befolyásolta a község működését.¹¹⁴ Az építkezés finanszírozása minden bizonnyal nagy segítség lehetett a településnek, ugyanakkor az uradalomnak is haszna származott belőle: ekkor már bérbeadása jövedelmet termelt a gazdaságnak. A belső elrendezése a jegyző lakhatásának és a hivatal elhelyezésének megfelelően került kialakításra: a lakószobák, konyha, kamra mellett jegyzői irodát és községi tanácsstermet is kialakítottak benne. Az építésnél nagyobb hangsúlyt kapott a komfort, hiszen az épületen belül találjuk

109 MNL VaML E. Ferenc htb. ir. 7. köt. 102. p.

110 MNL VaML E. Ferenc htb. ir. 8. köt. 96–98. p.

111 MNL VaML E. Ferenc htb. ir. III. 527/1876. épület leltárak.

112 MNL VaML E. Ferenc htb. ir. 7. köt. 104. p.

113 MNL VaML E. Ferenc htb. ir. 8. köt. 98–100. p.

114 Szabó István: A parasztfalu önkormányzatának változása az újkorban. In: Uő: Tanulmányok a magyar parasztság történetéből. Bp., 1948. 301–304. p. (A Történettudományi Intézet kiadványai; 2.); Dobszay Tamás: „A falu jegyzője”. Az alsófokú igazgatás személyi feltételeinek kérdése a rendiség utolsó évtizedeiben. = Századok, 2015. 5. sz. 1056. p.

GÁL JÓZSEF

A szombathelyi képzőművészeti élet kezdetei, 1899–1919

1. RÉSZ

A 19. századi polgárosodó életforma velejárója volt az új/újabb kulturális formák támogatása anyagilag és személyes jelenléttel is. Művelésükre egyesületeket alakítottak. A hagyományos formák közül a színjátszás régi időkre tekint vissza. Az irodalom népszerűsítésére is társaságok jöttek létre. Az új típusú közösségi irodalmi élet egyik első eseménye 1893-ban a Berzsenyi Körmegealakítása.¹ Tevékenységéhez kötődött a szombathelyi Berzsenyi-szobor állíttatása, mellette pedig irodalmi ismeretek terjesztését is vállalta akárcsak a Nemzeti Szövetség Szabad Lyceuma, amely ismeretterjesztő előadásainak sorozatában irodalmi témákat is beiktatott.² 1905-ben kezdte meg működését a Faludi Ferenc Irodalmi Társaság.³ Az 1910-es évektől pedig megjelentek a város „hivatásosnak” tekinthető fiatal költői, akik a 20. század első felének állandó szereplői. Például Finta Sándor, Ősz Iván (Mészáros Hugó), Kocsis László, akik 1917-ben „Nemzedékek” címmel jelentettek meg könyvsorozatot.⁴

- 1 Gál József: Egy múlt század végi polgári kezdeményezés. = Vasi Szemle (továbbiakban: VSZ), 1997. 1. sz. 39–47. p.
- 2 Uő: Ismeretterjesztők. Millenium. A Magyar Nemzeti Szövetség emlékezete. = Vas Népe, 2008. jún. 30. 14. p.
- 3 Uő: A szombathelyi Faludi Ferenc Irodalmi Társaság. = VSZ, 2007. 1. sz. 57–70. p.
- 4 „1917-ben néhány lelkes, de anyagi bázis nélküli dunántúli író megindította a Nemzedékek című könyvsorozatot, amelyben mintegy félszáz dunántúli könyv jelent meg.” Domonkos János: Irodalmi élet Szombathelyen a két világháború közti időszakban. Doktori disszertáció. Szombathely, 1967. 38. p. Le-lőlhely: Berzsenyi Dániel Könyvtár (továbbiakban: BDK) Hf 290. A csoport élén Vas vármegyei írók, költők álltak, köztük Finta Sándor, Kocsis László, Ősz Iván, Váth János.

Újdonságként jelentkezett a Németországból elindult és Magyarországon is gyorsan népszerűvé vált dalárdamozgalom 19. század második felében. Az első szombathelyi dalárdát már 1850-ben megalapították, a korszak politikai viszonyai miatt azonban hamarosan meg is szűnt. Újból csak 1863-ban szervezték meg – ezt tekintették a Szombathelyi Dalárda alapítása időpontjának –, amely évtizedeken át fontos szereplőként vett részt a város kulturális életében. Évi rendszeres fellépésüket kiemelt eseményként várták társasági körökben. Igyekeztek gondoskodni a kórustagok utánpótlásáról is énekiskolák alapításával. Közben hegedűoktatással is foglalkoztak. Ilyen hosszabb–rövidebb idejű képzést többször is indítottak.⁵

A „szervezett” képzőművészeti élet azonban csak a Vasvármegyei Kultúr-Egyesület 1899. évi megalakulásával vette kezdetét. Addig alkalmanként egy–egy bolt kirakatában láthatott festményeket a lakosság, hiszen a képek elsősorban a főnemesi kastélyokat díszítették, köztük jelentős művészek alkotásai. Számos – bibliai jeleneteket, szenteket ábrázoló – mű a templomok áhítatát emelte. A századfordulótól fokozatosan megjelentek a jómódú üzletemberek, értelmiségiek lakásaiban is a műalkotások. Ezt igazolja az 1912. évi műtörténeti kiállítókévsorsora.⁶

5 Gál József: A dualizmuskori Szombathely zenei krónikája. A Szombathelyi Dalárda. = VSZ, 2011. 5–6. sz. 646–654. p.

6 A Vasvármegyei Műtörténeti Kiállítás katalógusa. Szerk. Csányi Károly. Szombathely, 1912. IX–XII. p.

A SZOMBATHELYI KÉPZŐ- MŰVÉSZETI ÉLET NYITÁNYA

Szombathely kulturális életéből is a 20. század elejéig a képzőművészet jelenléte hiányzott. Ezt felismerve a főváros mozgalmas képzőművészeti életéhez hasonló vidéki megteremtését szorgalmazta Fenyvesi Ferenc országgyűlési képviselő egy 1891-ben megjelent írásában.⁷

Persze nemcsak Szombathely, hanem a jelentős vidéki városok életéből is kimaradt a jelentősebb képzőművészeti kultúra, aminek hiányát próbálta megszüntetni az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat,⁸ amely törekvés szószólójaként lépett

7 Fenyvesi Ferenc: A vidék és a képzőművészet. = Vas megyei Lapok (továbbiakban: VL), 1891. márc. 8. (továbbiakban: Fenyvesi, 1891.) 2. p.

8 Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat elődje az 1839-ben alakult Pesti Műegylet. Mivel a Pesti Műegylet a külföldiek kiállítókat részesítette előnyben a helyiekkel szemben, ezért a helyzetükkel elégedetlen hazaiak megalapították 1859-ben az Országos Magyar Képzőművészeti Társulatot. Művészeti Lexikon. Főszerk. Zádor Anna, Genthon István. 2. változatlan kiad. 3. köt. L–Q. Bp., 1983. 742. p., 2. kiad 2. köt. F–K. Bp., 1981. 599. p. Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat megalakításának kezdeményezője Trefort Ágoston, aki a Társulat elnöke lett. [20 éven át ez volt Magyarország első és egyetlen képzőművészeti intézménye Pest–Budán.] Célja műtárlatok rendezése, műtárnyak kisorsolása, napilapok kiadása. 1840-től évente egy–egy, 1853 és 1865 között pedig havonta egy–egy kiállítás rendezése. Alakuló közgyűlését csak 1861. augusztusában tartotta, elnöknek közfelkiáltással Andrassy Gyulát választotta. A posztot a kiegészítés után Pulszky Ferenc intézte, 1879-től 1885-ig pedig Ipolyi Arnold töltötte be. Az alakulást követően az elnök segítője Kelety Gusztáv festőművész, adminisztrációt Szmracsányi Ferenc, a műtárőr Telepy Károly volt. Céljai: a hazai képzőművészet minden ágának mind anyagi, mind szellemi érdekeinek előmozdítása, a műízlés nevelése, a művészet terjesztése, melynek megvalósításához kiállításokat rendezett hazai és jeles külföldi művekből műalkotásokat másolt, melyeket eladott vagy tagjai között kisorsolt, tehetséges fiatalok, vagy hazai szegény művészeket segítéyzett, stb. A belügyminiszter 1948-ban oszlatta fel [fel Fenyvesi Ferenc. Ennek érdekében a jelentősebb városokban kiállításokat kezdtek szervezni azoknak a képkultúra iránt érdeklődő személyeknek, „*akik Budapestre hasonló kiállítások alkalmával fel nem jöhetnek, hogy megismerkedjenek a művészet remekeivel és újabb alkotásaikkal.*”⁹ A „vidéki intelligenciát” pedig arra ösztönöznék, hogy lépjenek be a Társaságba és évi 10 forint tagsági díj ellenében családjukkal együtt rendszeresen megtekinthetik „*szabad bemeneteli jeggyel az összes kiállítást, s évente, mint tag részt vesz a Társulat által rendezett eredeti olajképek kisorsolásában, és azon felül minden évben 4–5 gyönyörű »metszvényt« kap magyar művészek kiállított nagyhatású képeiről. Az 1891. esztendő egyik ajándéka Benczúr Gyula remek metszete.*”¹⁰ – írta Fenyvesi képviselő.](https://hu.wikipedia.org/wiki/Országos_Ma-</p>
</div>
<div data-bbox=)

A sajtó híradásai között azonban nem találtam olyan adatot, amely arra utalt, hogy Fenyvesi Ferenc írása ösztökélte volna a város értelmiségét és hivatalvezetői apparátusát a képzőművészeti kultúra „megkezdésére”. Ennek oka az is lehetett, hogy a vármegyében nem tudunk olyan személyről, aki Társulat tagja lett. Az első lépéseket a cikk megjelenése után csak közel 1 évtized múlva tették meg.

gyar_Képzőművészeti_Társulat (Megtekintve: 2022. május 10.) A Pesti Műegylet megszűnése után sorra alakultak a képzőművészetet és a képzőművészeket segítő egyesületek. Közülük néhány: az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat után 1894-ben a Nemzeti Szalon; 1903-ban a Könyves Kálmán Szalon – az 1920-as években szűnt meg –; 1907-ben a KÉVE (Magyar Képzőművészek és Iparművészek Egyesülete); 1908 és 1911 között a MIÉNK (Magyar Impresszionisták és Naturalisták Köre); 1909-ben a Művészek Háza, amely 1914-ben fejezte be tevékenységét. A Nemzeti Szalon kiállítása után 1920-ig saját jogúként egyik egyesület sem rendezett bemutatót.

9 Fenyvesi, 1891. 2. p.

10 Uo.

Az első lépések

A vármegyeszékhely képzőművészeti élet kezdetét az 1872. január 7-én alakult Vasvármegyei Régészeti Egylet tevékenységéhez – ha csak érintőlegesen is – kapcsolhatjuk. Igaz az Egylet a vármegye múltjának csak egy szeletét, a szombathelyi régiségek gyűjtését és tudományos földolgozását vállalta. Nevezetesen a vármegyében található „ó és középkori műrégiségeket” gyűjtését, megőrzését, ásatások végzését és az összegyűjtött tárgyak bemutatását a nagyközönségnek egy majd felállítandó régiségtárban.¹¹ Az összegyűjtött tárgyak között azonban kétségtelenül olyanok is akadtak, amelyek egyértelműen a képzőművészeti műtárgyak kategóriájába sorolhatók. (Első elnöke Szabó Imre püspök, titkára Lipp Vilmos főgimnáziumi tanár.)

A század végére azonban társadalmi fejlődés megkívánta az újonnan jelentkező aktuális feladatok elvégzéséhez alkalmazkodó új egyesület létrehozását. Ez volt az 1899. október 29-én, a vármegyeháza dísztermében megalakult a Vasvármegyei Kultur-Egyesület.¹² Ennek körülményeit és első évtizedének történetét Tóth Kálmán dolgozta föl.¹³

Az új egyesület a Régészeti Egyletre alapozva, de annak céljainál sokkal tágabb feladatkör ellátása vállalkozott. Nevezetesen: „Vasvármegye közönsége körében

a nemzeti kultúra ápolása, fejlesztése, terjesztése.”¹⁴

Kaffehr Béla a megalakulást ünneplő publicisztikájában az egylet célját értelmezte is: „Oda akarják nyújtani a segílyt, és támogatást a magyar népnek, annak a felvilágosodására, és műveltségre hajló ősi törzsnek, mivel körében kedvteléssel oltogatják a világosságnak azon sugarait, melyek eddig hozzájuk elhatoltak [...] A kultur egyesület fáklyát akar gyújtani, melynek lángja világosítson és hevítsen. Meg akarja ismertetni a magyar műveltség és tudomány becsét s fel akarja ébreszteni annak szeretetét.”¹⁵

Ennek érdekében egy építendő múzeumban – olyan ismeretterjesztő előadások tartását [is] vállalja az új egyesület – ahol az összegyűjtött és majd bemutatott tárgyak megtekintésével tanulmányozhatják – a nemzeti kultúra Vas megyei tárgyi emlékeit. A leendő múzeumban a következő feladatok elvégzése várt a tagságra és a támogatókra: a., Vas vármegyei régiségek összegyűjtése és megőrzésére szolgáló régiségtár kialakítása, b., néprajzi tárgyak gyűjtése, c., a Vas vármegyei állat-, növény- és ásványvilágból egy természetrajzi gyűjtemény kialakítása, d., a Vas vármegyei vonatkozású és honi történelmünkben nevezetes helyek, események és személyek megörökítésére képtár megalakítása, e., szépirodalmi és tudományos művekből álló könyvtár létrehozása, amelynek idővel a járási székhelyeken fiókjait is kialakítja.¹⁶ Elnöke: Batthyány Lajos országgyűlési képviselő, alelnökök: Károlyi Antal alispán és Brenner Tóbiás polgármester, titkár és múzeumigazgató Kárpáti Kelemen.

11 Kiss Gábor – Mayer László: A szombathelyi régiségtár őrei, 1872–1942. = VSZ, 1991. 3. sz. 404., 408. p.

12 A Vasvármegyei kultur-egyesület megalakulása. = Vasvármegye (továbbiakban: Vvm.), 1899. nov. 2. 1–3. p.; A Vasvármegyei Kultur Egyesület mai alakuló gyűlése... = Vvm., 1889. okt. 29. 2. p.

13 Tóth Kálmán: A Vasvármegyei Kultur-Egyesület megalakulása és működése a 20. század első évtizedében. Szakdolgozat. [Pécs, 2000.] 105, [24] lev. (továbbiakban: Tóth, 2000.) Lelőhely: BDK Hf 3679.

14 Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL VaML) Vas megyei egyesületi alapszabályok gyűjteménye. Vasvármegyei Kultur-Egylet (továbbiakban: Alapszab. gyűjt. Kultur-Egylet) 2. §.

15 (K. B.): A fáklya ég. = Vvm, 1899. nov. 2. 1. p.

16 MNL VaML Alapszab. gyűjt. Kultur-Egylet 2. §.

A tervezett történeti képtár

Az Egyesület által meghatározott számos teendő sorában új és fontos feladat volt a vármegyei képkultúra megteremtése. Ezt pótolandó terjesztette elő Kővári Kaffehr Béla a megyei történeti képtár megalakításának ötletét, amely a Vasvármegyei Kultur-Egyesület alapszabályának 2.§ d. pontjában helyet is kapott. A cél: „*a vármegye kiváló szülöttjeit, egyes nevezetes vidékeket, történelmi események színhelyeit ábrázoló képekből, egyéb lokális vonatkozású festményekből képtárat alapítani.*”¹⁷

Igaz, a következő években már nem a történetinek tervezett intézmény kialakítását, hanem elsősorban a kortárs képzőművészet megismertetését végezte.

Az elképzelés megvalósításának nehézségeit a megalakulás után 2 héttel már maga Kaffehr Béla is jelezte. Indoklása szerint „*a [megalakulás és] szervezkedés első éveiben és azon túl is még hosszú ideig*”¹⁸ más feladatok elvégzése miatt nem ez lesz az egyesület elsődleges teendője, de önálló költségvetése sem volt.

Az 1902. évi egyesületi jelentés – ez még a megalakulás idejére utal – azonban biztató hírekről számolt be. Fölsorolta kiktől kértek és kik ajánlották fel képeiket a leendő képtárba. A beszámoló szerint Batthyány Lajos a kivégzett miniszterelnök unokája Batthyány Lajos, Erdődy Gyula Rákóczi Ferenc, Erdődy Ferenc és Sándor a grófi család nagynevű tagjainak arcképeit, Széchenyi Miklós gróf a jáki templom, Kuncz Adolf, Szenczy Ferenc és Horváth Boldizsár arcképét, Bezerédj István és Bezerédj Dénes családjaik híres tagjainak arcképét ajándékozzák a gyűjteménynek. Kaffehr javaslata

között volt más jeles család megkeresése is, így a Berzsényi, a Felsőbüki Nagy Pál, a szentmártoni Radó, Chernel familiák tagjainak portréját „megszerezni.” Kőszeg városa Jurisich, dukai Takács Ferenc Dukai Takács Judit portréjának megfestetését ígérte. Faludi Ferenc és Rajnis József költők arcképét, valamint a szentgotthárdi és a győrvári csaták emlékét az egyesület saját költségén „idézi” meg. Stöhr Manó és Nicoló Mihály pedig már „*ereklyeszzerű jelentőséggel és nagy érdekléssel (sic!) bíró képeket*”¹⁹ adtak át az egyesületnek.

Az 1902-ben Kaffehr azonban már arról panaszkodott, hogy a képtár ügye teljesen el van feledve, az igazgató választmány tagjai „*ezen minőségükben semmiféle akcióra nincsenek hivatva, [...] az egyesületi ügyek iránti érdeklődésük jóformán teljesen elenyészett.*”²⁰ Így folytatta: „*A képtár a legköltségesebb, legnehezebben megszerezhető, legvonzóbb és legérdekesebb része a múzeumnak, s igen nagy kár, hogy helyiség hiánya s efféle kicsinyes és könnyen elhárítható okból a képek összegyűjtése elhalasztódott. [...] A földolgozásban való stagnáció nem egyesek hibája, hanem valamennyiünké, mert szem elől tévesztettük azt az aranyigazságot, hogy ütni kell a vasat, amíg meleg.*”²¹ Neheztelt is a választmányra, mert nekik csak az „*aprólékos régészeti és ethnográfiai gyűjtések, könyvek szaporítása [a fontos, azok pedig GJ] nem olyan sürgősek mint a képtár dolga, azért ajánljuk ezen irányban a gyors és erélyes akció.*”²² A munka újrakezdését javasolta.

Az ígéretek teljesítéséről, nevezetesen a történelmi képtár gyűjteményébe ajánlott

17 Kaffehr Béla: Indítvány a történelmi képtár ügyében. = Vvm, 1899. nov. 16. 2. p.

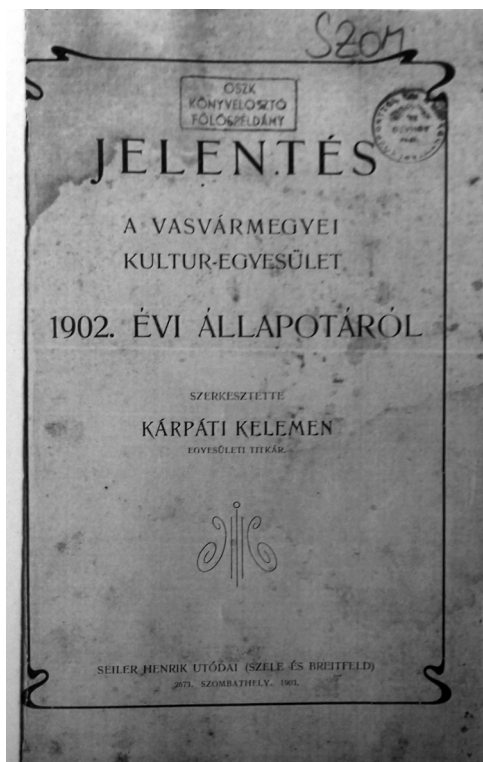
18 Uo.

19 Kaffehr Béla jelentése a képtári albizottság munkájáról. In: Jelentés a Vasvármegyei Kultur-egyesület 1902. évi állapotáról. Szerk. Kárpáti Kelemen. Szombathely, 1903. 22–23. p.

20 K. B.: A kultur-egyletről. = Vvm., 1902. jún. 30. 1. p.

21 Uo.

22 Uo.



A Kultúr-Egyesület első jelentésének címlapja

festmények átadásáról, illetve a megfestetését ígérő alkotások közül mennyi készült el, nem tudjuk, (persze hely sem volt a tárolásukra GJ) a Savaria Múzeum irattárában egyetlen írásos dokumentum, Takács Ferenc levele található, aki dukai Takács Judit költőnő elkészült portréjáról adott hírt, és arról érdeklődött, hova kell szállítani a képet.²³

Végh Gyula²⁴ – akit a Múzeum avatása előtti napokban bíztak meg a művészeti

osztály vezetésével – a képtár szerény állományáról, illetve gyarapodásáról kinevezése után adott tájékoztatást.²⁵

Szerinte az eredetileg tervezett történelmi képtár „csupán történelmi és helyi érdekű” képek gyűjtését tervezte, de erre a célra csak szerény eszközök állottak az egyesület rendelkezésére.” Elképzelése szerint a történelmi képtár majd csak ezután fog gyarapodni. Ennek ellenére vásárlás és ajándékozás révén mégis bővült. Bezerédj István főispán, Almásy Ede, Kornis Emil gróf, Sándor Ákos és „mások ajándékai és letétei” gazdagították a képtárat.²⁶ Ezekről az alkotásokról azonban semmilyen konkrét adat jelenleg nem található.

Végh írásának megjelenése után néhány nappal a gyűjtemény két festménnyel való gyarapodásról adott hírt a „Vasvármegye”. A két kép: az országos hírű László Fülöp egy öreg breton halászt, Seemann Gábor iskolaigazgató pedig feleségének, Vörös Erzsébetnek a lékai (ma: Lockenhaus, Ausztria) vár romjait ábrázoló képét ajándékozta a múzeum képtárának.²⁷ Arról sincs hír, hogy az összegyűlt történelmi témákat ábrázoló képeket a városban valamikor bemutatatták-e.

Az időszak legjelentősebb gyarapodását – amely végül is a képtár megalapítását tette lehetővé – Kammerer Ernő, a Szépművészeti Múzeum igazgatója segítette, aki 40 olajfestményt, köztük Kovács Mihály kiváló másolatában Raffaello, A. Allegri, Veronese, Murillo, Velázquez, Rembrandt és Rubens alkotásokat és 33 eredeti, hazai „korszorús” művész: Markó Károly, Liezen-Mayer, Zichy, Benczúr Gyula, Munkácsy, a fiatal Bosznay, az idősebb nemzedék képviselőjében pedig Szinnyey Merse, Poll

23 Savaria Múzeum Történelmi Osztály (továbbiakban: SMTÖO) Múzeumtörténelmi iratok (továbbiakban: Múztört. ir.) 1/1904. Takács Ferenc levele. A jelenleg föllelhető adatok a Szombathelyi Képtár tulajdonában lévő műalkotások számáról hiányosak. GJ.

24 Bajzik Zsolt: Verebi Végh Gyula élete, 1870–1951. In: „Utcanév sem jár énnekem...” Emlékezés Verebi Végh Gyulára, 1870–1951. Szerk. Uő. Szombathely, 2001. 15. p.

25 Végh Gyula: A szombathelyi képtár. = Vvm., 1908. okt. 4. 1–3. p.

26 Uo.

27 A múzeum képtára. = Vvm., 1908. okt. 10. 4. p.

Hugó, Pentelei Molnár és mások műveit adta letétbe a városnak. Leltári értékük 90.460 korona. Legértékesebbre becsült alkotások Munkácsy Mihály: Az elbeszélés (Le récit) 16.000, Kardos Gyula: Idomítás 10.000, Benczúr Gyula: Vajk megkeresztelése, Székely Bertalan: Thököly Imre menekülése 6000–6000 korona értékben.²⁸

Az 1908. esztendő jelentős gyarapodása után Bodányi Ödön adatai szerint ekkor a képtár állománya 142 kép, amely közül 61 eredeti alkotás, 81 pedig „nagy művészek örökbecsű képeinek művészi másolatai, reprodukciói.”²⁹ A gyűjtemény leltárának hiánya miatt a 100 műalkotás alkotóiról, a gyűjteménybe kerüléséről egyelőre semmilyen adat nem került elő.

1909-ben újabb egyéni ajándékokkal gazdagodott a képtár. Ezek: Wallner József esperes két rézmetszetet és egy könyvomatot, Dornauer Ignácné egy olajfestményt (Csendélet), Babits István egy könyvomaszombathelyi látképet ajándékozott a képtárnak. A múzeumi és könyvtári felügyelőség 24 színes reprodukciót letétben adott át képtárnak, Iványi–Grünwald Bélától pedig egy olajfestményt vásároltak.³⁰ Az állomány számát ebben az esztendőben is 142-nek jelzi a gyarapodást jelentő irat. Arról, hogy kiknek az alkotásai alkotják a jelentősnek tekinthető gyűjteményt semmilyen dokumentuma nem ismert.

A következő adat 1912-ből található. A jelentés szerint ekkor két festménnyel bővült az állomány. A képekről nincs adat. A gyarapodás azonban nemcsak lassú volt, hanem időnként szünetelt is. Legalábbis ezt igazolja az 1912. évi jegyzék. Ekkor is 143 festmény, két rajz és 23 modern iparművészeti tárgy, összesen 168 műtárgy alkotta az állományt.³¹ (A festményeken kívül csak itt jeleztek más, elsősorban iparművészeti műveket, azok műfaji, alkotói megjelölése nélkül.) Az év végén is ugyanezek a számadatok szerepeltek az iraton.

Ez az utolsó, csak számszerűen dokumentált adat 1919-ig, a Vasvármegyei Kultúr-Egyesület újja alakulásáig a Múzeumban őrzött képzőművészeti alkotások számáról.

1914-től 1920-ig előbb a világháború, aztán a Tanácsköztársaság okozta politika zavaros időszaka miatt bizonyára szünetelt is a bővülés

A KIÁLLÍTÁSOK KRÓNIKÁJA

Mai értelemben vett állandó képzőművészeti kiállítás ebben az időszakban és még később sem volt a vármegyeszékhelyen. A hosszabb–rövidebb ideig nyitva tartó bemutatók elsődleges célja az alkotások eladása. Ezért tartotta szükségesnek az állandó kiállítások meghonosítását Végh Gyula. A tudóshoz hason-

28 SMTöO Múztört. ir. 34/1908. Elismervény azokról a képekről, amelyeket letétben átvettek a Szépművészeti Múzeumtól. Aláírók: Kárpáti Kelemen és Végh Gyula. A Szépművészeti Múzeum átadójának neve nem olvasható (titkár).

29 Bodányi Ödön: Szombathely város fejlődése 1895–1910-ig és műszaki létesítményei. Bp., 1910. (továbbiakban: Bodányi, 1910.). 196. p

30 SMTöO Múztört. ir. Az 8/1909. évi képtári gyarapodás.

31 Uo.

loán Rádai Gyula³² is állandó kiállítást javasolt 1910-ben. Az állandó kiállítás értelmezése azonban eltért Végh Gyulától, mert a híradás szerint inkább olyan üzletre gondolhatunk, ahol állandóan lehet vásárolni műalkotásokat, tehát galériát.

A vármegye első jelentős képművészeti kiállítása, 1903

Az első jelentős szombathelyi tárlatot egy országos egyesület, a Nemzeti Szalon³³ ki-

állítását 1903-ban láthatta a vármegye közönsége. Ezért is nagy sajtóhír kísérte a város és a vármegye kulturális ünnepévé emelkedett tárlatot. Programját 1903. január 19-én tárgyalta meg szervező bizottság,³⁴ amelynek tagjai a vármegye és a város hivatalainak vezetői: Reiszig Ede főispán, Bezerédj István alispán, Ernuszt Kelemen a főrendiház alelnöke, Brenner Tóbiás polgármester, István Vilmos püspök, Edelmán Sebő főgimnáziumi igazgató. A Kultúr-Egylet képviselőjében Batthyány Lajos egyesületi elnök, Babos Kálmán tábornok, képtárbizottsági elnök, Kárpáti Kelemen titkár és az ügy legfőbb mozgatója Kővári Kaffehr Béla bizottsági tag.

A „Vasvármegye” – a kiállítást „beharrangozó” publicistája arra hivatkozott, hogy több városban Újvidék (ma: Novi Sad, Szerbia), Győr, Pécs, Debrecen, Szeged, Kassa (ma: Košice, Szlovákia), Arad (ma: Arad, Románia), Fiume (ma: Rijeka, Horvátország) – már láthatták ezt a tárlatot. Az alkalom szülte publicisztika további része, akár riadónak is tekinthető a képzőművészeti kultúra helyi meghonosításáért. *„Ne aludjunk, hanem ébredjünk öntudatra. Lássuk be, hogy szükségünk van a művészetet értő, de meg is becsülő publikum vagyunk, akinek lelkén fekszik az a gondolat, hogy ízlésünk fejlesztése, intelligenciánk szélesítése érdekében és javára meg kell tennünk mindent, amit lehet.”*³⁵ Az írás végkicsengése közönséghez intézett kérés a kiállítás támogatására. Szombathely 600 koronával segítette a rendezést.³⁶

32 Rádai Gyula 1906. április 16-án kezdte meg munkáját a felsőkereskedelmiben. A Szombathelyi Államilag Segélyezett Községi Felső Kereskedelmi Iskola XVI. értesítője az 1905–1906-iki tanévről. Szerk. Seemann Gábor. Szombathely, 1906. 14. p. Az 1912/1913 tanév végén lemondott és valószínű elköltözött a városból. A Szombathelyi Államilag Segélyezett Községi Felső Kereskedelmi Iskola XXIII. értesítője az 1912–1913-iki tanévről. Összeáll. Vargha Lajos. Szombathely, 1913. 13. p.; Rádai Gyula is elhatározta, hogy az alkalmi tárlatok mellett a város, művészeti élet decentralizációjának hiánya miatt állandó kiállítást szervez, ezzel anyagilag is támogatja a fiatal művészeket. Állandó képművészeti kiállítás. = Vvm., 1910. márc. 25. 5. p. Néhány nap múlva már láthatták is az érdeklődők Homorai Bálint Széll Kálmán u. 23. szám alatti üzletében a fiatal művészek keret nélküli képeit. A kerethiány oka, hogy olcsóbban hozzá juthassanak az alkotásokhoz a vásárlók. A művészek: Erdei Viktor, Török Jenő, E. Karinthy Ada, Karinthi Elza, Horváth Handel Elemér, Fejérváry Erzsébet. A megszokott ajánlás szerint valamennyi kép „csupa kedves, sikerült képművészet olcsó áron.” Állandó képművészeti kiállítás. = Vvm., 1910. márc. 30. 3. p. Valószínű az állandó kiállítás alatt a folyamatos vásárlási lehetőségre gondolt, talán a később is igényelt műkereskedést. Volt-e folytatás? A sajtó híradásaiban ezután már nem szerepelt Rádai kezdeményezésének sorsa.

33 A Nemzeti Szalon 1894. március 12-én alapították „a hivatalos művészetpolitikával elégedetlen képművészek, abból a célból, hogy a magyar képművészet erkölcsi, anyagi és kulturális érdekeinek fölkarolását, területi szellem fejlődését előmozdítsa, a művészek és a közönség érintkezését élénkebbé tegye.” Az 1950-es évekig fontos szerepe volt a kortárs képművészek alkotások bemutatásában, vidéki

kiállításokat is rendeztek. https://hu.wikipedia.org/wiki/Nemzeti_Szalon (Megtekintve: 2022. április 26.)

34 A Nemzeti Szalon szombathelyi tárlatának megnyitója. = Vvm., 1903. jan. 20. 2. p.

35 Képművészeti kiállítás Szombathelyen. = Vvm., 1903. jan. 22. 1–2. p.

36 MNL.VaML Szombathely város képviselőtestületének iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek 8/1903.

A kísérő propaganda más művészeti ágak – például az irodalom (Faludi Társaság) mellett – a képzőművészet decentralizációjának³⁷ szükségességét is szorgalmazta, aminek egyik valós akadálya a megfelelő helyiség hiánya a képek bemutatására. Szombathelyen ugyanis sem a kaszinó, sem a városháza erre nem volt alkalmas. Máshol, példaként említette az akkor már el is készült szegedi Tisza-parti kultúrházat, homlokzatán a „Közművelődésnek” felirattal. Szombathelyen csak a „*vármegye háza gallyalérsága tette lehetővé*,”³⁸ hogy a kiállítást megrendezhessék.

A helyi kiállítások helyszíne még sokáig azonban megoldatlan maradt. Végh Gyula jelentése szerint „*A Szombathelyen megnyitott képművelődés ismételt aktualissá tették a sajnálatos tény, hogy Szombathelyen az időleges művészeti kiállítások rendezéséhez alkalmas helyiség nincsen. Képművelődésnek a múzeumban való rendezése iránt az igazgatósághoz több oldalról intézett kérelem megfelelő helyiség hiányában teljesíthető nem volt. A modern igényeknek megfelelő kiállítási helyiség kérdése figyelemmel kísérendő és majdan a múzeum nyugati szárnyának kiépítése alkalmával a múzeumok és könyvtárak országos felügyelőségének támogatásával megoldandó lenne*”.³⁹

Az első jelentős szombathelyi kiállítás rendezését R[ózsa] M[iklós] már előre dicsérte azért, hogy a Kultúr-Egyesület szerepét, amely a Nemzeti Szalont bízta meg

a modern művészet utolsó évi alkotásainak bemutatásával, és méltatta a szombathelyi közönséget is, aki megértette [hogy], „*a művészet elejtett magjából, itt egy új termék sarjadzik, s hogy gazdagabb lesz a magyar közműveltség.*”⁴⁰ A közönség támogatásának szükségessége ebből az írásból sem maradt ki.

Február 5-én és 6-án H. J. a vidék művészetéről, kitüntetetten a képzőművészeti kultúra hiányáról írt a „Vasvármegye” hasábjain. Utóbbi valóban igaz lehetett. Azt azonban, hogy vidéken eddig csak a színművészet honosodott meg, könnyű cáfolni. A zenekultúra aktív jelenlétére elégséges az országos dalárdaversenyeket említeni. Szombathelyen 1905-ben már a XVI. országos találkozót rendezték meg.⁴¹ A statisztika adatok szerint is országsszerte található egyesületek, körök, társaságok germadája igazolja a kultúra jelenlétét a vidéki társadalom mindennapjaiban is. Vas vármegyében például 1878-ban 105 egyesület működött, ebből 18 Szombathelyen. A 105 egyesület negyede kulturális és társasági célúként működött. Közte nyolc dalárda, 12 olvasóköri és négy egyéb. 1908-ban 123-ra nőtt az egyesületek száma, 48 a vármegyeszékhelyen, közülük 13 közművelődési és művészeti.⁴²

A képzőművészeti kultúra hiánya miatt azonban jogosan marasztalhatta el H. J. a politikát is, amelynek feladata lett volna „*a művészetet ápolni, fejleszteni de [csak] az ország szívében iparkodtak és a vidékről megfélemeztek [...] s a művészet által nem fejlesztették a magyarság szívét, lelkét, ne-*

37 „Magyarországon sok mindennel úgy vagyunk, hogy Budapest kivül nincsen számára hely, sikertelenség kíséri a decentralizáció eszméjét minden vonalon. Mintha átok nehezednék ezen a szón, amely talán azért nem sikerül a magyarnak, mert hiszen nincsen jó szavunk rá: összpontosítani lehet, de szétponosítani nem.” Szombathely és a művészet. = Vvm., 1903. febr. 4. 1. p.

38 Uo.

39 Végh Gyula jelentése. SMTöO Múztört. ir. 8/1919.

40 R.M.: A szombathelyi művészetért. = Vvm., 1903. febr. 6. 1. p.

41 Gál József: A XVI. Országos Dalostalálkozó Szombathelyen 1905-ben. = Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények (továbbiakban: VHHK), 2008. 1. sz. 42–58. p.

42 Tóth, 2000. 4. p.

*mesebb lelkületét.*⁴³ A politikusok eddig „*jel-szavakkal bolondították a népet, nem törődtek vele, hogy társadalmilag magukhoz idomítsuk, a lelki igényről gondoskodjunk.*”⁴⁴ A kiállítótermek és a művészeti oktatók hiánya egyaránt oka lehetett képkultúra fejletlenségének.

A várt kiállítás megnyitását előkészítő propaganda után a „Vasvármegye” február 10-én a reprezentációs megnyitásról tudósított, amelyet címében is már a Kultúr-Egyesület nagy napjának nevezett. A nyitás napján, a vasútállomáson Brenner Tóbiás polgármester fogadta a vendégeket, Batthyány Lajos Egyleti elnököt, Bruck Miksa, Katona Nándor, Kézdi Kovács László, Vajda Zsigmond festőművészeket. Délután a főgimnáziumban a Kultúr-Egyesület díszközgyűlést tartotta meg 300 fő részvételével. Eztán a vármegyeházán megnyitották a tárlatot. A vendégeket itt Bezerédj István köszöntötte, a megnyitót Batthyány Lajos tartotta. Reiszig Ede főispán a korszak fő politikai céljáról, a nemzeti állameszme szolgálatának kötelességéről beszélt, amelynek szolgálata a festőknek is a feladata. A nyitást záró banketten – a hagyományok szerint ekkor is – pohárköszöntők sora hangzott el.⁴⁵

A kiállítás idején több írás méltatta is azt, igaz, jobbára általánosságban. Tóth Menyhért esperes már a nyitás előtt üdvözölte a vidéki tárlatok rendezésének lehetőségét, ami „*a festőművészet haladásának virágzását jelenti.*”⁴⁶

Balogh Gyula lírai szavakkal indokolta is a fontosságát. „*A képzőművészet ápolása, majd csak olyan szükség, mint a mindennapi kenyér.*”⁴⁷ Kárpáti Kelemen a kiállításához

kapcsolódva a régi Sabaria művészetét ismertette.⁴⁸ Taródy János iskolaigazgató a művészet szerepéről szólt a pedagógiai munkában.⁴⁹

Az írások azonban szinte soha nem feledkeztek meg a másik – talán az elsődleges – célról, a méltányos áron való vásárlás lehetőségéről. Kérték azért is, hogy azzal főleg a fiatal magyar festőket támogassák, és ne a külföldi olajnyomatokkal díszítsék lakásaikat.

A kiállításon bemutatott alkotásokat azonban csak a nyitás után 5 nappal ismertette terjedelmes írásában a Vas vármegyei képkultúra megteremtésének egyik elkötelezettje, Kaffehr Béla. Megállapította, hogy a bemutatott képek a korszak „minden művészeti irányát” képviselik. Kiemelte Telepy Károly, Kézdi Kovács László, Markó Károly és Glatz Oszkár alkotásait. Ezután a tematika szerint csoportosított látottakról mondott véleményt egy-két mondatban. (Néhány művész több témakörben is szerepelt egy-egy alkotással.) Elsőként Knopp Imre, Hány Gyula, Zemplényi Tivadar, Roskovics Ignác és Badics Ottó szentképeit méltatta. A kiállított zsáner (genre) képek Kersnstok Károly, Bihary Sándor, Bruck Miksa, Nyilassy Sándor, Szegedy Béla, Rubovics Márk, Bruck Lajos, Szenes Fülöp, (festményei), az akkor is népszerű tájképek Bruck Lajos, Tölgyessy Artur, Katona Nándor, Telepy Károly, Kézdy Kovács László, Tull Ödön, Peske Géza, Pörge Gergely, Esső Bözse, Kalmár Elza alkotásai. Valamennyit dicsérő szavakkal illette.

A kiállított képek közül vásároltak is: Gerliczy Irma Bihary Sándortól, Szegedy Béla kamarás Nyilassy Sándortól, László Sándor

43 H. J.: Művészet vidéken. = Vvm., 1903. febr. 5. 1–2. p.

44 H. J.: Művészet vidéken. = Vvm., 1903. febr. 6. 1–2. p.

45 A Kultúr-Egyesület nagy napja. = Vvm., 1903. febr. 10. p.

46 Takács Menyhért jászói plébános: Üdv a művészeteknek. = Vvm., 1903. febr. 8. 1. p.

47 Balogh Gyula: Kiállításunkról. = Vvm., 1903. febr. 12. 1. p.

48 Kárpáti Kelemen: Valami a régi Sabaria művészetéről. = Vvm., 1903. febr. 12. 1–3. p.

49 Taródy János: Művészet a nevelés szolgálatába. = Vvm., 1903. febr. 15. 6. p.

Bruck Lajostól, Wälder Alajos Tull Ödöntől, Erdődy Gyula gróf Pörge Gergelytől.⁵⁰

A Szalon kiállításának is – mint a képzőművészeti társulatoké – velejárója volt a képsorsolás. Február 11-én a sorsjegyek vásárlásának helyéről – a kiállítás pénztára, továbbá Hegedüs Miksa, Grünwald dohánytőzsde és a Sabaria szálló – szerezhettek tudomást az érdeklődők.⁵¹

A sorshúzást február 22-én tartották meg Gay Frigyes felügyeletével. A hat nyertes nevét nem, csak sorsjegyük számát közölte a „Vasvármegye”, illetve három vásárlóét: Feldmann Bódog Keményffy [Jenő]: Vasárnap délután, Esső Ernő ügyvéd Kézdy Kovács László: Égő tanya, Pohl Sándor pedig Pörge Gergely: Hazafelé című kép tulajdonosa lett.⁵²

A napi hírek között jelent meg a látogatók száma is (1793 fő), akiknek egy része február 22-ig 1 korona belépő díjért nézhetett végig a kiállított képeket. Közöttük jelentős az az 1000 fő kőszegi, körmendi és bizonyára szombathelyi diák is, akik 20 filléres belépőjeggyel tekinthették meg a tárlatot. Tájékoztattak az összesített képvásárlásról is, miszerint Szombathelyen összesen 3730 korona értékben, Miskolcon 3000, Újvidéken 2000, Pécsen pedig „csak” 1200 koronaért vásároltak képeket.⁵³

A Nemzeti Szalon kiállítást hamarosan követte a szombathelyi amatőr képzőművészek bemutatkozása az 1903. augusztus 15. és szeptember 3. közötti Szombathelyi Iparkiállításán. A rendezvényen 35 amatőr képzőművész 211 alkotását nézhették meg a látogatók. Közöttük a szombathelyi főgimnázium kilenc, a szombathelyi és kör-

mendi polgári iskola egy-egy diákjéét. A kiállítók nagy része festményét mutatta be. Három kamaszkorú tehetség pedig – nem a diákok között jelzi nevüket a katalógus – hamarosan ismert festőművész lett: Egyed Kálmán, Czencz János 12 képpel jelent meg. Czencz „*műveiben mindjárt kész művészt fedeztünk fel [...] munkái nem mindennapi tehetségről tanúskodnak.*”⁵⁴ Knebel Riza pipacsait kedvesnek találta a méltató. Az ismert és becsült alkotó, id. Knebel Ferenc 14 képpel szerepelt. A kiállítók között feltűnt Greisinger Ottó rajztanár; Homorai Béla képkeretező, szobrász; Esső Bözse szobrász, érem- és iparművész is, aki ezúttal festményeit hozta el. „*Esső Böske határozott tehetség. Muzsikus Madonnája finom érzékkel van festve. Tájképe színgazdag és szép poetikus darab [...] Esső Bözsike kisasszony (már a tavaszi Nemzeti Szalon tárlatnak is résztvevője volt) amatőr és baj, hogy csak az. Előttem nagyszerű művészek magasztalták izmos tehetségét és valóságos hivatottságát.*”⁵⁵

Mayer Benőné sem amatőrnek tekintette a méltató. „*Biztos kéz vezeti az ő ecsetét, hatalmas színérvék jellemzi képeit [...] És erő, ami olyan nagy ritkaság a női festők körében.*”⁵⁶ A 20. század elején a szobrász Tóth István már ritkán szerepelt szombathelyi tárlaton. Ezúttal azonban őt alkotását – Szily János, Hunyady János, Horváth Boldizsár (valószínű szobrainak makettjei), A bosszú és A vén cigány című plasztikát – mutatta be. Négyen fotókat hoztak, köztük a legjelentősebb Kiss Zoltáné volt. Hárman épületerveket állították ki.⁵⁷ Nagy díszoklevelet kapott Tóth István, elismerő oklevelet

50 K. B.: Képtárlat. = Szombathelyi Újság (továbbiakban: SZÚ), 1903. febr. 15. 1–3. p.

51 Nemzeti Szalon sorsjegyei. = Vvm., 1903. febr. 11. 4. p.

52 A képtárlat bezárása. = Vvm., 1903. febr. 24. 6. p.

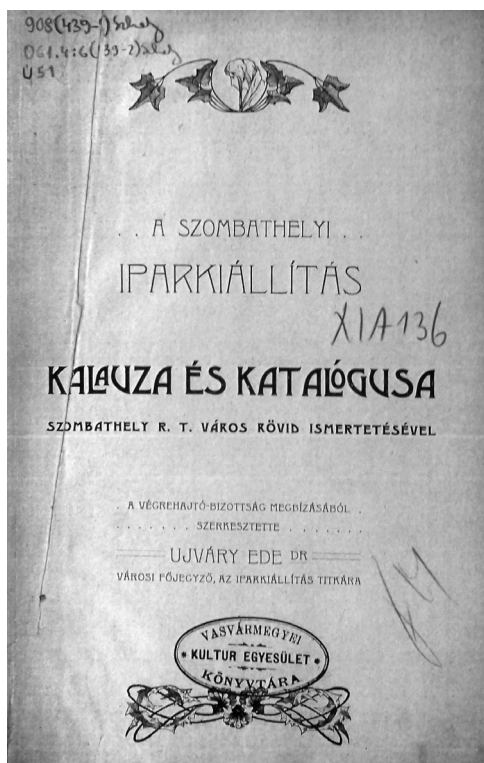
53 Hírek a képtárlatról. = Vvm., 1903. febr. 22. 6. p.

54 K. B.: Kéпкиállítás. = Vvm., 1903. aug. 23. 3. p.

55 Uo.

56 Uo.

57 A Szombathelyi Iparkiállítás kalauza és katalógusa. Szombathely r. t. város rövid ismertetésével. Szerk. Ujházy Ede. Szombathely, 1903. 82–90. p.



A szombathelyi iparkiallitás katalógusának címlapja

pedig Homorai Béla, Kiss Zoltán, Czencz János, Knebel Riza.⁵⁸

A szombathelyi képzőművészeti élet kibontakoztatásának újabb tervét – a Képzőművészeti Egyesület megalakítását – még a kiállítás ideje alatt jelentették be. A terv gyorsan lecsendesült vihart idézett elő.

1903. augusztus 23-án a „Vasvármegye” oldalain fölhívást lehetett olvasni egy képzőművészeti egyesület megalakításáról. Az indoklása szerint az egyedüli tevékenység nem segíti elő a kibontakozást, az együttműködés a gyorsabb fejlődést támogatná. Az egyesület céljai: szakszerű ok-

tatás, műterem biztosítása, nyilvános kiállítások, a kiállított tárgyak értékesítése. Az alakuló ülést 1903. augusztus 29-ére hirdették, a Kikaker vendéglő kiállítótermében. A felhívást 15-en jegyezték, köztük Balogh Gyula levéltáros, a Greisinger tanár házaspár, Kárpáti Kelemen a Múzeum igazgatója, Kiss Zoltán fotós, id. Knébel Ferenc fényképész, Vass Béla rajztanár, Fügi János, Turner Béla, Szabó Sándor. Az aláírók közül viszont hiányzott a történeti képtár kezdeményezőjének, Kaffehr Bélának a neve.⁵⁹

A meghirdetett alakulás napján nagy – két és félhasábos – indulatos hangú cikk jelent meg a fölhívásra válaszolva. Ebben a festőkről nem esett szó – jól lehet képzőművészeknek szólt a fölhívás – csak amatőr fotósokat említett következetesen az újságíró. „Képzőművészeti egyesület képzőművészek nélkül. Igazi falusi brillirozás.”⁶⁰ – élcelődött. Megállapítása szerint: „A műkedvelő fotografálás soha se fog arra kvalifikálni senkit, hogy képzőművészként szerepeljen.”⁶¹ (Nem sejtette, hogy 100 év múlva egyre megbecsültebb művészeti ág lesz a fotó, az amatőr fotósok felvételei is mára keresett dokumentumok lettek. GJ) Ilyen egyesületet azért sem lehet alapítani írta, mert „Szombathely nem helye a képzőművészeteknek. Nem élnek és nem is működnek itt képzőművészek.”⁶² Föľindultságában nem vette észre az ipari kiállításon szereplő számos amatőr festőt, köztük a még szinte gyerekként kiállító Egyed Kálmánt, Czencz Jánost, Knebel Rizát, a festőként is népszerű id. Knébel Ferencet, az érem-, szobrász- és iparművészként kiteljesedő Esső Erzsébetet.

59 Képzőművészeti egyesület. Felhívás vasvármegyei képzőművészettel foglalkozó műkedvelőkhöz. = Vvm., 1903. aug. 23. 6. p.

60 Technikus: Beszélgetés a képzőművészetről. Valaki megint fel akar tűnni. = Vvm., 1903. aug. 27. (továbbiakban: Technikus, 1903.) 4. p.

61 Technikus, 1903. 5. p.

62 Uo.

58 A kiállítás bezárása. = Vvm., 1903. szept. 3. 2. p.

Kifejejtette Rumi Rajki nevét is, aki a kiállításon ugyan nem vett részt, de számon tartották. Meghagyná az amatőr fotósoknak és nem a képzőművészeknek klubot. Szerinte az új egyesület szervezése nem más, mint „szereplési viszketegség.” A kitűzött célokat is visszautasította, a szakmai képzés, a műterem, a kiállítás és a képeladás gondolatát is. Egyébként is úgy gondolta, hogy a „művészi élet határozottan művészek számára való, nem pedig fotográfusoknak, s egyes megtántorodott embertársaink számára, kik lelkük nemes idealizmusánál fogva nem tudnak kiszabadulni [...] a felettük lévő zsarnoki hatalom alól. Ha az amatőr fotográfusok visszatérnek polgári foglalkozásuk mindennapi életmódjához, mert hát a művészi élet határozottan árt mindazok egészségi állapotának, akik távolról sem és abszolút nem művészek.”⁶³ Így a képzőművészeti egyesület kezdeményezése csírájában elhalt.

10 év múlva, 1913. március 11-én azonban már egy új főhívás jelent meg a „Szombathelyi Újság”-ban, amely elsősorban az amatőr fotósokat hívta a megalakítandó amatőr fotósok klubjába. Céljuk szerint a művészi fényképezést szeretnék közelebb hozni a közönséghez, párhuzamosan a képzőművészeti kultúrával. Védnöknek Erdődy Gyula grófort és feleségét Széchenyi Emiliát kérték föl.⁶⁴ 1 hónap múlva a megalakulásról számolt be a „Vasvármegye”.⁶⁵ Ezzel megindult a hivatásos – jobbára műtermi – fotográfusok melletti műkedvelők fényképezése Szombathelyen is, amely a kezdeti technikai „ügyetlenségek” mellett is fontos dokumentációs – mára művészi – értékke emelkedtek. A szombathelyi fotózás történetét Bajzik Zsolt, Mayer László és Melega

Miklós alaposan dokumentált és illusztrált kötetben dolgozta fel.⁶⁶

Az 1908. évi tárlat

Az 1903-as kiállítás után csak fél évtized múlva, 1908 szeptemberében láthatott a közönség újabb, ezúttal egyéni tárlatot, a Kovács szálló⁶⁷ három termében Bosznay István és a szombathelyi Gotthard István alkotásait. Bosznay elsősorban tájképeit mutatta be, amelyek a méltató szerint „a sok tájkép bármilyen változatos és művészi is: kimeríti a nagyközönséget.”⁶⁸ Annál inkább megnyerték tetszését Gotthard az Alexandriában festett egzotikus alkotásai. A kiállított képek közül a kairói Amra Szultán mecset című képét tartotta a legjobb Gotthard-alkotásnak. „Eredeti keleti színei, finoman összeállított tarkaságával versenyeznek az a sok mozgás és lüktető élet.”⁶⁹

1908 októberében, a Múzeum megnyitásakor a 82 m² alapterületű képtár is „be mutatkozott,” amely az épület emeletének középső részén kapott helyet,⁷⁰ 1909. évi jelentésében a terem otthonossá tételét is javasolta Végh Gyula: „Kívánatos volna a képtárteremnek értékes tartalmához méltóbb berendezése, különösen a dísztelen padozatnak szőnyeggel való borítása, csinos székek beszerzése stb.”⁷¹

66 Bajzik Zsolt – Mayer László – Melega Miklós: Szombathely mindenképpen! Műkedvelő- és amatőr fényképezés Szombathelyen a 19–20 században. Szerk. Bajzik Zsolt, Mayer László. Szombathely, 2018. 253 p.

67 Helyén ma a Claudia Cukrászda található. Szombathely, Savaria tér 1. Horváth József: A szombathelyi „Kovács” nagyszállója, 1911–1923. = VHHK, 2015. 2. sz. 10. p.

68 Séta a tárlaton. Bosznay képek. Gothard István tanulmányai. = Vvm, 1908. szept. 18. 2. p.

69 Uo.

70 Bodányi, 1910. 188., 193. p.

71 SMTÖO Múztört. ir. 8/1909. Végh Gyula levele a múzeum igazgatójának.

63 Uo.

64 Amatőr fényképezés klubja Szombathelyen. = SZÚ, 1913. márc. 11. 3. p.

65 Új klub Szombathelyen. Megalakult az amatőr fényképezők klubja. = Vvm., 1913. ápr. 17. 3. p.

34/1908

Országos Magyar Szépművészeti Múzeum
Múzeum és
Könyvtár, II. emelet

1908.

Értekelvény

Aktól, hogy ezzel díjazom, hogy az Orsz. Magyar Szépművészeti Múzeum igazgatóságától a szombathelyi múzeum részére a következő műtárgyak adatként elvették az értéketben u. m.

Szám	Értékelési megjegyzés	Érték darab	Száma magaslat	Érték k.	f.
1	1838 Pataky József. Bírály képe...	107	200	6000	00
2	1862 Liesen-Lajos Sándor. Jelenet az Erzsébet-éle- téből...	173	94	2400	00
3	1878 Károly Károly. János Péter az egyház képe...	62	87	1000	00
4	1874 P. Labona után. A művészt elő néző...	84	60	1000	00
5	1875 A. S. Molnár után. Krisztus a keresztra...	62	45	1000	00
6	1875 Nemesi János. Menczi mártírdísz...	76	60	1000	00
7	1881 Molnár János. Hólvadás...	58	77	700	00
8	1879 Károly Gyula. Szent István király...	48	60	500	00
9	1875 Pálkó Béla. Kos...	81	60	1000	00
				14600	00

A Szépművészeti Múzeum letéti jegyzékének első oldala (SMTöO Múztört. ir. 34/1908.)

A nyitás alkalmából bemutatták a meglévő gyűjtemény 55 darabját és a Szépművészeti Múzeum a már említett letétbe adott 40 festményét. A kollekción a lépcsőházban és a folyosókon helyezték el. A képtári teremben 39 festményt, az olvasóteremben pedig nyolc alkotást láthatott a közönség. A 102 mű közül 55 eredeti, 47 pedig klasszikus festészi műretek másolata, illetve reprodukciója.⁷² Szép Lajos a „Szombathelyi Újság”-ban ismertette – a vármegyei lapokban megszokottnál alaposabban – is a kiállított alkotásokat. A másolatként látható klasszikusokat – Rembrandt, Rubens, Murillo, Raffaello, A. Allegri műveit – és a már

72 A kulturpalota felavatása. Szombathely ünnepe. = Vas megyei Napló (továbbiakban: VmN), 1908. okt. 13. 2. p.

jelentőssé emelkedett kortárs magyar festészetet Ligeti, Markó Károly, Munkácsy, Székely Bertalan, Zichy, Lotz és Benczúr képviselőiben. Elismeréssel szólt Liezen-Mayer Sándor (Jelenet szt. Erzsébet életéből), Pálkó Béla (Kos) és Nádler Róbert (Csendes tenger) alkotásairól is. Zemplényi Ünnepen című képe jól kiszínezett fényképre emlékeztette a kritikust. Dicsérte viszont Szinnyeit (Nyires), Poll Hugót, Hány Gyulát. „Művészeti irányzat (?) látszik a Karlovsky és Magyar Mannheim képein, teljesen önálló művészek, kik meggyőződéseiket feláldozzák a hatásért, s néhol idegen irányt vesznek fel, azt csak a tanulmány kedvéért teszik és bizony sokszor a meg nem értés veszedelmének is kiteszik magukat.”⁷³ Az új stílust, a kor követelményeinek képviselői között említett [azokra, akiknek egyénisége erre képes.] Knopp Imre (Vasárnap), Spányi Béla (Bodajki kálvária), Skuteczky Dénes (Ájtatosság), Mendlik Oszkár (Ősi este). Molnár János (Hólvadás), Konek Ida (Csendélet), Szikszay Ferenc (Napnyugta) munkáit. Nagyon értékesnek találta László Fülöp Tanulmányi fej című képét. Egyedül az ő értékelésére szánt egy külön bekezdést. Az olvasóteremben Telepy és Koszkol néhány helyi témájú tájkép volt látható.⁷⁴

Értékelése zárásaként egy csipős megjegyzést tett. A lépcsőn Pataky József és Liezen Meyer képei „nyilván azért, hogy kint is legyen valami.”⁷⁵ A kritika első mondatai a képek „elrendezettségét”, azaz a kiállítás szerkesztettségét, a kurátori munka hiányosságait kifogásolta. Az összegezés szerint azonban „A kiállítás élvezetes és hogy tanul-

73 Uo.

74 Szép Lajos: Séta a múzeumi képtárban. = SZÚ, 1908. nov. 1. (továbbiakban: Szép, 1908.) 3–4. p. Az olvasóterem ma az igazgatóság helye. Bodányi, 1910. 189. p.

75 Szép, 1908. 4. p.

ságos is legyen, várjuk a jövőtől, ha ugyan az elrendezés változásának alávethető lesz.”⁷⁶

1909

A múzeum avatása utáni első egyéni kiállítás fiaskónak bizonyult. 1909 májusában a pozsonyi (ma: Bratislava, Szlovákia) Bélaváry Buchard István és Giay Frigyes képeit mutatta be az új intézmény. A kritikus elhibáztattnak tartotta Bélaváry képeit kiállítani, mert azok, a festő hivatásos létére „*még a legminimálisabb műbeccsel sem bír[na]k*”. Afféle »vásári tucattákolmány«-oknak nevezi, ami valójában a szombathelyi közönség lebecsülését jelenti.⁷⁷ Viszont, Giay „*megrájozott és megfestett néhány szép és értékes és gyönyörködtető és néhány kevésbé értékes és kevésbé gyönyörködtető képet, azonban mind fényes bizonyítékai az ő művészi érzékének és a dilettáns festészet nivóján jóval felette álló kvalitásainak*.”⁷⁸

Bélaváry „tucattákolmányai” miatt Végh Gyula leköszönt a múzeumban betöl-

tött posztjáról. Ezt a lépését az igazgatónak írt levelében indokolta. A tárlatról csak az újságból értesült a megnyitás után, és annak megtekintését követően fogalmazta meg véleményét: „*A kiállított képek oly rossz-szak, hogy az ily alacsony színvonalon álló kiállításnak engedélyezéséhez, ha arról előzetesen tudomást szerezhettem volna, semmi körülmények között sem járulhattam volna hozzá, ezen kívül a kiállítás rendezésének módját sem tartom a múzeum tekintélyével és a jó ízléssel megegyeztetetőnek*.”⁷⁹ Majd hozzátette: „*ha jó a kiállítás az osztályvezető megkérdezése és közreműködése nélkül [akkor se] rendezhessenek a múzeum helyiségeiben*.”⁸⁰ A lemondását ekkor még sikerült visszavonatni.

1910. november 25-én azonban a „Vasvármegye” arról adott hírt, hogy a kiváló műtörténész bejelentette megmásíthatatlan távozását. Ennek hátterét nem ismertette a lap. Érdemeit jegyzőkönyvben örökítette meg az Egyesület, és egyúttal továbbra is kérték szakszerű segítségét.⁸¹

76 Uo.

77 Bélaváry és Giay kiállítása. = VmN, 1909. máj. 16. 2. p.

78 Uo.

79 SMT60 Múztört. ir. 2/1909. Végh Gyula lemondását indokoló levele az igazgatónak, 1909. május 17.

80 Uo.

81 Végh Gyula lemondása. = Vvm., 1910. nov. 25. 5. p.

AGG RICHÁRD

Az osztrák–magyar határvita az országos sajtóban, 1918–1922

Bevezetés

Az osztrák–magyar határvita az 1. világháborút lezáró békekonferencia kérdései között marginális jelentőségű téma volt. Ugyan a győztesek rendelkeztek információkkal Ausztria területigényéről, azonban a két vesztes ország határkérdését nem kívánták feszegetni. 1919 nyarán azonban megváltozott a helyzet. Ausztria kilencedik szövetségi tartományát a helyszíni lobbitevékenységének, valamint a magyarországi Tanácsköztársaság alatt kialakult külpolitikai konstellációknak köszönhetően. Az 1919. szeptember 10-én aláírt saint germaini és az 1920. június 4-ei trianoni békeszerződés Ausztriának ítélte a történelmi Magyarország többségében német ajkú, nyugati határsávját, a későbbi Burgenlandot. Az osztrák–magyar határ végleges rögzítésére csak 1924-ben, a nemzetközi összetételű Határmegállapító Bizottság munkájának lezárulása után kerülhetett sor.

Az osztrák–magyar határvita 1. világháború utáni történetével foglalkozó korábbi historiográfiai munkák többnyire a politika- és diplomáciatörténeti események elemzésével foglalkoznak. A centenáriumhoz kötődő megelégnéül érdeklődésnek köszönhetően¹ a háborús erőszak

tovább éléséről,² a határmenti csempészetéről,³ a gazdasági aspektusokról,⁴ valamint a helyi lakosság mindennapjairól is egyre többet tudhatunk.⁵ Ezek a munkák a korabeli sajtót elsősorban kiegészítő, illusztráló forrásként alkalmazták. Jelen tanulmány pedig éppen a korabeli sajtó cikkeit tekinti kiindulási alapjának. Arra keresi a nyugat-magyarországi kérdéssel foglalkozó korabeli cikkek elemzésével a választ, hogy:

1. Milyen a terület elcsatolásával szemben állást foglaló érvekkel találkozhatott egy átlagos magyar újságolvasó? Azaz milyen diskurzusok befolyásol-

száma az osztrák–magyar határvidék centenáriumi történetének számos kérdéskörét járta körül. Részletesen lásd *Murber Ibolya*: Egy határváltozás dimenziói. = *Világtörténet*, 2022. 2. sz. 175–183. p.

- 2 *Révész, Tamás*: The Land of Peace? The 1921 Borderland Conflict of Burgenland in the International Context. = *Südost-Forschungen*, 2020. 124–149. p.

- 3 *Nagy Adrienn*: A nyugat-magyarországi lakosság mindennapjai a csempészet árnyékában. In: *A different look at Trianon. Discourse, culture, history*. Ed. Karolina Kaczmarek et al. Poznań, 2022. 117–129. p.; *Uő*: Határváltozás(ok) és csempészet. Fejezetek a nyugati határtérség mindennapjaiból, 1914–1926. = *Századok*, 2022. 3. sz. 585–614. p.

- 4 *Murber Ibolya*: Az osztrák–magyar határvita gazdasági aspektusai az első világháború után. = *Világtörténet*, 2022. 2. sz. (továbbiakban: *Murber*, 2022.) 207–224. p.

- 5 *Bencsik Péter*: Demarkációs vonaltól államhatárig. A határ menti társadalom és konfliktusai az 1920-as években. Bp., 2022. 156 p. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések. Trianon-dokumentumok és -tanulmányok; 11.); *Murber, Ibolya*: Grenzziehung zwischen Ver- und Entflechtungen. Eine Entscheidungsgeschichte Deutsch-Westungarns und des Burgenlandes. Wiesbaden, 2021. (továbbiakban: *Murber*, 2021.) 108 p. (Balkanologische Veröffentlichungen; 68.)

1 *Tóth Imre*: Két Anschluss között. Nyugat-Magyarország Burgenland Wilsontól Hitlerig. Pécs, 2020. 471 p.; *Székely, Tamás*: The Agony of Historic Western Hungary and the Birth of Burgenland, 1914–1921. = *Studies on National Movements*, 2020. 102–139. p.; *Ujváry Gábor*: Húség városa, légy hú öre önmagadnak. Nyugat-Magyarország 1918–1921 közötti sorsa és a soproni népszavazáshoz vezető út. Sopron, 2021. 178 p.; A „Világtörténet” 2022. 2. teljes

ták az határvitáról kialakult közéleti gondolkodást?

2. Mely jelenségekre, eseményekre főkezeltak, reflektáltak ezek az érvek, és ezek miként befolyásolták a közbeszédet?
3. Továbbá figyelmet kap az a kérdés is, hogy miben hasonlított és miben tért el a bal- és jobboldali irányultságú lapok kommunikációja? Ezen kutatási kérdések megválaszolása érdekében a cikk két országos terjesztésű korabeli napilap, a „Népszava” és a „Pesti Napló” 1918 novembere és 1921 decembere között megjelent cikkeit elemezte az összehasonlító diskurzus-elemzés segítségével.

A „Népszava” a szociáldemokrata párt szócsövénél számított a századfordulótól. Főszerkesztője Garami Ernő (1876–1935) és vezető publicistája, Kunfi Zsigmond (1879–1929),⁶ akik a korabeli baloldali meghatározó szereplői közé tartoztak, illetve 1918 novemberétől kormányzati felelősséget is vállaltak az ország válságkezelésében.⁷ A napilap a Tanácsköztársaság idején „kormánylappá” vált, illetve az ellenforradalmi rendszer erősödésétől kezdve szigorú cenzúra alatt állt. Szerkesztői, Somogyi Béla (1868–1920) és Bacsó Béla (1891–1920) a fehérterror áldozataivá váltak.

A korban szintén tekintélyes múltta visszatekintő „Pesti Napló” a századfordulótól a liberális polgárság lapja volt. Az 1917-ben Hatvany Lajos (1880–1981) tulajdonába kerülő sajtóorgánium fontos szerepet játszott a polgári forradalom szellemi előké-

szítésében, azonban a Tanácsköztársaság alatt betiltották. 1919 nyaratól 1939-es megszűnéséig az Est-lapkonzern egyik legfontosabb lapjaként Miklós Andor (1880–1933) szerkesztésében a nemzeti–konzervatív kurzust támogató kormánypárti napilappá vált.⁸

A diskurzusanálízis, mint tudományos kutatási módszer eredete a társadalomtudományokban az 1960–1970-es években lejátszódó nyelvi fordulatra vezethető vissza. A paradigmaváltás értelmében a nyelv nem csupán a tények, gondolatok kifejezésének egy eszköze, hanem egy önálló entitás, amely a valóságot konstruálja, alakítja. A nyelv segítségével létrehozott szubjektív gondolatmenet az adott témában jelentésteremtő, kompetens elemmé alakul. A beszélt és írott szöveg tehát nélkülözhetetlen a közlés szempontjából, egy adott témáról több különböző jelentéstartalom születik, amelyek korántsem kizárólagos érvényűek. Hazánkban az 1990-es évektől alkalmazzák a módszert, elsősorban szociológusok.⁹ Ugyan a történeti összehasonlítás (komparatiztika) módszertanának felfutása is néhány évtizedes késéssel érkezett meg hazánkba, ettől függetlenül a viszonylagosság, a történelmi tények, események egymáshoz való viszonyulása magától értetődően megjelenik minden történetírói munkában. A különböző tipizálási formákkal rendelkező komparatiztikai módszer alapvetően három kategóriát különböztet meg, amelyek a jelen tanulmányban is fellelhetőek: analitikus annyiban, hogy a vizsgált érvelést kategóriákba osztva rendszerezi. Leíró jellegű, mivel a különböző irányultságú na-

6 Buzinkay Géza: A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig. Bp., 2016. (továbbiakban: Buzinkay, 2016.) 292–293. p.

7 Murber, Ibolya: System change in Austria and Hungary 1918–1919. Comparison of the political aspects of the Austrian and Hungarian crisis management. In: Radovi Zavoda. Zeitschrift des Institutes für kroatische Geschichte, 2018. 103–117. p.

8 Buzinkay, 2016. 283. p.

9 Glózer Rita: A diskurzuselemzés módja és értelme. http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszet/mmi.elte.hu/szabadbolcseszet/index8dbc.html?option=com_tanelem&id_tanelem=841&tip=0 (Megtekintve: 2022. október 13.)

pilapok érvelésének megértéséhez is kiindulási pontot ad. Eltávolító és mércét kínáló az összehasonlítás abban a tekintetben, hogy egy új nézőpontból közelít a nyugat-magyarországi kérdéshez.¹⁰

Jelen tanulmány 1922. januárig, a Soproni-népszavazás lezárulásáig követi nyommon a korabeli sajtóban az évekig elhúzódó osztrák–magyar határvitát. A korabeli nyugat-magyarországi kérdés sajtódiskurzusában négy tartalmi kategóriát különböztet meg:

1. Nemzeti önrendelkezéshez, autonómiatörekvésekhez kapcsoló érvek és a népszavazási törekvések.
2. A gazdasági érvekhez tartoznak a vitatott terület gazdasági szerkezetét elemző írások, a gazdasági tárgyalásokról beszámoló tudósítások és a közéleti kérdésekről szóló cikkek.
3. Az ideológiai-propaganda érvek közé azok az írások kerültek, amelyekben eleinte az osztrák „imperializmussal,” később pedig nyugati szomszédunk „bolsevizmusával riogatják” az olvasókat. Illetve ebben a csoportban szerepelnek az osztrák agitációs tevékenységet „leleplező” írások is.
4. A szimbolikus politizálás és történelmi érvek csoportjába a magyarság kulturális fölényét bemutató, a nemzeti összetartozás szimbólumait megjelenítő írások kerültek.

A 20. század elején a magyar sajtótermékek magántulajdonban voltak. Az 1. világháború kitörése óta Magyarországon érvényesült a sajtó cenzúrája, ami azt jelentette, hogy azt lehetett közölni a magántulajdonban lévő lapokban, amit az állami cenzúra engedélyezett. A Károlyi-kor-

mány megalkotta a sajtószabadságról szóló néptörvényt (1918: 2. néptörvény), amely megszüntette a hadicenzúrát, de továbbra is korlátozta a sajtótermékeket, ahogy a Tanácsköztársaság sajtórendészeti rendelkezései is. Bethlen István (1874–1946) 1921. decemberi miniszterelnöki rendelete (10.501/1921. M.E.) szüntette meg a kivételes sajtórendészeti ellenőrzést. Ugyanakkor a sajtó korlátozásának lehetőségei továbbra is fennmaradtak, mint például a lapok betiltásának lehetősége, vagy a lapindítás miniszterelnöki engedélyhez kötése.¹¹ Tehát az állam a tanulmányban vizsgált korszakban is kontrollálhatta, irányíthatta a sajtódiskurzust, amellyel szívesen élt.

Önrendelkezés és autonómia: 1918. november–1919. március

Ausztria 1918 novemberében bejelentette hivatalosan is igényét Nyugat-Magyarország négy vármegyéjének – Pozsony, Sopron, Moson, Vas – többségében németek lakta területeire. 1918–1919 fordulóján a magyar sajtó nyugat-magyarországi cikkeit elsősorban a népek önrendelkezési jogának hangsúlyozása dominálta. Magyar nézőpontból a magyarországi németiség sorsát az autonómiát biztosító néptörvénnyel egységesen rendezettnek tekintették.¹² A helyi lakosság népgyűléseinek és egyesületeinek számtalan követeléséről, határozatáról, feliratáról értesülhetett az újságolvasó, amelyek túlnyomó többsége a német ajkúak magyar állam iránti hűségét tük-

¹¹ Buzinkay, 2016. 330. p.

¹² A jogszabály („1919. évi VI. néptörvény a magyarországi német nép önrendelkezési jogának gyakorlásáról”) értelmében autonómiával rendelkező területet alakítottak ki Nyugat-Magyarországon, Sopron központtal.

¹⁰ Bővebben lásd Tomka Béla: Az összehasonlító módszer a történetírásban. Eredmények és használatlan lehetőségek. = Aetas, 2005. 1–2. sz. 243–258. p.

rözte.¹³ Az önrendelkezés és a területi integritás melletti érvelés nagyon változatos képet mutatott.

A „Népszava” hangsúlyozta a dualista állam nemzetiségi politikájának kudarcát és szerepét a szeparatista törekvések megjelenésében.¹⁴ Miközben a nyelvi–etnikai kisebbségeknek tett kormányzati gesztusokat, a nemzetiségek önkormányzatiságát, a kisebbségvédelem hatékonyságát is az ország területi épségének megőrzése szempontjából fontosnak ítélte. Ugyanis egy multietnikus, soknemzetiségű államban eredményesebben lehet az egyes nyelvi–etnikai csoportok, közösségek érdekvédelmét biztosítani, állt a lap hasábjain.¹⁵ Mindemellett a baloldali, szociáldemokrata retorika is megjelent a diskurzusban, amely az osztrák „imperializmus” hódító törekvéseiben találta meg a maga ellenségképét.¹⁶ Arról azonban nem szólt a lap, hogy az osztrák kormánykoalícióban kulcsszerepe volt a szociáldemokrata pártnak is.¹⁷

A „Pesti Napló” inkább a gazdasági kérdésekre és a határterületeken zajló propagandatevékenységekre helyezte a hangsúlyt. Helyi lakosok és gazdasági szakemberek megszólaltatásával érzékeltette a vitatott terület vélt gazdasági jelentőségét. Ezzel azonban az osztrák érvelés jogosságát

erősítette, amely szerint Nyugat-Magyarország nélkülözhetetlen szerepű Bécs közelelmezésében.¹⁸ Továbbá a mindkét ország számára előnyös kereskedelmi lehetőségek¹⁹ felvázolásával érvelt a határ érintetlenül hagyása mellett.²⁰ E lap hasábjain találkozhatunk gyakrabban a két utódállam által kifejtett propagandatevékenységgel is. A magyar sajtó az osztrák agitáció mögött – jogosan – anyagi támogatást is feltételezett,²¹ azonban a magyarbarát propaganda pénzeléséről is tájékoztatott.²²

A Tanácsköztársaság: 1919. március–1919. augusztus

Habár a Tanácsköztársaság – jogerőre soha nem emelkedő – alkotmánytervezetében rögzítették a sajtószabadságot, a valóságban a Sajtódirektórium, majd Szellemi Termékek Országos Tanácsa kontrollálta a médiát.²³ A „Pesti Napló” május 14-e után nem jelenhetett meg, emiatt nagyrészt csak a „Népszava” írásainak elemzésére nyílt lehetőség. Megállapítható, hogy a terület megtartása melletti érvelés egyértelműen a bolsevik–kommunista ideológiának rendelődött alá (lásd 1. diagram). Mindkét napilap megkérdőjelezte az osztrák kormány területi igényének jogosságát, felerősítve az előző hónapokban is fellelhető „imperializmus” vádját. Az összeesküvésekben, az ellenséges propagandában kulcsszerepet tulajdonítottak Bécs állítólagos annexiós tö-

13 Habár sem a „Népszava”, sem a „Pesti Napló” nem titkolta a tényt, hogy egyes községek támogatják a fiatal osztrák köztársasághoz való csatlakozást, emögött főképp gazdasági indokokat feltételeztek. A lakosság magatartását valóban nagyobb mértékben befolyásolták a gazdasági kapcsolatok a még képlékeny, kezdetleges nemzeti identitásoknál.

14 A német kérdés. = Népszava, 1918. dec. 5. 2. p.

15 A német nemzet. = Népszava, 1919. jan. 31. 1–2. p.

16 Az egyedüli nemzetköziség. = Népszava, 1918. nov. 22. 1. p.

17 Murber, *Ibolya: Die Staatswerdung Österreichs und Ungarns zwischen 1918 und 1920 im Vergleich. In Die junge Republik. Österreich, 1918/19.* Hg. Robert Kriechbaumer et al. Wien, 2018. (továbbiakban: Murber, 2018.) 198. p.

18 Murber, 2022. 209. p.

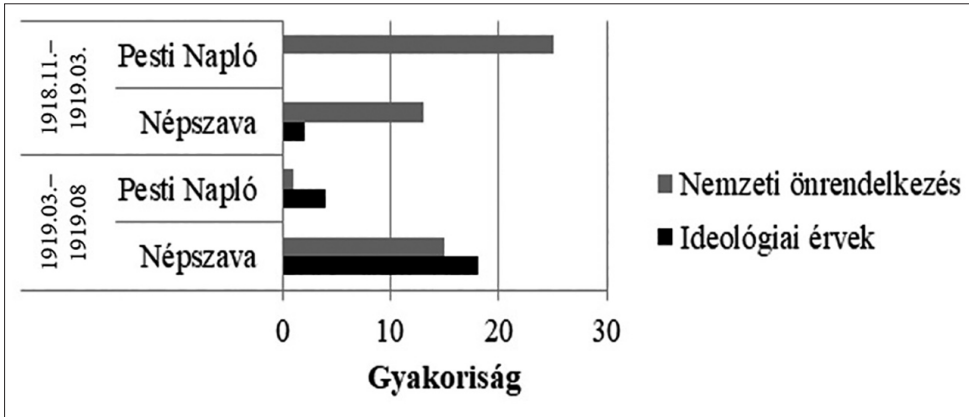
19 Murber, 2022. 220. p.

20 Junker német miniszter nyilatkozik a Pesti Napló munkatársának. = Pesti Napló (továbbiakban: PN), 1919. márc. 18. 4. p.

21 Dobálják a pénzt az osztrák agitátorok. = PN, 1919. márc. 20. 5. p.

22 Fegyveres invázióval fenyegetik az osztrákok Nyugatmagyarországot. = PN, 1919. márc. 4. 2. p.

23 Buzinkay, 2016. 322–323. p.



A nemzeti önrendelkezés és az ideológiai érvek gyakoriságának változásai
(Forrás: A „Népszava” és a „Pesti Napló” cikkei alapján saját szerkesztés)

rekvéseinek is. Azonban a realitás azt mutatta, hogy Ausztria terület katonai elfoglalására ekkor és a későbbiekben egyaránt képtelen lett volna.²⁴

A tanácskormány nyugat-magyarországi kérdés megoldását már nem az önrendelkezés biztosításától, hanem az osztrárcs lezárulásától és a kizsákmányoló rendszer felszámolásától várta. A magyarországi német nemzetiségi kerület tavaszi felállítása is az imperialista, burzsoá rendszerrel való szakítás narratívájában jelent meg.²⁵ Kiemelendő az önrendelkezés fogalmának átértelmezése is. Ennek kapcsán a „Népszava” megkülönböztette a „burzsoá” és a proletár önrendelkezés fogalmát. Érvelése szerint előbbi elfogadhatatlan annak imperialista törekvései miatt, míg utóbbi esetben a Tanácsköztársaság Ausztriára való kiterjesztését tartotta szükségesnek.²⁶ A bolsevik érvelés szerint ugyanis egy or-

szághatárok nélküli politikai rendszerben a területi hovatartozás problémája elveszti relevanciáját, ami egyben biztosítja a népek békés, demokratikus önrendelkezését is. Ezt az ellentmondást – egy országhatárok nélküli rendszer víziója az ország területi egységének megőrzése érdekében – nem sikerült a lapnak feloldania a kommün augusztus 1-jei bukásáig, a problémával az utókor is foglalkozott.²⁷

A Tanácskormány időszakának érvelése a gazdasági kérdéskörben jelentősen eltér az ellenforradalmi kurzus magyarázatával. A „Népszava” statisztikai adatokkal, az utolsó békeévek gabonatermelési mutatóival igyekezett a terület gazdasági kapacitását igazolni. A nyugati vármegyéket jelentős túlzással a „magyar nép nél-

24 Murber, 2021. 28. p.

25 A nyugatmagyarországi német nemzeti kerület felállítása. A Forradalmi Kormányzótanács CXXIX. számú rendelete a nyugat-magyarországi német nemzeti kerület felállításáról. = Népszava, 1919. júl. 18. 3. p.

26 Halálos ítélet. = Népszava, 1919. júl. 23. 1–2. p.

27 A Tanácsköztársaság – habár öndefiníciója szerint egy internacionalista rendszer utópiáját kívánta megvalósítani – létezése alatt szinte végig hadiállapotban állt a csehszlovák és a román megszálló erőkkel. Céljai eléréséhez azonban „működési területet” kellett biztosítani, amelynek megalapozásához kiváló alapot szolgáltatott a történelmi Magyarország fenntartásának koncepciója. Ormos Mária: Padovától Trianonig 1918–1920. Bp., 2020. 215–216. p.

külözhetetlen éléskamrájának” aposztrofálta, amelyekről az ország nem mondhat le.²⁸ Nyugat-Magyarország a „Pesti Napló” állítása szerint is annyira jó helyzetben volt, hogy még innen szállítottak élelmiszert a középső országrészbe.²⁹

Az ellenforradalmi rendszer hajnala: 1919 ősze–1920. június

A saint germaini békeszerződés 1919. szeptember 10-ei aláírásával gyökeresen átalakult a nyugat-magyarországi kérdés politikai környezete. Ausztria immár a nemzetközi közösség elismert tagjává vált, míg a magyar béke delegációt ekkor még meg sem hívták a békekonferenciára. A sajtóban szárnyra kapó híresztelések ellenére Ausztriának nem állt módjában birtokba venni a számára de jure is megítélt területet, a magyar fél időhúzó taktikája működött. A magyar érvelés szerint a saint-germaini szerződést Ausztria és a Szövetséges és Társult Hatalmak (antant) írta csupán alá, Magyarország nem, így az abban foglaltak nem vonatkoznak rá. Egészen a magyar békeszerződésig Budapest és Bécs³⁰ egyaránt a kivárás álláspontjára helyezkedett, a kétoldalú hivatalos tárgyalások pedig nem hoztak eredményt.

A magyar sajtóban ismét meghatározó elemmé vált a nemzetiségi politikával és az önrendelkezés jogával való érvelés, amely – akárcsak 1918–1919 fordulóján – mindkét napilapnál megfigyelhető (lásd 2. diagram). Miután az osztrák békeszerződés jogerősen Ausztriának ítélte Nyugat-Magyarországot, az addig a népszavazást

nem is említő magyar álláspont megváltozott, és jobb híján elkezdte szorgalmazni a referendumot. A magyar lapok úgy érveltek, hogy a népszavazás esetén a helyi népmetség magyar nemzet iránti hűségével lehetne számolni.

A sajtóhírek azonban nem szűkölködtek ellentmondásokban sem. A „Népszava” Horthy Miklós (1868–1957) soproni beszédét idézve elutasítóan írt a népszavazásról.³¹ A „Pesti Napló” néhány hónappal később a nemzetgyűlési választások eredményéből vezette le annak szükségtelenségét – tekintve, hogy a nyugat-magyarországi képviselők Ausztria ellenes programmal jutottak be az 1920 elején újáalakuló magyar törvényhozásba.³² A végleges magyar békefeltételek, valamint a Millerand-levél 1920. május 6-ai napvilágra kerülését³³ követő reakciók is a nemzeti önrendelkezés érve köré épültek fel. Mindkét sajtóorgánium a népkaratra hivatkozva utasította el egy francia vezetésű közép-európai rendezés tervét. „A népek és nem a betűk döntenek”,³⁴ állt a „Pesti Napló”-ban, a baloldali érvelés pedig egyenesen az „öncélúság” kifejezést alkalmazta, amikor a lakosság megkérdezését sürgette.³⁵

A vitatott terület gazdasági adottságaival kapcsolatos érvelés is jelentősen átalakult 1919 tavaszához képest. Míg a Tanácsköztársaság alatt a nyugati határvidék

28 Magyar hazaffyak Ausztriába vágódása. = Népszava, 1919. máj. 16. 1–2. p.

29 Javul a helyzet a fronton. = PN, 1919. ápr. 25. 2. p.

30 Murber Ibolya: Az osztrák és a magyar válságkezelés 1918–1920. Hasonlóságok és különbségek a közös birodalom összeomlását követően. = Századok, 2018. 6. sz. 1308. p.

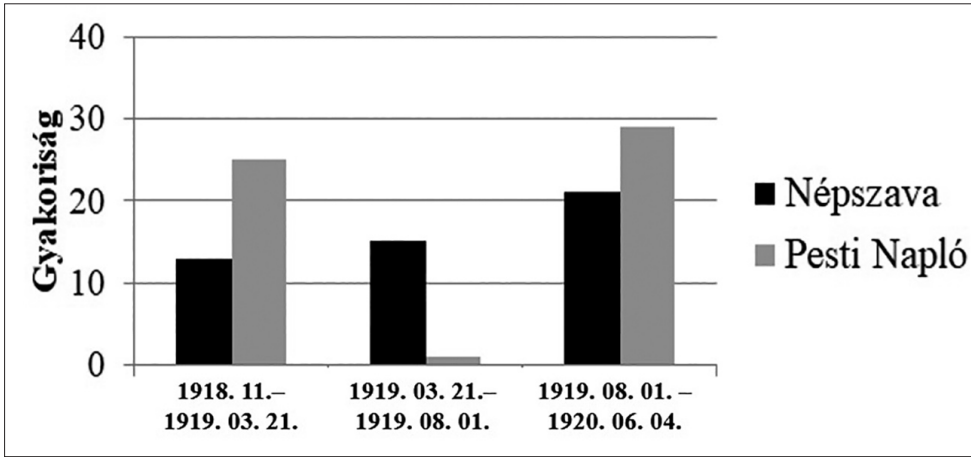
31 A „párisi ügyvéd” avagy Horthy fővezér Sopronban. = Népszava, 1919. okt. 1. 3. p.

32 Nyugatmagyarország hűsége. = PN, 1920. febr. 14. 4. p.

33 Alexandre Millerand (1859–1943) francia miniszterelnök, későbbi államfő által aláírt levél, amelyben a nagyhatalmak elutasították a magyar békeszerződés rendelkezéseinek felülírását, ugyanakkor egy későbbi határkiigazítás lehetőségét vázolták fel.

34 „A népek és nem a betűk döntenek” = PN, 1920. máj. 7. 2. p.

35 A békeszerződés a külügyi bizottságban. = Népszava, 1920. máj. 12. 2. p.



A nemzeti önrendelkezéshez kapcsolódó érvelés változásai
(Forrás: A „Népszava” és a „Pesti Napló” cikkei alapján saját szerkesztés)

jelentős gazdasági kapacitásait hangoztatták, az ellenforradalmi kommunikációban éppen annak ellenkezője, a terület életképtelensége vált hangsúlyossá. A „Pesti Napló” Nyugat-Magyarországnak már az önállóságra való alkalmasságát is kétségbe vonta.³⁶ Eszerint a határvidék gazdasági szempontból Ausztria számára inkább hátrányos, semmint előnyös lenne. Az osztrák vezetés már 1918 őszétől az új, kisméretű osztrák állam életképtelenségére („Lebensunfähigkeit”) épített, ez az érv a békekonzferencián is sikeres lobbieszköznek bizonyult.³⁷ Azonban a két napilap eltérő ideológiai beállítottsága is kirajzolódott. A szigorúan cenzúrázott „Népszava” kevésbé közölt önálló következtetéseken nyugvó megállapításokat, csupán tényközlés szintjén fogalmazta meg a sötét jövőről alkotott elképzeléseit. A „Pesti Napló” ellenben a gazdasági élet számos területére kiterjesztette a nyugatmagyarországi kérdéskört, így érintette

a szénvagyron, a nyersanyaghiányos ipar és³⁸ a kisvállalkozók problémáját is.³⁹

A „Pesti Napló” egyre gyakrabban írt az ausztriai kommunizmus és bolsevik agitáció hódító törekvéseiről.⁴⁰ Olyan magyar baloldali politikusok háttér munkáját vélelmezve, mint Böhm Vilmos (1880–1949) egykori honvédelmi miniszter, vagy csak a „puffadt Napóleon-karkatúra” jelzővel illetett Pogány József (1886–1938) külügyi népbiztos.⁴¹ Az antibolsevik veszélyre való hivatkozással sürgette a helyi német lakosságra kiterjesztendő népszavazást, amit összekapcsolt a nemzeti önrendelkezés szükségességét népszerűsítő érvekkel is.⁴²

37 *Murber Ibolya*: Az Anschluss és a magyar külpolitika a két világháború között. = Századok, 2015. 1. sz. (továbbiakban: Murber, 2015.) 169. p.

38 „Halálos csapás a magyar iparra.” = PN, 1920. ápr. 4. 18. p.

39 Az osztrák közgazdaság és Nyugatmagyarország. = PN, 1919. nov. 23. 10. p.

40 Murber, 2018. 206. p.

41 A rettenetes ármádja ... = PN, 1919. dec. 5. 5. p.

42 Somssich külügyminiszter a békéről, az osztrák–magyar viszonyról és a nyugatmagyarországi kérdékről. = PN, 1920. jan. 28. 3. p.

36 Az osztrák válasz. = PN, 1920. febr. 18. 1. p.

„Nyugati határainkon veszedelem ólálkodik”: 1920. június–1920. november

A trianoni békeszerződés aláírását követően háttérbe szorult a nyugat-magyarországi kérdés, a közvélemény rezignált módon, igazságtalanságot kiáltva vette tudomásul az 1. világháborút lezáró békeokmányt. „Nyugati határainkon veszedelem ólálkodik”⁴³ – írta a „Pesti Napló” Teleki Pál (1879–1941) hivatalba lépő miniszterelnök júliusi programbeszédével kapcsolatban, ezzel pedig a vélelmezett osztrák kommunista agitációra és a fennálló nemzetközi blokádra hívta fel a figyelmet.

A magyar kormány a sajtóban a felek közötti békés politikai–gazdasági megegyezés szükségességét hangsúlyozta. Továbbra is jelen voltak a népszavazást és a békés önröndelkezést sürgető írások, azonban ezek túlsúlya csökkent, és főleg osztrák politikusokat idézve hangoztak el ezek az érvek. Az országrész megtartását szorgalmazó retorika új elemekkel gazdagodott. Főként az ország történelmi és földrajzi egységét megjelenítő szimbólumok és azok politikai reprezentációja említhető, amely 1921 decemberéig egyre nagyobb jelentőséget kapott. Egy, a Területvédő Liga (TEVÉL) által kezdeményezett, az elszakított területeket jelképező szoborcsoport esetében például vitatott volt, hogy van-e létjogosultsága a nyugat-magyarországi területet ábrázoló alkotásnak.⁴⁴ A Bécsben lévő, magyar kötődésű műkincsek sorsa is élénken foglalkoztatta a korabeli sajtót, a műtárgyakat kata-

logizáló bizottság tevékenységéről több alkalommal is értesülhetett a közönség.⁴⁵

A „Pesti Napló” fenntartotta antibolsevik megnyilatkozásait, amelyek már az aktuálpolitikai eseményekre is hatást gyakoroltak. Az egykori német nemzetiségi miniszter, majd népbiztos, Kalmár Henrik (1870–1931) pere ékes példája annak, hogy Burgenland problémája ezekben a hónapokban a területi kérdéseknél túlmutató jelentőséggel bírt. Kalmár saját politikai tevékenységének helyességét, igazolását látta a tényben, hogy a nyugati vármegyék peremvidéke még mindig magyar kézen van. Ezzel utasította el azokat a vádakokat, mely szerint ideológiailag is azonosult volna a Károlyi- és Berinkey-kormányokkal, valamint a Tanácsköztársasággal. A „Pesti Napló” szerint a népbiztosok ügyvédeit is a bolsevik agitáció központjából, a „vörös Bécsből” finanszírozták.⁴⁶

A trianoni békeszerződés ratifikálástól a hatályba lépésig: 1920. november–1921. július

1920 késő ősztől mindkét napilap külpolitikai történésekkel indokolta egy népszavazás szükségességét. A „Népszava” az 1920. októberi klagenfurti népszavazás eredménye alapján⁴⁷ vont le azt a következtetést, hogy a nyelvi–etnikai hovatar-

43 Ausztria. = PN, 1920. júl. 22. 1. p.

44 Az elszakított országrészek szobrai. = PN, 1920. aug. 13. 4. p. A szobrok körüli polémiák egészen azok felállításáig, 1921 januárjáig fellelhetők az újságban, végül a Burgenlandot ábrázoló szobor is közszemlére került a budapesti Szabadság téren. Az elszakított részek szobrainak ... = PN, 1921. jan. 15. 1. p.

45 Hazahozzák Bécsből nemzeti kincseinket. = PN, 1920. okt. 23. 2. p.

46 Teleki a külügyi helyzetről. = PN, 1920. szept. 24. 1. p.

47 Karintia hovatarozásának kérdése még 1919-ben merült fel a békekonzferencián, a létrejövő délszláv állam a helyi szlovén népességre hivatkozva artikulálta a terület iránti igényét. A problémát a magyar határkérdéssel egyidőben tárgyalták a nagyhatalmak. Klagenfurt kérdésében végül népszavazás döntött 1920. október 10-én, amely Ausztria számára a város megtartását jelentette.

zás még nem jelenti automatikusan, hogy a német többségű terület Ausztriához kívánna csatlakozni.⁴⁸ A „Pesti Napló” pedig a francia politikai fejleményekre reagálva sürgette a referendumot. A népszavazási igény jogszerűségét a francia politikai elit prominens alakjainak, mint Aristide Briand (1862–1932) miniszterelnök nyilatkozatával is legitímálta a lap, amikor a germán expanzió (Anschluss-veszély)⁴⁹ feltartóztatását a magyar területi integritással hozta összefüggésbe.⁵⁰

A „Pesti Napló” Sopron iskolavárosi funkcióját emelte ki a magyar kulturális fölény hangoztatásakor. Érvelése szerint az évszázados múltra visszatekintő vallási-oktatási központból az Ausztriához csatlóással csupán egy provinciális kisváros keletkezne. Az egyházi iskolák megszűnését is vizionálta a „kommunista” Ausztriában, amivel pedig elvesztené a város a kulturális vezető szerepét, amit a magyar államon belül betölt.⁵¹ A történelmi érvek skálája is kiszélesedett ezekben a hónapokban, immár nemcsak a magyar államiság ezeréves története, hanem a közelmúlt is más értelmezést nyert. A „Pesti Napló” tudósított Rákosi Jenő (1842–1929), a kor neves irodalmárának felszólalásáról, amely a monarchia nemzetiségeivel vívott háborúként interpretálta a békekötést megelőző évtizedeket. A „toll háborújának” időszaka alatt a Párizs és London központú, szláv ihletésű propagandát tette felelőssé a magyar nemzetiségi politikával szembeni ellenséges hangulatért. A „kard háborúja”, a világhá-

ború elvesztése után, a „béke háborújában” a magyarság elszigetelődött Európa többi népcsoportjától, ennél fogva csakis magára számíthat revíziós törekvései megvalósulásában.⁵² Rákosi Jenő a mindenkori buda-pesti politika felelősségét elhárítva, Magyarország áldozati szerepét hangsúlyozta. Az antant kétszínű, álságos politikájától írt, példátlan hullarablásnak minősítve Burgenland átadását.⁵³

Ekkoriban már komoly gazdaságpolitikai dilemmákat vetett fel Burgenland bizonytalan idejű, de közeledő átadása, így előtérbe került a térség gazdasági adottságának vizsgálata is. A szociáldemokrata sajtó az elcsatolás esetére az ipari szektor vonatkozásában Sopron juttatásának megszűnését és egy alapvető ipari szerkezetváltás kényszerét vizionálta.⁵⁴ A „Pesti Napló” részletesebben kifejtette a várható negatív gazdasági következményeket, a bankhálózat átrendeződésére,⁵⁵ valamint a hadikölcsönök kamatainak Magyarország és Ausztria közötti elosztási nehézségeire is felhívta a figyelmet.⁵⁶ A politikai diskurzus 1921 júliusára Nyugat-Magyarország elcsatolását az egész trianoni béke legfájdóbb, legigazságtalanabb pontjává stilizálta, de nem zárta ki egy lehetséges, jövőbeli kompromisszum lehetőségét sem.⁵⁷

48 A nemzeti kisebbségek védelme. = Népszava, 1920. dec. 23. 3. p.

49 Murber, 2015. 168. p.

50 Francia hang Magyarország mellett és a trianoni béke ellen. = PN, 1921. jún. 18. 5. p.

51 Megérkezett Sopronba is az entente jegyzéke. = PN, 1921. jan. 8. 2. p.

52 Osztrák álnokság és entente erőszak. = PN, 1921. jan. 13. 2. p.

53 Gratz válasza Mayr részére. = PN, 1921. márc. 6. 3. p.

54 A magyarországi textilipar fejlődési lehetőségei. = Népszava, 1921. jún. 19. 2. p.

55 Hogy játsszák ki az osztrákok a magyar részvényeseket? = PN, 1921. jan. 9. 2. p.

56 A magyar állami pénzügyek és Ausztria. = PN, 1921. febr. 19. 5. p.

57 Bánffy külügyminiszter a kisgazdapártban. = PN, 1921. júl. 29. 1. p.

Útban a soproni népszavazásig: 1921. augusztus–1921. december

1921. utolsó hónapjaiban a nyugat-magyarországi kérdéssel kapcsolatos állásfoglalások minden korábbinál nagyobb gyakorisággal jelentek meg a vizsgált napilapokban (lásd. 1. táblázat). A megállapodások szerint a két részre osztott nyugat-magyarországi terület kiürítését augusztus 27-ig le kellett volna zárni. Az eredeti tervek szerint a terület a soproni székhelyű antant küldöttség (Szövetségközi Tábornoki Bizottság) fennhatósága alá került volna, amely levezényelte volna az Ausztriának történő területátadást. A magyar állam azonban – a vitatott ország részben lévő állami javak kárpótlására hivatkozva – leállította a kiürítést, és csak a nyugati, ún. „A-zónából” vonta ki a csapatokat. Ezzel párhuzamosan – a magyar kormány tudtával – félkatonai alakulatok vonultak be a térségbe, amelyek több helyszínen is fegyveres összetűzésekbe keveredtek a jogosan bevonuló osztrák csendőrséggel. Ausztria a nagyhatalmakhoz fordult segítségért, amelyek augusztus–szeptember folyamán több jegyzékben is felszólították a magyar kormányt a nemzetközileg rögzített köteleességük végrehajtására.

A „Pesti Napló” Ausztriából, a néhai fegyvertársból ellenségképet kreált, amely már 400 éve Magyarország kiszípolozására törekszik. Bár a lap hangsúlyozta, nem lehetetlen egy békés megállapodás sem.⁵⁸ A trianoni békeszerződés értékelésekor a „papiros”, az igazságtalan béke általános elutasítása mellett azonban annak hiányosságaira is hivatkoztak. A magyar államot megillető kárpótlás rendezetlenségével magyarázták Nyugat-Magyarország kiürítésé-

nek félbeszakadását.⁵⁹ A kormányközeli lap érvelése szerint a békeszerződés esetében további tárgyalásokra és egyezményekre, azaz revízióra van szükség, ami egy békés megállapodást eredményezhet.

A szociáldemokrata pártújság ideiglenesnek titulálta a területátadást, és a revíziós diskurzusokhoz csatlakozva sikra szállt a területi egység visszaállításáért.⁶⁰ A „Népszava” szerint tovább halványodott a kompromisszum lehetősége, hiszen a magyar kormány gazdasági természetű követeléseket is megfogalmazott:⁶¹ előbb az Ausztriában lévő magyar műkincsek értékének megtérítését kérte,⁶² majd az átadandó területen lévő állami javak megváltását hangsúlyozta. A lapban és a kormány által kommunikált logika szerint az augusztus végére előírt átadást nem megtagadták, csak felfüggesztették, amíg Ausztria teljesíti kötelezettségeit, és garanciát ad az átadandó területen lévő 35 milliárdra becsült állami javak megtérítésére. Amelyhez még hozzászámítható a területen keletkezett államadósság, hadikölcsön, megoldandó a közös javak, a bankjegykérdés, a tisztviselőkérdés problémája is, érvelt a lap.⁶³ Később erre hivatkozva magyarázták a B-zóna kiürítésének elhalasztását is.⁶⁴ Így alapvetően a „Népszava” magyarázata sem tért el érdemben a kormányzati lapok által kommunikáltaktól.

A „Pesti Napló” is értekezett a lehetséges gazdasági veszteségekről. Miszerint a területátadás esetén az agrárius térségben

59 Ausztria az ententétől követeli Nyugatmagyarországot. = PN, 1921. szept. 3. 4. p.

60 A vizsontlátásra! = Népszava, 1921. aug. 28. 1. p.

61 Nemzeti konvent Sopronban. = Népszava, 1921. aug. 31. 2. p.

62 Bizonytalan időre elnapolták a nemzetgyűlést. = Népszava, 1921. aug. 24. 2. p.

63 Nemzeti konvent Sopronban. = Népszava, 1921. aug. 31. 2. p.

64 A katonai kiürítést befejezték. = Népszava, 1921. aug. 30. 2. p.

58 A türelem határán. = PN, 1921. aug. 31. 1. p.

ipari központként működő Sopron elvesztene gazdasági „hinterlandját”, nyersanyagforrásait, és Bécs elővárosává süllyedne.⁶⁵ Alaposan taglalták a vitatott terület gazdasági heterogenitásából fakadó előnyöket, valamint az ipar leépülését jósolták.⁶⁶ Ezt pedig még tovább fokozhatott volna a magyar meggyőződés szerint küszöbön álló Anschluss, azaz Ausztria csatlakozása Németországhoz. Hiszen a vizionált új osztrák–magyar államhatár egy 80 milliós fejlett iparral rendelkező birodalmat választott volna el egy fejletlenebb magyar ipari térségtől.⁶⁷ Végül mindkét állapot bekövetkezett, csak nem egy időben és másként. Hiszen Sopron ugyan Magyarországon maradt, de a két világháború között már mégsem lehetett része Bécs szorosan vett vonzaskörzetének. Azonban Burgenland Ausztriához kerülésével Sopron is elveszítette vonzaskörzete jelentős részét. A magyar politikai elit által vizionált két német állam egyesülésére is sor került, ha nem is az 1920-as években, hanem 1938 márciusában, és akkor Magyarország valóban a német Birodalom közvetlen szomszédja lett.

Mindkét lap következetesen elhárította a magyar kormány felelősségét a félkatonai egységek aktivitásával kapcsolatban: egyértelműen a helyi lakosság önszerveződésének, azaz felkelésének beállítva azt. 1921 októberében azonban kicsúszni látszott a kormány kezéből az irányítás.⁶⁸ A „Népszava” külön hangsúlyozta, hogy a szociáldemokratáknak semmilyen szerepük nincs

a kialakult helyzetben.⁶⁹ A „Pesti Napló” pedig a területen agitáló, a lakosságban félelmet keltő, osztrák kommunista „patkányhadakról”⁷⁰ írt, amelytől meg kell védeni a térséget.

Az osztrák–magyar határvita végül olasz közvetítéssel oldódott meg. A velencei konferencián (1921. október 11–13.) született megállapodás értelmében Sopronban és a környékén található nyolc településen népszavazást tartottak, ennek fejében a magyar kormány pedig vállalta a paramilitáris alakulatok leszerelését és a terület átadását.⁷¹ A Sopron környéki népszavazás eredményeit a magyar sajtó is örömmel fogadta. A szavazók haza iránti hűsége mindkét lapban szimbolikus jelentőséget kapott. A választási előkészületekkel kapcsolatban felmerülő visszaélések⁷² ellenére a „Pesti Napló” a revízió kiindulópontjaként értékelte a győztes referendumot (1921. decem-

65 Sopron. = PN, 1921. aug. 20. 10. p.

66 Ausztria ötezer katonát küld Nyugatmagyarországba. = PN, 1921. aug. 31. 2. p.

67 Murber, 2015. 169. p.

68 Olyannyira, hogy a velencei megegyezés után a szabadcsapatok csak október 31-én, Horthy Miklós kormányzó határozott felszólítására voltak hajlandóak távozni a kiűritendő területről. *Romsics Ignác*: A trianoni békeszerződés. Bp., 2020. 178. p.

69 A vizontlátásra! = Népszava, 1921. aug. 28. 1. p.

70 Megkezdődött a felfordulás az osztrák fővárosban. = PN, 1921. dec. 2. 3. p.

71 Ez a „Sopront Burgenlandért” elv már 1921 nyaráról foglalkoztatta a politikusokat, a javaslatot a magyar kormány július 15-én Párizsba címzett jegyzéke is tartalmazta. Végül a bécsi olasz követ, Chiapozzi Augusto Biancheri győzte meg Johannes Schober (1874–1932) osztrák kancellárt a megegyezés fontosságáról. A történészek értékelése szerint a népszavazás nem azért bizonyult elkerülhetetlennek, mert kétséges lett volna az eredmény, hanem hogy az osztrák közvélemény számára is elfogadhatóvá tegyék a város elvesztését.

72 A visszaélések főleg a szavazásra jogosultak névjegyzékének összeállításánál történtek – pl. elhunyt, elköltözött személyek is felkerültek a listára –, az osztrák fél továbbá a magyar hatóságok aktív közreműködését kifogásolta. Ennek eredményeképpen Ausztria december 13-án visszahívta delegáltjait, a népszavazás eredményét pedig utólag sikertelenül próbálta érvényteleníttetni. Habár magyar részről is elismerték ezen kritikák jogosságát, nem tartották azt a referendumot döntően befolyásoló körülménynek. *Villáni Frigyes*: Jelentés a soproni népszavazásról és a magyar–osztrák határ megállapításáról. Sopron, 1923. 20–21. p.

ber 14–16.). Hiszen „*a kommunizmus szakadéka felett imbolygó Bécsből*”⁷³ még vonzó gazdasági lehetőségekkel is igyekeztek a helyi lakosság döntését befolyásolni, azonban sikereket még ezzel sem érthettek el, nyugtázta örömmel a „Pesti Napló”.

Összegzés

A nyugati határszél területi hovatartozása nem állt sem a korabeli politikai és közéleti diskurzus középpontjában. Az osztrák–magyar határvita csupán 1921 augusztusától, a területátadás esedékességétől vált a magyar sajtó egyik jelentős témakörévé, mint egy esetleges revízió utolsó mentsvára, vagy első lépése.

A nyugat-magyarországi kérdéssel kapcsolatos híradásokat – a Tanácsköztársaság kivételével – a nemzeti önrendelkezésre való hivatkozás dominálta. Ugyanakkor ez az igen képlékeny fogalom⁷⁴ – reagálva a politikai változásokra is – változatos tartalommal bírt. A lapok 1918 őszén még a német ajkú lakosság területi autonómiájának a biztosítását, később a kérdéses területen rendezett népszavazást tekintették az önrendelkezés letéteményesének. A helyi lakosoknak ténylegesen kevés lehetősége volt az események alakítására. Azonban, ha mérsékelt is, de hangot adtak helyi véleményformáló szereplők az elképzeléseikről. Az újságok a helyi népgyűléseket, lakossági fórumokat és hatá-

rozatokat a népakarat megnyilvánulásai-ként értékelték. A Nyugat-Magyarország megtartásával kapcsolatos gazdasági érvek a Tanácsköztársaság bukását követően váltak meghatározóvá, miközben a két ország gazdasági összefonódása és egymásra utaltsága mindvégig markánsan befolyásolta Bécs és Budapest nyugat-Magyarország politikáját.⁷⁵ 1919 őszétől a magyar lapok a vitatott terület gazdasági jelentéktelenségét, hangsúlyozták, amely csak teherként nehezede az amúgy is gyenge osztrák gazdaságra. A vizsgált lapok nyugat-magyarországi diskurzusának propaganda jellegét nagyban befolyásolta, hogy az újság az adott politikai kontextusban kormányközeli vagy ellenzéki pozícióban volt. Az Ausztria-ellenes szöveget a Tanácsköztársaság bukásáig tartó, „antiimperialista” jelző dominálta, amit 1919 őszétől az antikommunizmus vádja váltott fel, az előbbi a „Népszava”, az utóbbi a „Pesti Napló” tolmácsolásában. A történelmi érvek elsősorban a trianoni békeszerződés aláírását követően kaptak meghatározó szerepet, a kárpát-medencei népcsoportok történelmi hovatartozását és a magyarság áldozati szerepét taglalva. Mindkét országos lap, függetlenül az adott politikai kontextustól és érvek sokszínűségétől, egyértelműen – az ott élő német ajkú többségi lakosság ellenére – a nyugat-magyarországi terület megtartása, ország területi integritása mellett foglalt állást, a különbségek valójában csupán apróbb részletekben mutatkoztak meg.

73 Sopron 14-én, a környék 16-án szavaz. = PN, 1921. dec. 10. 2. p.

74 Murber, 2021. 13. p.

75 Murber, 2022. 220. p.

BALOGH LAJOS

Amuri fák SzombathelyenA VÁROS ORGONA- ÉS PARÁSFÁI TÖRTÉNETÉRŐL¹Kósa Géza emlékére²

„Rajtam a tavaszi szelek orgonálnak, talán azért hívnak engem orgonának” – hangzanak Várnai Zseni „Orgona” című versének sorai. Ki ne ismerné a benne életre kelő májusi orgonát, a szépséges és bódítóan kellemes illatú virágokkal pompázó díszcserjét! Amikor a tél elolvad, s érkezik a kikelet, lelkünk is kitárul, felemelkedik. Ennek a fizikai–lelki–természeti kinyílásnak csúcspontja az orgonavirágzás. Ha hazánkban nem is beszélhetünk orgonaünnepről, Közép-Európa-szerte a tavasz jelképes virága az orgona. Azt hinnénk mindig itt volt, de nem: nagyjából a törökkel egy időben jelent meg ezen a tájon. A 16. század óta termesztik, ma már több mint másfélezer fajtája van. A Balkán-félszigeten őshonos májusi orgona (*Syringa vulgaris* L.) legész-

kibb természetes előfordulása a Kárpát-medence délkeleti peremvidékein van, a Duna fölét magasodó Vaskapu szikláin vadon is nő. E szép növény az olajfafélék (*Oleaceae*) családjába tartozó orgona (*Syringa*) nemzetség legnyugatabbra elszármazott két képviselőjének egyike. Carl von Linné (1707–1778), a botanika atyja által adott tudományos nevében a *vulgaris* fajnév jelentése latinul közönséges, míg a *Syringa* nemzetségnév görög eredetű és sípot, csövet, gégét jelent. Mitológiai történet is kapcsolódik hozzá, miszerint a kecskelábú pásztoristen Pán elől menekülő Szürinx nimfa rémületében nádszállá változott. Pán ebből a nádszállából készítette első sípját (Pán-síp). A szintén üreges orgonavesszőből valóban kiváló síp faragható, de állítólag a legjobb török pipák szára is orgonából készül. Az orgona magyar neve azért is költői, mert egyszerre idézi a gyönyörű, illatos virágot és a hangszer sípjából áradó muzsika szépségét.³

A májusi mellett Európa másik orgonája a Jósika-, magyar vagy erdélyi orgona (*Syringa josikaea* Jacq. fil. ex Rchb.). Ez az Erdélyi-szigethegység, a Keleti-Kárpátok és Galícia nyirkos, párás völgyeiben élő, május második felében nyíló, harmadkori bennszülött maradványfaj. A növényt báró Jósika Jánosné, született Csáky Rozália grófnő 1830-ban a Kolozs vármegyei Sebestapatak közelében lelte, s küldte el Joseph Franz von Jacquin-nak (1766–1839), a bécsi

1 Az alábbi írás magva 2017-ben készült a Savaria Múzeum „Műtárgyesetek” című többfejezetes ismeretterjesztő kiadványának harmadik kötete számára, amely végül nem jelent meg. A kézirat 2022-ben került kiegészítésre, némely adata frissítésre.

2 Tudományos ismeretterjesztő írásunkkal Kósa Géza (1950–2021), a vácrátóti Nemzeti Botanikus Kert néhai vezetője, a dendrológiai gyűjtemény gondnoka, a Táv-Kelet növényvilága egyik legjobb magyar ismerője emléke előtt tisztelgünk. Vö. *Rácz, István*: Garden, culture, dendrology – remarks and thoughts following the unexpected passing away of Géza Kósa. Kert, kultúra, dendrológia – emlékek, gondolatok Kósa Géza váratlan halála nyomán. = *Studia botanica hungarica* (továbbiakban: *Studia bot. hung.*), 2021. 89–114. p.; *Fráter Erzsébet*: Emlékezés Kósa Géza (1950–2021) dendrológusra. In *memoriam Géza Kósa (1950–2021)*, Hungarian dendrologist. = *Kitabelia*, 2022. (közlésre elfogadva); *Pócs Tamás*: Négy kirándulás Kósa Gézával. *Four excursions with Géza Kósa*. = *Botanikai Közlemények*, 2022. (közlésre elfogadva).

3 A nyelvi/jelentésbeli kettősség kapcsán egy régi tréfás gondolatom is eszembe jut: gyermekkoromban tudtam orgonán játszani; fölőve ez már nem megy, letörök alattam az ága.

egyetem botanikatanárának, aki tiszteletére órára nevezte el azt.

E faj legközelebbi rokonai Kínában és a Himalájában élnek, de a világ tucatnál is több orgonafajának⁴ zöme is Északkelet-Ázsiában őshonos. Többnyire kisebb–nagyobb cserjék, de – ki gondolná – kisebb fa természetűek is vannak közöttük, mint amilyen a távol-keleti *Syringa reticulata* (Blume) H. Hara. E faj, illetve három alfaja az orgonák legnagyobbra növő képviselői. Közülük a japán orgona (*S. reticulata* subsp. *reticulata*) Japánban, a pekingi orgona (*S. reticulata* subsp. *pekinensis* (Rupr.) P. S. Green & M. C. Chang) Közép-Kína északi részén, az amuri orgona (*S. reticulata* subsp. *amurensis* (Rupr.) P. S. Green & M. C. Chang) pedig Mandzsúriában, Koreában és Délkelet-Szibériában fordul elő. Virágzatuk a fagyalokéra (*Ligustrum* species) emlékeztet, ezért korábban külön alnemzettségbe (*Ligustrina* subgenus) sorolták, sőt, külön nemzetségbe (*Ligustrina* genus) tartozó fajokként (*Ligustrina japonica*, *L. pekinensis*, *L. amurensis*) is kezelték őket.⁵

4 The Plant List, 2013. Version 1.1. Published on the Internet (továbbiakban: The Plant List, 2013.) <http://www.theplantlist.org/> (Megtekintve: 2022. október 31.) szerint ezek: *Syringa emodi* Wall. ex Royle (himalájai orgona), *S. inodora* (L.) Mönch (szagtalan o.), *S. josikaea* J. Jacq. ex Rchb. f. (Jósika-, magyar, erdélyi o.), *S. komarowii* C. K. Schneid. (turkesztáni o.), *S. oblata* Lindl. (kerekelevelű o.), *S. persica* L. (perzsa o.), *S. pinetorum* W. W. Sm. (koreai o.), *S. pinnatifolia* Hemsl. (szárnyaltlevelű o.), *S. pubescens* Turcz. (molyhos o.), *S. reticulata* (Blume) H. Hara, *S. tomentella* Bureau & Franch. (gyapjas o.), *S. villosa* Vahl (bozontos o.), *S. vulgaris* L. (májusi v. balkáni o.). Magyar neveik Priszter Szaniszló: Növényneveink. A magyar és a tudományos növénynevek szótára. Bp., 1998. (továbbiakban: Priszter, 1998.) 192–193., 516. p. nyomán, kivéve az alábbi fajok itt alkotott magyar neveit: *S. inodora* (L.) Mönch (szagtalan o.), *S. pinnatifolia* Hemsl. (szárnyaltlevelű o.), *S. pubescens* Turcz. (molyhos o.).

5 http://www.efloras.org/florataxon.aspx?flora_id=2&taxon_id=200017817 (Megtekintve: 2022. okt. 31.)

Hazájukban 2–10(–15) m-es, felül kiszélesedő cserjék vagy inkább alacsony, néha töbttörzsű fák; az idős egyedek törzsének átmérője a 30–40 cm-t is elérheti. Krémfehér, erős illatú virágaik nagy, végálló bugavirágzatban, júniusban nyílnak, barna, száraz hasadó tokterméseik augusztustól érlelik az apró, kétszárnyú magvakat. Ezek az eredetileg kevert erdőkben, réteken, hegyi patakok mentén, völgyekben előforduló növények kései és igen dekoratív virágzásuk miatt olykor hazájukon kívül is ültetett értékes és nem túl igényes dísnövények. A májusi orgona népszerű fajtái mellett azonban sajnos háttérbe szorulnak: inkább csak gyűjteményes kertekbe ültetik őket, de ott is igen ritkák,⁶ noha a 20. század

6 Díszfák, díszcserjék termesztése és felhasználása. Kertészeti dendrológia. Szerk. Nagy Béla. Bp., 1980. 201. p.; Egyesek szerint még a budapesti nagy parkokban sem fordult elő. *Pesti László – Tarjányi Ferenc*: Budapesti nagy parkok növényjegyzéke. Kézirat. [Bp., 2011.] (továbbiakban: Pesti – Tarjányi, 2011.) 50., 82., 116. p. <https://mek.oszk.hu/10000/10092/10092.pdf> (Megtekintve: 2022. október 31.) Ezzel szemben a Magyar Természettudományi Múzeum (továbbiakban: MTM) Növénytára (Budapest) Kultúrnövény-gyűjteményében a Margitszigetről dr. Simonkai Lajos (1897), a Gellérthegyről dr. Jávorka Sándor (1936) és dr. Papp József (1948) nevéhez fűződő herbáriumi példányok igazolják, hogy annak idején ott ültetve előfordultak.; *A Syringa amurensis* néhány további adata a fenti herbáriumból: Budapest: Egyetemi Botanikus Kert, 1891, dr. Fekete József, 1896, 1901, dr. Simonkai Lajos, 1901, dr. Mágocsy-Dietz Sándor, 1962, dr. Csapody Vera; Kertészeti Főiskola, 1964, dr. Csapody Vera. Szombathely: Kámoni Arborétum, 1963, dr. Csapody Vera. Vácrátót, arborétum, 1971, dr. Debreczy Zsolt és dr. Csapody Vera. *S. amurensis* var. *japonica*: Erdőtelek: Dr. Kovács József arborétuma, 1950, dr. Papp József. *A Syringa pekinensis* néven pedig: Budapest: Margitsziget, 1897, dr. Simonkai Lajos; MTM Kísérleti Kertje – a bostoni Arnold Arboretum-ból származó magból –, 1996, dr. Rác István és Bede-Fazekas Róbert. Fertőd/Eszterháza: kastélypark, 1950, dr. Papp József. Szarvas: Botanikus Kert, 1947, dr. Máthé Imre, 1948, dr. Papp József. Szeleste: arborétum, 1957, dr. Papp József. Szombathely: Kámoni Arborétum, 1957, dr. Papp József. Vácrátót: arborétum, 1966, 1968, dr. Csapody Vera, 1971, dr. Debreczy Zsolt és dr. Csapody Vera.

közepén még egyes faiskolák is forgalmazták, sok más fajjal és változattal együtt.⁷

Talán nem is gondolnánk, hogy fatermetű orgonák valaha térségünkben is éltek. Az ősemlékleteiről világhírűvé vált Vértesszőlős középső pleisztocén korú rétegeiből – levél- és termésmaradványai alapján – az amuri orgonával közeli rokonságot mutató ősnövény maradványait jégkori orgona (*Syringa pleistocenica* Skoflek & Budó) néven írták le, amelynek virágpóra is kimutatható volt a kor melegebb időszakában.⁸

Az amuri orgona több mint 100 év előtti, kőszegi meglétéről tanúskodik az a Savaria Múzeum herbáriumában⁹ lévő, 1908. május 15-én leprésett gallyacska, amely a Piers Vilmos (1838–1920) botanikus, hivatásos katoná, a kőszegi katonai alreáliskola természetrajztanára, az ottani park létesítője által ültetett növényről származik.¹⁰

Szakirodalmi adatok szerint 1920-ban Saághy István kámoni kertjében is biztosan volt már amuri és japán orgona,¹¹ miként e sorok arborétum mellett fölött és lakó írójának születési évében, 1962-ben is, amikor 31 orgonafaj és -változat nőtt ott. Amuri orgonafa ma a 7-es tagban áll, 66 cm törzskörmérettel.¹² Pár 100 m-re innen észak-

nyugatra egy további, 100 cm törzskörméretű példány alighanem Saághy és a Gothard-testvérek kertépítészeti kapcsolatára utal Herényben, az ELTE Gothard Asztrofizikai Obszervatórium kertjében.¹³ Dr. Saághy István (1865–1945) jogász, leghíresebb dendrológusaink egyike, a Kámoni Arborétum alapítója (1891), ahol az 1930-as évekre hazánk leggazdagabb másföldi (egzotikus) élőfa gyűjteményét hozta létre, különös tekintettel a fenyőfélékre.¹⁴ Emlékét nem csak az arborétum, de Szombathely egyes köztéri fái is őrzik.

A város kertkultúrájának kezdetei Szily János püspökhöz köthetők, aki az éppen elkészült püspöki szeminárium és az épülőben lévő püspöki palota között 1780-tól díszkertet alakíttatott ki.¹⁵ Szombathely belső zöldterületeinek kialakulása az 1860-as években lendült fel. Ekkor ültették a – helyi rendelettel védett, Gagarin út menti – Ezredévi park ma is szép hársfáit, vagy a 2017 elején kivágott, tövén közel 2 m-es törzsátmérőjű óriás juharlevelű platánt. A következő évtizedekben a nagyszabású közterület-építésekkel egy időben újabb zöldterületek jöttek létre. A város környékének ma is híres kastélyparkjai – Kámon, Herény, Bogát, Olad – is ebben a korszakban alakultak ki, amelyek a városi zöldterületek továbbfejlesztésére is nagy hatást gyakoroltak. Az ebben kulcsszerepet vállaló,

7 Schrikker Sándor faiskolájának árjegyzéke. Lepény–Alsótekerespuszta, 1943. 70–72. p.

8 Skoflek István: Quarternäre *Syringa*-Arten von Vértesszőlős und Mónosbél. = Acta Botanica Academiae Scientiarum Hungaricae, 1968. 133–145. p.; Járaskomlódi Magda: A Kárpát-medence növényzetének kialakulása. = Tilia, 2000. 19. p.; Hably, Lilla: Catalogue of the Hungarian Cenozoic leaf, fruit and seed floras from 1856 to 2005. = Studia bot. hung., 2006. (továbbiakban: Hably, 2006.) 116. p.

9 Additions to Index Herbariorum (Herbaria). Edition 8. Eleventh Series. Ed. Patricia K. Holmgren, Noel H. Holmgren. = Taxon, May 2001. 609. p.

10 Balogh Lajos: Piers Vilmos (1838–1920) kőszegi katoná és botanikus emlékére. = Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények (továbbiakban: VHHK), 2014. 1. sz. 54–56. p.

11 Gáyer Gyula: A Kámoni Arborétum. = Erdészeti Lapok, 1920. 19–20. sz. (továbbiakban: Gáyer, 1920.) 475. p.

12 Bánó István – Retkes József: A Kámoni Arborétum. Bp., 1965. (továbbiakban: Bánó – Retkes, 1965.) 131–132. p.

13 Arról is tudunk, hogy amuri orgonafa az 1960-as években a Szigligeti Arborétum alkotóházában időző írókat is gyönyörködtetett. Papp József: A Szigligeti Arborétum monográfiája. 1. A Szigligeti Arborétum története és dendrológiai értékei. In: Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei. 7. Szerk. Papp Jenő. Veszprém, 1968. 215. p.

14 Horváth Ernő: Saághy István születésének 100. évfordulójára. = Vasi Szemle, 1965. 3. sz. 414–417. p.

15 Sill Ferenc: A püspöki kert. = VHHK, 1999. 3. sz. 12–18. p.

1885-ben megalakult Szombathelyi Szépítő Egyesület kertészeti felügyelői tisztét 1913 és 1945 között kisebb megszakításokkal dr. Saághy István – 1936-tól 1945-ig aellenőke is – látta el, aki nemcsak irányította, hanem saját nevelésű növénykülönlegességeivel is segítette a város parkosításának és utcafásításának tervezését, kivitelezését. Kiváló tudományos és baráti támogatója volt ebben dr. Gáyer Gyula (1883–1932) törvényszéki bíró, botanikus, a Vasvármegyei (ma: Savaria) Múzeum Természetráji Osztályának egykori vezetője is.¹⁶ Hazánk és a külföld országainak parkjait, arborétumait, botanikus kertjeit járva Saághy megismerhette a kertművészet legszebb remekeit. Drezdai tapasztalatai alapján 1928-ban javasolta, hogy városunk utcáit különböző másföldi fafajokkal díszítsék. Elsősorban neki köszönhető, hogy Szombathely a két világháború között az ország legszebben fásított városává vált, amelynek utcáin ma is találkozhatunk olyan növényekkel, amelyek a 20. század közepéig – némelyek még ma is – országos ritkaságnak számítottak.

Közülük számos egyedi faszor sajnos már eltűnt, mint például a Szelestey utca hosszúfűrtű aranyesősi (*Laburnum xwatereri*), a Nádasy Ferenc utca díszalmafái (*Malus* sp.), a Paragvári utca májusfái (*Prunus padus*), és a Főtér fává nevelt nemes

16 Gáyer Gyula: Vas vármegye kerti kultúrája. Die Gartenkultur des Eisenburger Komitates. In: Annales Sabarienses. Folia Musealia. A Sectione Hist.-Natur. Musei Comit. Castriferrei. Szombathely, 1932. 12–15. p.; Balogh Lajos: Gáyer Gyula, 1883–1932. In: Szombathelyi tudós tanárok. 2. Szerk. Köbölkúti Katalin. Szombathely, 2002. 63–101. p. Gáyer a Vasvármegyei Múzeum Természetráji Tárának könyvtárát kertészeti dendrológiai tárgyú szakkönyvekkel is gyarapította, például Ernst Graf Silva Tarouca és Camillo Schneider munkájával, amelyben a *Phellodendron* és a *Syringa* nemzetségek fajai is szerepelnek. *Silva Tarouca, Ernst – Schneider, Camillo*: Kulturhandbücher für Gartenfreunde. Bd. 2. Unsere Freiland-Laubgehölze. 2. Aufl. Wien–Leipzig, 1922. 463 p., 16 Taf.

(amuri?) orgonái (*Syringa* sp.) is.¹⁷ Az utókor – Kertészeti és Parképítő Vállalat, Prenor, SzomPark – megbecsülésének köszönhetően szerencsére többnyire megvannak még – illetve a foghíjakban pótlódtak –, a Széll Kálmán utca észak-amerikai őshonosságú nyugati ostorfái (*Celtis occidentalis*), a Wesselényi utca szintén észak-amerikai fényeslevelű galagonyái (*Crataegus lavallei*), a Horváth Boldizsár körút kínai páfrányfenyője (*Ginkgo biloba*), a Jáki út – helyi rendelettel védett – japán gyertyán-szilfái (*Zelkova serrata*), a Batthyány tér japán díszcseresznyefái (*Prunus serrulata*) és a Paragvári út feketefenyője (*Pinus nigra*).¹⁸ A Mátyás király út és a Rumi út amuri parászfái (*Phellodendron amurense*) közül még négy dacol az idővel. Az 1990-es

17 Dobri Mária – Mayer László – Pásztor Ágnes: A Szombathelyi Szépítő Egyesület története, 1885–2000. Szerk. Mayer László. Szombathely, 2002. 77. p. Hasonló veszteségek a peremkerületeket is érték. Példának okáért e helyütt állítunk emléket a Csók István utca nyugati végének déli oldalán állt évszázados fehér szederfa (fehér eperfa, *Morus alba*) fasornak; 5 év előtti kivágása, amely – a városához 1950-ban csatolt szűkebb pátériát – Herényt egy a régi, hagyományos falura emlékeztető szép, élő tájképi elemétől fosztotta meg. Gyermekkorom óta, fél évszázada kísértem figyelemmel ezt a valószínűleg anyai nagyapám, Székér István (1889–1956) nemzedéke által ültetett fasort, amely kb. harmad évszázad előtt csonkolásos koronamegújításon is átesett, amit jól viselt, igazolván, hogy e faj jó viszszerzőképességgel bír. Miként Ambrus Lajos írta „... a magyar falvak és tanyák ismert és kedvelt gyümölcsfája ... Ma is sokfelé látni, országúti szegélyfaként is – tanyaudvarokon kedvelt gyümölcsfa volt, folyamatosan érő édes és hulló gyümölcsét az aprójszágok, különösen a kacsák nagyon kedvelik ...” Ambrus Lajos: Tabáni szeder. = Magyar Nemzet, 2019. aug 31. <https://magyarnemzet.hu/lugas-rovat/tabani-szeder-7241900/> (Megtekintve: 2022. október 31.)

18 Horváth Ernő – Juhász László: Szombathely zöldterületei és utcafái. In: A fák és a város. Szerk. Terpó András. Szombathely, 1978. 171–172. p. A Prenor, majd a SzomPark tevékenysége nyomán ezen és más fajokkal, fajtákkal az utóbbi évtizedekben is folytatódott városunk változatos utcafásítása, amelynek elősorolása terjedelmes volna.



Amuri orgonafa préselt hajtása a Deák Ferenc utcából, gyűjtötte 2016. június 6-án Balogh Lajos. Savaria Múzeum Herbárium (Fotó: Dankovics Róbert, 2017.)

évek elején három–négy, évtizede kettő,¹⁹ 5 éve még egy utolsó mohikánja élt a Deák Ferenc utca egykori amuri orgonafa (*Syringa reticulata* subsp. *amurensis*) sorának. „*Eleven csoda számba menő, gyönyörű fácska, különösen júniusban, mikor virágba borulásától szinte leveleit sem lehetett látni. Szép még úgy is, hogy eredendően tojásdad, vízszintesen terjeszkedő koronája teljes valójában ki sem bontakozhatott, hiszen az úttest és a járda között állt fa alsó ágait a XX. század utolsó éveiben a növekvő autóforgalom miatt le kellett vágni. Kerülete mellmagasságban 90, tövénél 100 cm, magassága 6 m, aszimmetrikus koronájának átmérője 4 m, 3 m magasan lévő ötös ágelágazásából a keleti, déli és nyugati csonkolt, már csak az északi van meg. Törzsén régi sérülések nyomait őrző számos kisebb–nagyobb heg látható.*”²⁰ A napilapcikk Balogh Lajostól idézett növényleírása sajnos már csak emlék, mert az orgonafát 2017 nyarán egy nagy vihar többől kicsavarta.

Nem tudunk róla, hogy napjainkban hazai települések közterületein állna amuri orgonafa. Arborétumokban és botanikus-kertekben is ritka, de például a tápiószzelei

Nemzeti Biodiverzitás- és Génmegőrzési Központ parkjában 43 cm-es törzskörméretű egyede él.²¹

Az amuri parásfát (*Phellodendron amurense* Ruprecht) és az amuri orgonafát (*Syringa reticulata* (Blume) H. Hara subsp. *amurensis* (Ruprecht) P. S. Green & M. C. Chang) a tudomány számára eredetileg Franz Josef Ivanovich Ruprecht (1814–1870) német származású botanikus írta le 1857-ben,²² aki Oroszországban is működött. Előbb az Orosz Tudományos Akadémia herbáriumának gondnoka (1839), majd a Szentpétervári Botanikus Kert vezetője (1851–1855), később a Szentpétervári Egyetem botanikaprofesszora lett, ebben a városban is hunyt el. Sok új növényfajt fedezett fel, gyűjtött be, és írt le a tudomány számára az orosz Távol-Keletről és az akkor még orosz Alaszkáról.²³

Az általa leírt – városunk utcáin is képviselt – fák közül az amuri orgonáról már szóltunk. A másik, az amuri parásfa (*Phel-*

- 19 Dr. Marácz László ny. növényvédelmi és kertész-mérnök e-mail közlése 2017. március 27-én a szerzőnek.
- 20 *Őlbei Livia*: Mindenki látja, senki nem tudja. Országos ritkaság a Deák Ferenc utcában virágban álló, magányos japán orgonafa. = Vas Népe, 2016. jún. 14. 1., 7. p. <http://vaol.hu/hirek/orszagos-ritkasag-a-japan-orgonafa-mindenki-lathatja-szintesenki-nem-tud-rola-1773217> (Megtekintve: 2022. október 31.) A Deák Ferenc utcai fák az utolsó mohikánjuk méretadatai alapján lehetséges, hogy inkább a pekingi orgona (*Syringa reticulata* subsp. *pekinensis*) egyedei lehettek. Vö. Flóra. A világ legnagyobb kertészeti enciklopédiája. 1–2. köt. [Főszerk. Janet Parker, Margaret Malone; ford. Algeier Wendy.] Bp., 2006. (továbbiakban: Parker – Malone, 2006.) 1388. p.; http://www.efloras.org/florataxon.aspx?flora_id=2&taxon_id=200017817 (Megtekintve: 2022. október 31.)

- 21 Málnási Csizmadia Gábor csoportvezető (Genetikai tartálekkek osztálya) e-mail közlése 2022. október 6-án a szerzőnek.
- 22 *Ruprecht, Franz Josef Ivanovich*: *Phellodendron amurense* sp. nov., *Syringa amurensis* sp. nov. = Bulletin de la Classe Physico-Mathématique de l'Académie Impériale des Sciences de Saint-Petersbourg, 1857. 353–371. p.
- 23 https://en.wikipedia.org/wiki/Franz_Josef_Ruprecht (Megtekintve: 2022. október 31.); A távol-keleti orgona- és parásfa-fajok magyar kutatók által ott gyűjtött szárított–préselt példányaival is találkozhatunk az MTM Növénytárának (nemzetközi rövidítésjele: BP) Herbarium generale-gyűjteményében, amelyek az alábbi helyekről, időből és személyektől származnak: Orgona-fajok (*Syringa* spp.): Szovjetunió: Kelet-Szibéria, Usszuri-vidék, 1919, dr. Kiss Árpád; Kína: 1959, dr. Zólyomi Bálint, 1986, dr. Rácz István, Fráter Erzsébet és Kósa Géza. Észak-Korea: 1985, Kósa Géza.; Parásfa-fajok (*Phellodendron* spp.): lelőhely nélkül, 19. sz. vége, Staub Móric. Szovjetunió: Kelet-Szibéria, Usszuri-vidék: 1918–1919, I. Izsák Gy., 1918, 1920, dr. Kiss Árpád, 1920, dr. Hoffer András, 1920, dr. Nagy Endre. Észak-Korea: 1985, Kósa Géza. Japán: Honshu, 1997, dr. Debreczy Zsolt, dr. Rácz István és Rozsnyai Aladár.

lodendron amurense Ruprecht) a citrusféléket is magában foglaló rutafélék (Rutaceae) családjába tartozó parásfa (*Phellodendron*) nemzetség legismertebb faja.²⁴ A nemzetség Délkelet-Ázsia szubtrópusi erdőségeiben elterjedt, de észak felé messzire behatol a mérsékelt égövbe is, egészen az Usszuri folyó vidékéig és Szahalinig. A parásfák lombhullatók, lombjuk aromás illatú, kérgük gyakran parafaszzerű. Miként a rutaféléknél ez nem ritka, bőrrallergiát okozhatnak. Arborétumokban és ritkán parkokban dísznövényként is ültetik őket. A forró nyarat és a szárazságot jól viselik, de lombjuk érzékeny az erős szélre.²⁵ Hazai gyűjteményes kertjeink, igen ritkán városi parkjaink némelyikéből²⁶ ismeretesek az amuri (*Ph. amurense*),²⁶ kínai (*Ph. chi-*

nense),²⁷ japán (*Ph. japonicum*),²⁸ vastagkérgeű (*Ph. lavallei*) és a szahalini parásfa (*Ph. sachalinense*).²⁹ Példának okáért a Kámoni Arborétumban 1958-ban hét parásfa-faj és vál-

24 The Plant List, 2013. szerint a nemzetség öt faja: *Phellodendron amurense* Rupr. (amuri parásfa), *Ph. chinense* C. K. Schneid. (kínai p.), *Ph. japonicum* Maxim. (japán p.), *Ph. sachalinense* (F. Schmidt) Sarg. (szahalini p.), *Ph. sinii* Y. C. Wu. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy Ma, Jinshuang – Brach, Anthoni R.: The identity of cultivated *Phellodendron* (Rutaceae) in North America. = Journal of the Botanical Research Institute of Texas, 2007. No. 1. 357–365. p. csak két fajt tartanak érvényesnek, a többit ezek alá sorolható rendszertani egységeknek (taxonoknak), ezek: *Ph. amurense* Rupr. (amuri p.), *Ph. chinense* C. K. Schneid. (kínai p.). Az újabb kínai flóramű is így jár el, vö. http://www.efloras.org/florataxon.aspx?flora_id=2&taxon_id=124944 (Megtekintve: 2022. október 31.). Magyar neveik Priszter, 1998. 202., 452. p. nyomán.

25 Parker – Malone, 2006. 1023. p.

26 Az amuri parásfa városi parki előfordulásaira példák Budapest esetében: Városmajor, Vérmező, Gellért-hegy–Tabán, Margitsziget, Népliget. Pesti – Tarjányi, 2011. 15., 24., 48., 80., 180. p.; Kevély László – FŐKERT Nonprofit Zrt.: A Margitsziget nevezetes fái, 2020. https://www.fokert.hu/margitsziget/_14/ (Megtekintve: 2022. október 20.). A *Phellodendron amurense* néven az MTM Növénytára (BP) Kultúrnövény-gyűjteményében található herbáriumi példányok: Alcsút: 1897, dr. Simonkai Lajos, 1948, dr. Jávorka Sándor, 1959, dr. Péntes Antal, 1961, dr. Jávorka Sándor, dr. Csapody Vera és dr. Papp József. Budapest: Egyetemi Botanikus Kert, 1897, dr. Simonkai Lajos, 1898, Anonymus, 1905, Fekete J.; Margitsziget, 1934, dr. Jávorka

Sándor; Városliget, 1954, dr. Papp József, 1963, Gellei András, 1964, Csapody Vera; MTM Kísérleti Kertje (a bostoni Arnold Arboretumból származó magból), 1996, dr. Rác István és Bede-Fazekas Róbert. Erdőtelek: Dr. Kovács József Arborétuma, 1950, 1961, dr. Papp József. Fertőd: Eszterházy-kastélypark, 1949, 1950, 1955, dr. Papp József. Gödöllő: Erdészeti Kísérleti Telep, 1936, Krassay László, 1949, dr. Papp József; Máriabesnyő, arborétum, 1948, dr. Jávorka Sándor. Isaszeg: erdőben ültetve, 1949, dr. Boros Ádám. Szarvas: Botanikus Kert, 1947, dr. Máthé Imre. Szombathely: Kámoni Arborétum, 1963, dr. Csapody Vera, 1964, dr. Retkes József, Pelikán park, 1965, dr. Csapody Vera. Vácraát: 1967, dr. Csapody Vera.

27 Például: Kámon. Németh Gábor: Körséta. Az arborétum meghatározó növényei. In: Kámoni Arborétum, Szombathely. Szerk. Szendi Zsuzsa. Sárvár–Szombathely, 2013. 43–66. p.; Pannonhalma. Arborétumok országszerte. Szerk. Mészöly Győző. Bp., 1984. (továbbiakban: Mészöly, 1984.) 148., 350. p. A Kámoni Arborétum 10. tagjában ma élő, nem nagytermetű, terebélyes, 77 cm törzskörméretű fa hasonlatosságot mutat a szahalini parásfával (*Phellodendron sachalinense*), amely az 1962. évi adatfelvételezőkor szintén jelezve volt e ketrészletből. Bánó – Retkes, 1965. 115. p.; vö. Parker – Malone, 2006. 1024. p.

28 Budapest: Gellért-hegy–Tabán, Népliget. Pesti – Tarjányi, 2011. 48., 180. p. A *Phellodendron japonicum* néven az MTM Növénytára (BP) Kultúrnövény-gyűjteményében található herbáriumi példányok: Budapest: 1891, dr. Filarszky Nándor; Egyetemi Botanikus Kert, 1897, 1898, dr. Simonkai Lajos, 1898, Anonymus, 1905, Fekete J., 1935, 1948, 1955, dr. Papp József. Fertőd: 1955, dr. Papp József. Gödöllő: Erdészeti Kísérleti Telep, 1949, dr. Papp József. Sopronhorpács: park, 1964, dr. Csapody Vera. Szarvas: Állami Dendrológiai Kísérleti Kert, 1949, dr. Jávorka Sándor. Szombathely: Kámoni Arborétum, 1971, dr. Debreczy Zsolt és dr. Csapody Vera. Vácraát: 1966, dr. Csapody Vera, 1985, Kósa Géza és dr. Rác István.

29 A *Phellodendron sachalinense* néven az MTM Növénytára (BP) Kultúrnövény-gyűjteményében található herbáriumi példányok: Budapest: Egyetemi Botanikus Kert, 1965, dr. Csapody Vera. Erdőtelek: Dr. Kovács József Arborétuma, 1950, dr. Papp József. A hazánkban korábban jelzett öt faj még a Krüssmann-féle nemzetségfelosztáson alapul. Krüssmann, Gerd: Handbuch der Laubgehölze. Bd. 2. Hamburg–Berlin, 1962. 608 p.



Amuri parásfák a Rumi úton, 2016. június 13-án (Fotó: Balogh Lajos, 2016.)

tozat élt, míg 1962-ben hat fajt jeleznek.³⁰ Érdekeség, hogy parásfa magok ismertek Európa közép-oligocéntól a pliocén földtörténeti korig terjedő ősnövényzeti leletanyagából is; hazánkban Tállya és a Balaton melléli Déllő felső-miocén rétegeiből.³¹

- 30 *Phellodendron amurense*, amúrmenti parásfa, 23. tag, ma nincs meg; *Ph. chinense*, kínai p., 10. tag, ld. az előző jegyzetet; *Ph. japonicum*, japán p., 18. tag, 1960. végén 45 éves, 42 cm törzsátmérőjű, 12 m magas és 13–9 m koronaátmérőjű, amely a ma amuri parásfaként nyilvántartott, 280 cm-es törzskörméretű, nagy fára vonatkozhat; *Ph. lavallei*, dústermésű p. és *Ph. pyriforme* faiskolában; *Ph. sachalinense*, szahalini p., 10. tag, lásd az előző jegyzetet. Bánó – Retkes, 1965. 115., 187. p.
- 31 Rásky, Klára: Die obermiozäne Flora von Tállya (Ober-Ungarn). = Paläontologische Zeitschrift, 1958. H. 3–4. 181–189. p.; Andreánszky, Gábor: Die Flora der sarmatischen Stufe in Ungarn. Bp., 1959. 150–151. p.; Hably, 2006. 78. p.

Az amuri parásfa vagy bársonyosfa (*Ph. amurense*) 10–15 m magas, erős oldalágakat, egyenes törzset, és széles (12 m-ig), laza, kissé szabálytalan, sátorozó koronát képező fa. Kérge világosszürke, vastag, mélyen repedezett, rugalmas pararéteget fejleszt. 20–35 cm-es, átellenes állású, páratlanul szárnyasan összetett, illatos leveleik 9–13 széles levélkéből állnak, felül fénylő sötétzöldek, alul kopaszok, kékesek, csak a főér mentén ± szőrösök, élük pillás, szélük áttetszően pontozott. Ősszel szép sárgára színeződő leveleit korán, rendszerint már szeptemberben hullatja. 5–6 mm-es, nem feltűnő, zöldes- vagy sárgásfehér, kétlaki virágai végálló, dús bugavirágzatokban, kora nyáron – június közepén – nyílnak, ilyenkor jó méhlegelő. A levélzet fölött csoportosan megjelenő, 8–10 mm átmérőjű,

öt kemény héjú magot tartalmazó, éretten fekete bogyói (húsos csontártermései) zölde húsúak, keserű ízűek, erős terpentinszagúak. Hazája Északkelet-Kína (Mandzsúria) és Korea, az Usszuri és az Amur térsége, ahol a folyó menti üde, jól szellőzőt talajú erdők jellemzőjeként más lomblevelű fákkal elegyesen fordul elő. Árnyéktűrő, közepes vízigényű faj, Közép-Európában is télálló. Fiatalon gyors növekedésű, bár kissé fagyérzékeny. Magas kórisére emlékeztető lombja mindig egészséges, mert erős éterikusolaj-tartalma miatt a rovarok nem bántják. Későn hajt ki, s levelei már szeptemberben élénksárgára színeződve hamar lehullanak. Lombtalan állapotában repedezett, szürke kérgével díszít.³² A Távol-Kelet egyik értékes, jó minőségű faanyagot adó lomblevelű fája, parás kérge azonban ipari feldolgozásra nem, de sárga festék nyerésére alkalmas.³³ A 20. században erdészeti-leg már széles körben telepítették Oroszországban, Romániában és az egykori Csehszlovákia területén.³⁴ Természetközeli élőhelyekre való ültetése azonban nem ajánlott, ugyanis Észak-Amerika közép-atlanti térségében (New England) az amuri parásfa már inváziós tulajdonságokat mutat, erőteljes terjeszkedésével kiszorítva az őshonos fafajokat.³⁵ Cukrokban gazdag

termését ugyanis a madarak és emlősök szívesen fogyasztják, hatékonyan terjesztve így magvait. Javára írható viszont, hogy az amuri parásfa egyike a hagyományos kínai orvoslás félszáz alapvető gyógynövényének.³⁶ A parásfafajok újabbán élénk tudományos érdeklődést keltenek, mivel kérgük és termésük különböző hatóanyagainak baktérium- és gombaellenes, mutációgátló, immunelnymó és értágító hatását feltételezik.³⁷

Ami azonban bizonyos, hogy szép alakjával, mélyen repedezett, parás kérgével igencsak mutatós parkfa. Hazánk arborétumaiban és kastélyparkjaiban is többféle látható, például Agostyán, Budapest: Városliget, Fertőd, Kámon, Sopron, Szigliget, Vép³⁸ és Zirc településeken.³⁹ Az amuri parásfa Saághy kámon kertjében való régi meglétét bizonyítja a Savaria Múzeum herbáriumában található két préselt növény-példány is, amelyeket Gáyer Gyula gyűjtött ott 1919-ben, illetve 1927. június 1-jén.⁴⁰ Egy ma a 18-as tagban álló hatalmas egyed 280 cm törzskörméretű.⁴¹ Szombathelyen méltó párja a Pelikán park északi szélén álló fa, 200 cm törzskörmérettel. Városunkban a Mátyás király út 33/b. és 37., valamint

32 Tóth Imre: Diszsfák, díszcserjék. Bp., 1956. 239–240. p.

33 Gencsi László – Vancsura Rudolf: Dendrológia. Erdészeti növénytan. 2. Bp., 1992. 554. p.

34 Mitchell, Alan: Die Wald- und Parkbäume Europas. Übers. u. bearb. v. Gerd Krüssmann. 2. Aufl. Hamburg–Berlin, 1979. 323. p. Egy az MTM Növénytára (BP) Kultúrnövény-gyűjteményében található herbáriumi példány – *Phellodendron amurense*, Comit. Pest, culta in silvis prope Isaszeg, versus Gödöllő, 1. sept. 1949, Alt. cca. 200 m s. m., dr. Boros Ádám – arra vall, hogy erdészeti célú termesztésével hazánkban is kísérleteztek.

35 Morgan, Eric C. – Borysiewicz, Jon A.: The invasion of *Phellodendron amurense* into the urban and suburban woodlands of the New York City region. = Urban Habitats, March 2012. http://www.urbanhabitats.org/v07n01/phellodendron_full.html (Megtekintve: 2022. október 31.)

36 Bensky, Dan – Gamble, Andrew – Kaptchuk, Ted: Chinese Herbal Medicine. Materia Medica. Seattle, 1986. XIV, 723. p.

37 <https://en.wikipedia.org/wiki/Phellodendron> (Megtekintve: 2022. október 31.)

38 A Somkuthy – Tóth szerzőpáros az amuri parásfát Vépről az Erdődy-kastély parkjából jelzi, míg Szentgotthárdról a ciszterciák kertjéből meghatározatlan parásfa fajt (*Phellodendron* sp.). Somkuthy Ferenc – Tóth József: Vas megye arborétumai és kúriakertjei. Szombathely, 2000. 116., 95. p.

39 Mészöly, 1984. 350. p.

40 Vö. Gáyer, 1920. 474. p. A herbárium dísz-, kerti, termesztett, ültetett növényeket tartalmazó gyűjteményrészében (herbarium hortense) további lapok is találhatóak Vas megye arborétumaiból, (kastély)parkjaiból.

41 A 18-as tagból az 1960. végéig nyilvántartás japán parásfát (*Ph. japonicum*) jelez. Bánó – Retkes, 1965. 187. p.

a Rumi út 4. számú házak előtt áll még egy–egy kis fa az egykor sorfaként hosszán ültetett parásfákból. Kerületük mellmagasságban 117 cm, 107 cm, 120 cm (északi) és 152 cm (déli fa). Magasságuk 5,5 m; 6,5 m; 8 m és 8 m. Egészségi állapota a Mátyás király útiaknak rosszabb, sok száraz és kevés ép ággal, a Rumi útiaknak jobb, de azok lombkoronája a villanyvezeték miatt felül, az út miatt pedig keleti oldalukon részben csonkolt.⁴²

A város rejtőző értékeinek tekinthető, részben utcai sorfaként a legutóbbi időkhöz fennmaradt, közel évszázados amuri orgonafák és amuri parásfák a Távol-Kelet egzotikus növényvilágát idézik meg Szombathelyen, mint Saághy István és Gáyer Gyula munkásságának élő tanúfái. A Jáki út gertyánszilfáihoz hasonlóan a még élő parásfák megérdemlik a helyi természetvédelmi oltalmat is, egy–egy tájékoztató táblát, az ismeretterjesztés szellemében. Noha a közterületen ajánlott sorfák jegyzékein egyik sem szerepel,⁴³ kivéve az amuri parásfát,⁴⁴ mindkettőt, különösen a kipusztult orgonafát érdemes lenne ültetni a városban, hiszen utóbbi kis lombkoronájával sokhelyütt

elférne.⁴⁵ Azért is, mert különösen ez a fa az eleven csoda, amelyet Japánban is igen nagyra becsülnek. Sokféle baj – például az arrafelé gyakori földrengés – elhárítására is alkalmasnak tartják. Lóczy Lajos (1849–1920), híres Ázsia utazónk, egy tibeti templom parkjában látott idős orgonafákat. Ezeket a buddhista szerzetesek szentként tisztelték, mert kérgükön állítólag tibeti írásjelek tűnnek elő. Sőt, az is előfordult, hogy a zarándokoknak ritka ajándékul a levelek rajzolatában Buddha képmása is megmutatkozott. A közel évszázados Deák Ferenc utcai amuri orgonafácska köztéren alighanem egyedülálló tünemény volt Magyarországon. Kívánjuk, hogy térjen vissza városunk utcáira és sok június öltöztesse pompás virágalásta!

Köszönöm az adatgyűjtésben nyújtott segítséget a következő személyeknek: dr. Bauer Norbert, György Erzsébet (MTM Növénytár, Budapest), Herczeg Géza (Budapest), dr. Marácz László (Szombathely), Málnási Csizmadia Gábor (Nemzeti Biodiverzitás- és Génmegőrzési Központ, Tápiószéle), Molnár Gábor (Örökzöld Kertészet), Németh Gábor (Kámoni Arborétum, Szombathely).

42 Dr. Papp József dendrológus korabeli mérései alapján a *Phellodendron amurense* alábbi törzskerületadatai ismereteseek: Fertőd, 1955: 250 cm; Budapest, 1972: 250 cm, 1959: 260 cm; Zirc, 1959: 160 cm. Magyarországi faóriások és famatuzsálemek. Nyugat-magyarországi Egyetem, Erdőmérnöki Kar, Sopron, 2011. <http://oregfak.emk.nyme.hu/> (Megtekintve: 2022. október 31.)

43 Orlóczy László: Közterületi sorfák jegyzéke. Út- és utcafasításra alkalmas fák. Kézirat. [Bp.], 2014. 7 p. http://www.garden-kerteszet.hu/ma_files/kozteruleti_sorfak_jegyzeke_2014_09_27.pdf (Megtekintve: 2022. október 31.); Szabó Krisztina: Közterületi sorfák jegyzéke. [Bp.], 2018. 40 p.

44 Szabó Krisztina – Bede-Fazekas Ákos: A forgalomban lévő fászszerű dísznövénytaxonok szárazságtűrésének értékelése a klímaváltozás tükrében. = Kertgazdaság, 2012. 4. sz. 62–73. p.

45 Dr. Marácz László ny. növényvédelmi és kertész-mérnök e-mail közlése 2017. március 27-én a szerzőnek. Egyes nagyobb kertészetek külföldön és idehaza is forgalmazzák, pl. Vannucci Pianta (Pistoia, Olaszország), Megyeri Szabolcs Kertészete (Budapest).



*Amuri orgonafa a Deák Ferenc utcában, 2016. június 9-én
(Fotó: Vas Népe, Szendi Péter, 2016.)*



Amuri parásfa préselt hajtása Saághy István kámoni kertjéből, gyűjtötte 1927. június 1-jén Gáyer Gyula. Savaria Múzeum Herbárium (Fotó: Dankovics Róbert, 2017.)

Vadas András: Egy határfolyó környezettörténete. Háború és vízgazdálkodás a kora újkori Rába-völgyben.

BP.: BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT, 2021. 332 P. (MAGYAR TÖRTÉNELMI EMLÉKEK. ÉRTEKEZÉSEK)

A kora újkor vonatkozásában számos forrásból tudunk a Vas vármegyét keresztül-szelő Rába folyó „határ”-ként való funkcionálásáról. Az oszmán fennhatóság és adóztatási körzet az 1590-es évekre elérte a legnagyobb kiterjedését a Nyugat-Dunántúlon, majd Kanizsa 1600. évi elvesztését követően több alkalommal arról értesülünk, hogy a Rába jobb partján élő lakosság állandó fenyegetettségnek volt kitéve, valamint a 17. század első felében a vármegyei bejegyzések szerint a vármegye fele meghódolt a töröknek.¹

Az ezredforduló táján felfutó környezet-történeti kutatásoknak köszönhetően már publikációk sora hívta fel a figyelmet a folyók, a természeti környezet, illetve a történelmi események szoros kapcsolatára.² Hazánkban a néhai kiváló történész és akadémikus, R. Várkonyi Ágnes³ köré csoportosuló kutatók munkája révén, az 1990-

es évektől jelentek meg az ez irányú vizsgálatok a történettudományban. A történeti ökológia módszereinek köszönhetően elsősorban a hadügyi kérdések megválaszolását segítették elő nagy mértékben a földrajzi és ökológiai szempontú megközelítések.

A Rába folyó határ- és egyben védelmi funkciójának fontosságát már korábban felismerte a kutatás, ám a 20. század végén a vízrajzi és ökológiai megközelítések még javarészt hiányoztak az alapvetően helytörténeti jellegű munkákból, amelyek még csak a Rába hadászati szerepének néhány aspektusát vették górcső alá.⁴ A Rába-térség hadászati jelentőségét, valamint a folyónak az ezzel összefüggésben lévő természetföldrajzi jellegzetességeit taglaló publikációk jobbára csak a 2000-es évek első évtizedeiben láttak napvilágot, ám arra a közelmúltig nem akadt példa, hogy a folyó Vas megyei szakaszának – elsősorban a Batthyány család birtokait vizsgálva – a hidrológiai és ökológiai viszonyait szem előtt tartva önálló kötetben szintetizálva mutassák be a Rába mentén végbement környezeti változásokat, amelyek a török elleni védelmi rendszerrel is összefüggésbe hozhatók. A Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történeti Intézetének gondozásában, a „Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések” sorozatában 2021-ben megjelent „Egy határfolyó környezet-története” című munka ezen hiátust igye-

- 1 Tóth Péter: Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. 2. [köt.], 1601–1620, 1631–1641. Szombathely, 1992. 198. p. 1630. sz. (Vas megyei levéltári füzetek; 5.)
- 2 Vadas András könyvének (továbbiakban: Vadas, 2021.) bibliográfiájában tekintélyes mennyiségű, a témát érintő munkát sorol fel: 287–322. p. A témára legújabbban: Táj, ember, tudás - zöldsztörténelem. Bevezetés a környezettörténelem irodalmába. Szerk. Balogh Róbert et al. Bp., 2021. 307 p. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.), Tájélatalkítás, járványok, vizek, birodalmak - zöldsztörténelem. Tanulmányok a környezettörténet irodalmából. Szerk. Balogh Róbert et al. Bp., 2022. 280 p. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.)
- 3 R. Várkonyi Ágnes a témában publikált, meghatározó munkáit kronologikus sorrendben lásd Vadas, 2021. g. p. 2. láljegyzet.

- 4 Erre lásd pl. Varga J. János: Szervitorok katonai szolgálata a XVI–XVII. századi nagybirtokon. Bp., 1981. 203 p. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat; 94.); Bencsik Gyula: Fentő és göré: hódoltság kori védelmi munkálatok emlékei a Felső-Rábavidék dűlőneveiben. = Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények, 1995. 1. sz. 42–49. p.; Gellén Zsolt: A Rába védelmében. In: Táj és történelem. Tanulmányok a történeti ökológia világából. Szerk. R. Várkonyi Ágnes. Bp., 2000. 232–255. p.; Sarlai Szabolcs: Marsili és a Batthyányak a Rába védelmén 1683-ban. In: A Batthyányak évszázadai. Tudományos konferencia Körmenten 2005. október 27–29. Szerk. Nagy Zoltán. Körment–Szombathely, 2006. 139–144. p.

kezett pótolni. Vadas András 2014-ben megvédett doktori disszertációjának átdolgozásából készült kötet a rendkívül produktív szerzőnek nem az első, témával foglalkozó monográfiája.⁵ A történeti ökológia jeles képviselőjeként, jelen kötettel Vadas András viszont egy olyan munkát adott közre, amellyel a korábbi kutatásainak és szépszámú publikációjának⁶ eredményeit felhasználva kívánja elmélyíteni ismereteinket a történettudomány e felettébb izgalmas területén.

Elsőként, a könyv bevezető fejezetben a földrajzi és a kronológiai kereteket jelöli ki a szerző. Munkájában a Rába folyó Vas vármegyei szakaszára fókuszál, amelynek elsődleges oka, hogy a kötetben vizsgált folyó menti települések⁷ döntő hányada a kiterjedt Rába menti birtoktestekkel rendelkező Batthyány család fennhatósága alatt álltak. A főúrcsalád páratlanul gazdag levéltára nélkülözhetetlen a térség mikrotörténetének megismeréséhez, amely elsősorban Batthyány (I.) Ádám (1610–1659) gondos szervező munkájának köszönhető. Az archívum egyben a kora újkor rekonstrukálásának egyik alapvető forrásbázisa is, amit az is jól tükröz, hogy a vizsgálatba a Zala, Mura, Pinka és Gyöngyös-patak vízfolyásainak analógiaként történő bevonása közvetlen vagy közvetett – pl. familiárisok útján – módon, de ugyancsak szorosan kapcsolódik a Batthyány családhoz. Üdítő kivételnek számít más, viszonylag jó forrásadottságokkal rendelkező nemesi familiák – pl. Nádasdyak, Erdődyek – iratanyagának felhasználása is, amelyek

- 5 Vadas András: *Körmend és a vizek. Egy település és környezete a kora újkorban*. Bp., 2013. 128 p. (ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola. Tanulmányok, konferenciák; 5.)
- 6 A szerző témával kapcsolatos, kiterjedt munkásságát lásd Vadas, 2021. 318–320. p.
- 7 A vizsgálat alá vont településekről táblázatot közöl Vadas, 2021. 15. p.



segítségével a kutatás előtt eddig háttérbe szorult települések – pl. Vép mezővárosa – történetébe is betekintést nyerhetünk. Az időkeretek megadásánál (1600–1659) a szerző nem titkoltan jegyzi meg, hogy a politikatörténeti okokon felül egyértelműen a forrásokban leginkább gazdag korszakot vizsgálja, amely szintén Batthyány (I.) Ádám által bevezetett gondos adminisztráció eredménye. A bécsi császári udvarban is otthonosan mozgó,⁸ a „dunántúli” kerületi főkapitányi, valamint a Kanizsa ellen végvidék főkapitányi (1633–1659)⁹ tisztséget

- 8 Életére részletesen lásd *Koltai András*: *Batthyány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén*. Győr, 2012. 636 p. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások; 14.)
- 9 *Pálffy Géza*: *Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században*. Minta egy készülő főkapitányi és archontológiai „életrajzi lexikonból”. = *Történelmi Szemle* (továbbiakban: TSZ), 1997. 2. sz. 280. p.

is egyidejűleg betöltő főúr halála viszont egyértelműen mérföldkőnek tekinthető, ugyanis törést jelent a források száma és minősége vonatkozásában is.

Mindezek után Vadas egy vázlatos áttekintést nyújt azon intézmények összességéről, amelyek az elmúlt 20 év hazai környezettörténeti kutatásait meghatározták. Részletezi a környezettörténeti kutatások három, nemzetközileg is meghatározó ágát, majd egyértelműen rávilágít arra, hogy a korábbi, évtizedeken keresztül uralkodó „hanyatlástörténeti narratívák” megdőlni látszanak, és a legújabb tudományos eredményeknek köszönhetően a kora újkorról alkotott képet is sikerült ennek tükrében alkotni. A „kiszégkorszak”-nak nevezett hőmérséklet csökkenés hatása régóta tudott a szakirodalomban,¹⁰ de Vadas rámutat például arra is, hogy a korábbi felfogással ellentétben az oszmán jelenlét, illetve a háborús viszonyok teremtette szükségletek nem jártak együtt nagymértékű erdőirtásokkal és pusztasodással.¹¹ A vízgazdálkodás vonatkozásában pedig azt emeli ki, hogy Andrásfalvy Bertalan, Sárközt érintő munkája¹² óta, csak az elmúlt 20 évben terelődött a figyelem az árvizekre, azok tár-

sadalomban okozott változásaira, valamint az ezzel összefüggő tájhasználatra.

A kora újkori ökológiai viszonyok vizsgálataival többen, több helyütt is foglalkoztak, ám az eddig megjelent viszonylag kevés számú kutatás legfőbb kerékkötőjének azt tartja a szerző, hogy a 16–17. század folyamán a központi adminisztrációban a hivatali funkciók még nem különültek el élesen egymástól, így hiányoznak azon a komplex iratcsoportok, amelyek a későbbi századokban példának okáért célzottan a környezeti anomáliák gyűjtésére fókuszáltak. Ennek okán az eredmények felmutatásához elkerülhetetlen a nagy mennyiségű, nem a szűkebb témára vonatkozó iratanyag áttekintése, amelynek következtében Vadas a munkája legfontosabb forrásaként a Batthyány miszilis levelezéseket jelöli meg. A történettudomány művelői számára igazi „csemegének” számító, több mint 50.000 darabot számláló sokoldalú iratcsoport az alapvető tájékoztató funkción felül a mindennapi életbe is betekintést enged. Ezen tulajdonságukat aknázza ki a szerző is, aki például Körmend történetének tárgyalásánál beszédes grafikonokkal és táblázatokkal szemlélteti¹³ a vizsgálat alá vont tekintélyes számú magánlevelezést.¹⁴ A jól használható gazdasági vonatkozású adatokat tartalmazó urbáriumok értékét az adja, hogy a kora újkortól kezdődően már gyakorta tartalmaznak olyan deskriptív részeket is, amelyek a földesúr által bírt birtokokon, valamint a hozzájuk tartozó szolgálati formákon felül például a réteket, kaszálókat, szőlőket, malmokat, erdőket, halastavakat stb. is rögzíti. A térképi források vonatkozásában pedig lényeges, hogy ugyan a 17. századra vonatko-

10 Erre részletesen lásd pl. *Rácz Lajos*: A középkor és a kora újkor éghajlattörténetéről. = *Agrártörténeti Szemle*, 1989. 1–4. sz. 118–147. p.; *Uő*: A Kárpát-medence éghajlattörténete a kora újkor idején, 1490–1800. A környezettörténeti források feldolgozásának módszerei. = *TSZ*, 1995. 4. sz. 487–508. p.; *Uő*: Magyarország éghajlattörténete az újkor idején. Szeged, 2001. 303 p.; *Uő*: A kis jégkorszak hasznélvezője a Kárpát-medence mezőgazdasága. In: *Környezettörténet. 3. Környezeti folyamatok a honfoglalástól napjainkig történeti és természettudományos források tükrében*. Szerk. Demeter Gábor et al. Bp., 2021. 183–199. p.

11 Vadas, 2021. 34–39. p.

12 *Andrásfalvy Bertalan*: A Sárköz és a környező Duna menti települések ősi ártéri gazdálkodása és vízhasználati szabályozás előtt. Bp., 1973. 74 p. (*Vízügyi történeti füzetek*; 6.)

13 Vadas, 2021. 103–106. p.

14 Ehhez kapcsolódva Vadas a szűken vett témától némileg eltérve, de annál érdekesebb kitekintést tesz a felhasznált források íróinak alfabetizációs képességeit taglalva, megállapítva, hogy az egy-egy uradalom vezetését ellátó tisztartók közül vélhetően többen sem rendelkeztek az írni-olvasni tudás képességével.

zónán számuk elenyésző, azonban a 18. század végétől kezdődően meginduló Rába-szabályozásoknak köszönhetően ugrásszerűen megszokasodnak.

A technikai részek és a kutatási irányelvek bemutatását követően a kötet további részében megismerhetjük a folyó történetének legkorábbi – a szerző által korábban már önálló tanulmányban publikált¹⁵ – felmérését. Véleménye szerint a feltérképezésben hangsúlyosan megjelenő erdők és a folyó együttes formálásával kialakított védelmi rendszer ad magyarázatot arra, hogy miért volt több, a földesurak kezelésében lévő tilalmas erdő is a folyó mentén. A folyófelmérések során az átkelő környezeteiben különös jelentőséggel bírt a fákkal kísért folyó.¹⁶ Meglétük a gázlók lezárása okán ugyan elengedhetetlen, ám az őrhelyek, górék csak mint építőanyag igényelték az erdők jelenlétét, mivel a gázló és annak közvetlen környezetének szemmel tartását és egyúttal hatékony védelmét az erdők adott esetben inkább gátolták.

A kötet második felében a Batthyány család Rába menti birtokai közül kiemelkedő Körmen és Csákány történetével ismerkedhet meg részletesebben az olvasó. A szerző számos érdekes problémakört boncolgat a településekkel kapcsolatban, de ezek közül csak néhány feltett, de továbbra is nyitott kérdést kívánunk továbbgondolni. Első ilyen a körmendi Rába-híd kérdése. A szerző a „római út nyomdokát” ábrázoló térképek közül egy 1845. évi, mára sajnálatos módon már elkallódott, de Iványi Béla munkája ré-

vén az utókorra maradt térkép, illetve egy 18. század végi Helytartótanácsi térkép összevetésével támasztja alá, hogy az egykori Borostyánkőút a 19. századi körmendi hídtól keletre, mintegy 2 km-re húzódott. Állítását, valamint a „római út nyomdokának” hollétét egy, az Iványi által jegyzetnél korábbi, 1833-ból származó térkép is szemléletesen igazolja.¹⁷ A római kori hídmaradvánnyal kapcsolatban Vadas nem foglal állást, azonban megjegyzi, hogy ismerve a Rába szélső vízjárását, egy római kori híd fennmaradása ilyen hosszú időn keresztül igencsak kérdéses. Ezzel szemben az Anjou-kor végén, egy 1381. évi oklevél állítását elfogadja, miszerint híd állt Körmennél.¹⁸ Vélelmezhetően ugyanakkor a középkorban Körmenen, majd azt követően nem haladt át észak–déli irányú út (és híd) a városon,

17 MNL OL S 80 Rába Nr. 11., 1833. 7. szelvény <https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/29353/view/?pg=6&bbox=7642,-4277,10266,-2646>(Megtekintve: 2022. szeptember 1.)

18 „*usque ad pontem super predictum fluvium Raba existentem, per quem in prescriptam villam dicti magistri Johannis transiretur*” Süttő Szilárd: Okmányi kalászat a bécsi Erdődy-levéltárból. Késő Anjou-kori és egyéb oklevelek, 1244–1400. = Gesta, 2007. 1. sz. (továbbiakban: Süttő, 2007.) 31. p. Ezen megállapításnál meg kell jegyeznünk, hogy az említett forrásgyűjtemény 25. oldalának 10. regesztájából, egy Vámosföldre nevű – perben szereplő – helyről megtudjuk, hogy ott korábban mézadók laktak, amelyből arra következtetünk, hogy akkor pedig a híd Vámosmézadó, azaz a mai Nagymizdó északi részénél feküdhett, pont ott, ahol éppen a „római” út és híd volt a Rábán. Vagyis a városon kívül állt a régi híd, amelyre utalt az 1381. évi bejegyzés. Mindent összevetve véleményünk szerint három középkori Rába-híd sorakozott egymás közelében: Hídvég, Hidashollós és Vámosföldre. A „vámos” előtag minden bizonnyal csak a hídvárra utalhat. Süttő, 2007. 25. p. Ehelyütt mondok köszönetet Benczik Gyulának a tanácsaiért, valamint a helynevek azonosításában nyújtott segítségével.

15 Vadas András: A Rába-mente környezeti viszonyai a 16. század közepén egy 1543–1544-es folyófelmérés tükrében. = Soproni Szemle, 2015. 1. sz. 16–40. p.

16 Vadas, 2021. 97. p.

az ugyanis az almásdi rév¹⁹ és a vámosföldi híd megszűnésével összefüggésben keletkezhetett és nyerhetett funkciót.²⁰

A Rábán lévő malmokról is sokat megtudhatunk. Vadas számos példával illusztrálja, hogy a korabeli malmok a hagyományos, gazdasági funkciójuk betöltése mellett a vízszabályozásban is jelentékeny szerepet játszottak. Mindezzel összefüggésben Körmennd példáján keresztül megvilágítja, hogy a malomgát által felduzzasztott folyó vize a vár vizesárkának vízellátását is biztosította. Ugyanakkor Csákány esetében ezt nem támasztják alá egyértelmű adatok, azonban a szerző valószínűsíti, hogy a csákányi vár vizesárka is a Rába visszaduzzasztása révén jutott vízhez. Sokkal inkább valószínű azonban az, hogy Csákány esetében a várárok vizét a 17. században az Árpád-korból ismert Miród patak táplálta, amely északi irányból folyt délre és a csákányi

templomtól keletre torkollott a Rábába.²¹ A malmok Csákány esetében csak mellékes szerepet játszhattak a vízszabályozásban, mivel a csákányi malmok javarésze az Árpád-kor óta a Rába „Izturgának” mondott szakasza mentén helyezkedtek el.²²

- 19 Az almásdi kelőre lásd „1583. Franciscus de Nadasd Comes Comitatus Castriferrei, Thomas item Ladislaus, filii Christophori de Nadasd, necnon Paulus, alter Thomas, Martinus et Stephanus de Nadasd, a Rudolpho II. imperatore et rege, quod circa possessionem ipsorum Almas[d], penes Körmennd in Comitatus Castriferrei, viam publicam, in aquis laboribus et expensis, pontibusque et aggeribusque providere debeant, privilegium super exactione ibidem in Almas tributum seu telony obtinent eodem anno in congregatione in oppido Sabariae publicatum.” Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár. Folia Latina 3160. „Lehótzky Andreae, auctoris Stemmatographiae, Elenchus Literarum familiae Comitum Nadasdy ab S. 1220 usque 1744” Almásd Halogy és Nadasd között feküdt a Rába mellett, és a rév vagy híd igazi jelentőségét az adta, hogy a Pinka-torkolat felett kelt át a Rábán nyugat felé, tehát egy jóval kisebb vízhozamú szakaszon. A kelőtől Doroszló és Csákány mindössze 1–2 km-re lehetett. Az Almásdi kelőre lásd még: MNL OL DF 100641 és DF 101748. Magyar fordítására lásd: Szemelvénygyűjtemény Körmennd történetének tanulmányozásához. 1. köt., 1244–1849. Szerk., a szövegeket vál. Kondicsné Kovács Éva. Körmennd, 1993. 5. p.
- 20 Erre lásd Balogh János: Kora Árpád-kori utak emléke Felsőmarác határában. = Vasi Honismereti Közlemények, 1994. 1. sz. 51. p.

- 21 Magyar Nemzeti Levéltár (továbbiakban: MNL) Vas Megyei Levéltára Térképgyűjtemény U 425. Csákányi úrbéri s közben lévő urasági birtokok térképe, 1856.
- 22 1248: Farkas (*Farcasius*) malma csákányi földterület (*terra Chacan*) határjárásában. „*ab aqua Mirod...sub molendino Farcasy...ad angulum luci in fine ville in capite fontis*” MNL Országos Levéltára (továbbiakban: OL) Diplomatikai Fényképgyűjtemény (továbbiakban: DF) 49595., vö. Hazai Okmánytár (továbbiakban: HO) Tom. 3. Kiadják Nagy Imre et al. Győr, 1866. 7. sz. 11. p.; 1265: Csákányi Balzsam leánynegyede Csákányban (*Chakan*) – 70 holdja a Strem (*iuxta fluuium Ztremen*) mellől indult, majd „*usque fluuium Myroud tartott, vagyis...*” *Vagyis ez a 70 hold az északi és déli végpontját adja meg. „et insuper una rota molendini prefati Jacobi siti in fluvio Zturga a plaga orientali iuxta villam parulam existentis*” MNL OL DF 49589., vö. Árpád-kori Új Okmánytár. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. (továbbiakban: ÁÚO) 8. köt., 1261–1272. Pest, 1870. 93. sz. 132–133. p.; 1277: A „*villa parvula*” azonos az 1277-ben említett *villa Kysfolud*-dal, és feltehetően azonos a későbbi Balzsamasszonyfalvával (1290: MNL OL DF 101651) – MNL OL DF 49590., vö. ÁÚO 9. köt., 1272–1290. Pest, 1871. 124. sz. 182–183. p.; 1290: néhai Farkas (*Farcasius*) avus malom(helye) [Csákányban] az Vzturga vízén, melyet a Medves-patakon (*Meduspataka*, ma Vörös-patak) lévő malom(hellyel) elcserélnek: „*unum locum molendini, qui olim fuit Farcasii avi eorum, situm in aqua Vzturga*” MNL OL DF 101651., vö. HO Tom. 8. Szerk. Nagy Imre. Bp., 1891. 237. sz. 290. p.; 1336: a „*Chakan*”-iak vagyis „*Balsanassunfolua*”-iak a Rumiaknak eladnak egy malomrész a Rábán, amit itt Izturgának mondanak „... *in molendino sito super fluvio Raba ibi Iztirga vocato*” MNL OL DF 49599., vö. Anjou-kori oklevéltár (továbbiakban: AOKl.) 20., 1336. Szerk. Piti Ferenc. Bp.–Szeged, 2004. 131. sz. 140. p.; 1342: Rumiak birtokában egy malom az Izturgán Csákányban: „*molendinum eorum ... super fluvio Iztirga in Chakan*” AOKl. 26., 1342. Szerk. Piti Ferenc. Bp.–Szeged, 2007. 443. sz. 313. p.; 1416: az Ivánczyak Himfához tartozó, Rábán túli Heszterga nevű kaszálója (Csákán illetve Doroszló felé) „*particule terre ultra fluuium Raba et fenetum Heszterga*” MNL OL DF 261557., vö. Zsigmondkori oklevéltár. 5., 1415–1416. Mályusz Elemér kéziratát kiegészít, szerk. Borsa Iván. Bp., 1997. 603. p. 2272. sz. (Magyar Országos Levéltár kiadványai, 2. Forráskiadványok: 27.)

Ez a néhány km-es szakasz az ártér jobb szélétől az ártér bal széléig folyt, minden bizonytalansággal jelentős eséssel. A csákányhoz közeli Tisztamark és Paczonaháza „malomajza” települések az ártérben a Rába bal partján helyezkedtek el és az itteni görék az árvizek idején vélhetően megközelíthetetlené váltak – a csörötneki göré szintén –, de Csákány alatt már nem ez volt a helyzet.²³

A vízszintszabályozás felelősségteljes feladatát a molnárok végezték, akik az árvizek elleni védelemből is kivették a részüket. Az utolsó fejezetben Vadas András a Rába szélsőséges vízjárását és árvizeit a szerző számos példával illusztrálja. Rámutatott, hogy a kora újkori Rába vonatkozásában az összes áradások mintegy 40%-át a tavaszi áradások tették ki, amely tendencia jól összeegyeztethető a 20. századi statisztikai adatokból kiolvasható arányokkal. Mindazonáltal a 16. század első felében, az 1634 és 1641 közötti időszakban egy esetben négy (1641), egy esetben (1634) pedig három jelentős áradással találkozunk. Négy további esetben pedig két–két árhullám (1637–1639, 1641) vonult le a folyón. Az 1645–1653 közötti időszakban is sűrűn találkozunk árvizekkel, de mindezek mellett minden évben legalább egy jelentősebb árhullám levonult a folyón. A szerző hangsúlyozza, hogy a 17. század első felében a Rábán a nyári és a téli negyedévben szinte azonos valószínűséggel alakultak ki árvizek, valamint a forrásokban előforduló kevés beszámoló miatt a havi árvízgyakoriságra vonatkozóan nem vonhatunk le messze mutató következtetéseket. Az árvizek mindenesetre kiemelt szerepet játszottak a határvédelemben, ugyanis az alkalmazott

technikai eljárások, a bevágások, fentőzések, valamint malomgátak megléte a kiszámíthatatlan és romboló árvizekkel együttesen járultak hozzá a Rába-völgy viszonylagos elmo-csarasodásához.

Mindent összevetve elmondhatjuk, hogy Vadas András a teljesség igényével igyekezett összefoglalni azt, hogy a Rába folyó környezete miként alakult át az oszmán jelenlét árnyékában a természeti jelenségeknek és az emberi beavatkozásoknak köszönhetően. Kiemelt figyelmet fordított az árvizek környezetformáló hatásainak bemutatására, de a kora újkori malmok mibenlétét is behatóan vizsgálta. Hiánypótló szintézisét mindvégig magas tudományos színvonal jellemzi, aminek egyik legszembetűnőbb példája a számos levéltári forrás – főként missiles – felhasználása, valamint a nagyszámú külföldi szakirodalmi adatot felvonultató, európai és a hazai történések közti párhuzamok sokaságának kimutatása. A kötetben helyet kapó táblázatok, illetve grafikonok felettebb informatívak, a leírtak vizualizálásában és megértésében jelentős szerepet töltenek be, ugyanakkor számuk már–már túlzónak hathat. A szerző a tárgyalat fő részeket követően egy impozáns méretű Okmánytárat közöl, ahol teljes egészében, míg a Függelékben a kötetben található nagyobb témákra bontva, kivonatos formában, táblázatba foglalva tesz közzé számos, beszédes iratot, illetve missilist. A mű további erőnyei között említhető a kötet végén található alapos hely- és névmutató is. Örömteli tény, hogy a kiadvány az egyik legnagyobb hazai könyvkereskedő hálózat kínálatában is megtalálható, így bárki számára könnyen hozzáférhető. Ennek (is) köszönhetően az olvasó egy olyan színvonalas szakkönyvet vehet a kezébe, amely a kora újkori Rába folyó rendkívül érdekfeszítő (környezet)történeti kérdéseit boncolgatja.

Baráth Zsolt

23 MNL OL S 8o Rába Nr. 11., 1833. 4. szelvény <https://maps.hungaricana.hu/en/MOLTerkepar/29353/view/?pg=3&bbox=-1299%2C-7556%2C13180%2C-3> (Megtekintve: 2022. szeptember 1.), 5. szelvény <https://maps.hungaricana.hu/en/MOLTerkepar/29353/view/?pg=4&bbox=-1243%2C-7615%2C13236%2C-62> (Megtekintve: 2022. szeptember 1.)

Judic, Bruno:
L'Europe de saint Martin.

CHOUZÉ-SUR-LOIRE: SAINT-LÉGER
ÉDITION, 2021. 278 P.

Szombathely leghíresebb szülőtte, Szent Márton élete és kultusza iránt érdeklődők számára bizonyára ismerősen cseng Bruno Judic, a tours-i François Rabelais Egyetem emeritus professzorának a neve. Judic professzor a 2016–2017-es Szent Márton emlékévként többször is ellátogatott városunkba és több írása magyarul is olvashatóvá vált az akkor napvilágot látott kiadványokban. A neves Szent Márton-kutató szakember legújabb könyve egy francia kiadó, a Saint-Léger éditions gondozásában jelent meg és Szent Márton európai történelmi jelentőségének egy érdekes európai panorámáját nyújtja az olvasó számára. Mielőtt a mű tartalmáról írnék, szeretném jelezni, hogy a Saint-Léger kiadó portfóliójában az utóbbi évek során öröndetes számban gyarapodtak a Szent Mártonról szóló kiadványok. 2020-ban Donatien Mazany a Szent Márton-ereklyék vándorlásai történetének szentelt „Les Voyages des reliques de saint Martin” című monográfiája jelent meg.¹ Ezt követően e sorok szerzője tanulmánykötete látott napvilágot 2021 tavaszán „Varia Sancti Martini” címmel, majd ugyanezen év végén Bruno Judic professzor munkájával bővült tovább a sorozat.

A mű a szerző korábban már előadások formájában elhangzott, illetve részben megjelent és átdolgozott tanulmányait gyűjtötte össze egy csokorban időrendi és földrajzi szempontok alapján. Bruno Judic összesen kilenc fejezetbe foglalva mutatja be az általa vizsgált témákat, amelyek a híres

1 Ismertetését lásd *Tóth Ferenc*: Donatien Mazany: Les Voyages des reliques de saint Martin. Chouzé-sur-Loire. Saint-Léger éditions, 2020. = Vasi Szemle (továbbiakban: VSZ), 2021. 2. sz. 247–250. p.

Bruno Judic

L'Europe de saint Martin



SAINT-LÉGER ÉDITIONS

szent európai tiszteletének változatos helyszíneit és korszakait villantja fel. Judic professzor munkája átmenetet képez a szigorú értelemben vett tudományos és a könnyedebb stílusú ismeretterjesztő műfajok között. A tudományos jelleget erősíti a fejezetek végén található jegyzetapparátus és a gazdag irodalomjegyzék, a könnyed szövegvezetés pedig a szélesebb olvasóközönység számára is élvezetes olvasmányt nyújt.

Az első fejezet a téma legáltalánosabb összefoglaló címét viseli: Szent Márton és Európa. Bruno Judic már a bevezető gondolataiban egy igen fontos témára mutat rá, nevezetesen arra, hogy Sulpicius Severus a „Dialogusok” című művében felhívta a figyelmét a keletre induló Postumianus nevű barátjának, hogy az európai Szent Márton semmiben nem alsóbbrendűbb, mint a nagy keleti keresztény gondolkodók. Az idézet jelentősége több értelemben is figyelemre

méltó. Egyrészt itt jelenik meg Európa fogalma először a mai földrajzi értelmében, másrészt pedig a különlegesen fokozó összehasonlítás révén Szent Márton személyét nemcsak a keleti egyházatyákkal, hanem a nagy ókori gondolkodókkal is egy szintre helyezi. Ez követően Márton főleg életének kezdetére vonatkozó fejtegetéseket olvashatunk, amelyek fő mondanivalója az, hogy Sulpicius Severus életrajzi munkájában ugyan nem utalt Márton születési idejére, de pontosan megemlékezett annak helyéről, a pannóniai Sabáriáról. Pannónia előtérbe helyezésének több oka is lehetett Judic professzor érvelése szerint. Egyrészt a tartomány a Római Birodalom katonai végvidékének és stratégiai fontosságú területének számított, amelyben még a neves szentjének, Mártonnak a neve (Martinus) is a római hadisten Mars nevéből származott. Másodsorban Pannónia olyan nagy keresztény gondolkodók pátriájának is számított, mint a ptuji Szent Viktor vagy a stridoni származású Szent Jeromos, aki mellesleg Sulpicius Severus közeli barátjának is számított. Mindezeket túl pedig Pannónia átmeneti területet képzett a korabeli keleti és nyugati világrészek között, amelynek szimbolikus jelentősége lehetett a kereszténység kialakulásának és megszilárdulásának kezdetén és ez a momentum Szent Márton élettörténetében is fontos szerepet játszott. Ezt jól példázza, hogy a 2 évszázaddal Márton működése után az Ibériai-félszigeten tevékenykedő pannóniai származású Bragai vagy Dumioi Szent Márton (529 k.–579) is neves elődje nevét választotta. Később a galliai Tours városából, a szent sírja tiszteletéből kibontakozó Márton-kultusz nagy hatást gyakorolt a szerzetesség, különösen a bencés rend európai kialakulására. Erre utal például a Monte Cassino-i Szent Benedek idejében alapított Szent Márton-templom, de jól illusztrálja a bencések Márton-tiszteletét

Pannonhalma alapításának története és korai történelme. A Klodvig frank uralkodó védőszentjéül választott Márton tiszteletének sikerét annak köszönhetjük, hogy a helyi népesség körében nagy népszerűségnek örvendő jellegzetesen gall–római szent kultuszát sikerült a frank dinasztia támogatásához felhasználni. Ebben nagy jelentőséggel bírtak a szent ereklyéi, főleg a köpenyének (latinul *capa*) egy zászlóként is használt darabjának mozgósító ereje, amely alatt frank királyok, az Anjou-hercegek vagy éppen a magyar Szent István király katonái is küzdöttek. A Márton-kultusz helyi sokszínűséggel párosuló meggyökereződését jól példázzák az fennmaradt források, mint az írországi Arnogh-kódex vagy a magyar Ernst-kódex (Országos Széchényi Könyvtár Cod. Lat. 431).

A kötet második fejezete a Duna-völgyi népek ókeresztény korszakába vezeti el az olvasókat. A közép-európai folyam egyszerre jelentett összekötő útvonalat és elválasztó határt a vizsgált korban, elsősorban a római civilizáció és a környező barbár népek között. A szerző négy periódusra osztva mutatja be a dunai népek történelmét: a kései római időszakban; a Justinianus császár és az Avar Birodalom idején; a Karoling Birodalom korában; valamint a magyar honfoglalás és államalapítás korszakában. Az első időszakot vizsgálva ismét kiemeli Pannónia katonai jellegét, szerepét a limes védelmében, felsorolva a jelentősebb katonacsászárokat. Gyakran hivatkozik a kereszténység kora jelenlétére utaló fontos szombathelyi régészeti leletekre, mint a sabariai sírfeliratok vagy Szent Menász ampullája stb. Justinianus császár uralkodása idején a kereszténység dalmáciai térnyerését hangsúlyozza ki, de utal a pannóniai kereszténység fennmaradásának bizonyítékaira is. A Karoling-kor fontosabb eseményei közül Bruno Judic meg-

említi Nagy Károly híres 791. évi látogatását, amely nagy valószínűséggel hozzájárult a szent kultuszának terjedéséhez.² A negyedik korszakban, a magyar bejövetelével kapcsolatos változásokat pedig megpróbálja a különféle róluk szóló krónikák összehasonlító jellegű felidézésével illusztrálni. A Márton-kultusz elemeit keresve kiemeli annak fontos szerepét a Kárpát-medencei kereszténység fennmaradása szempontjából, amelynek mérföldkő jelentőségű eseménye volt a pannonhalmi apátság meg alapítása.

A harmadik fejezetben a Szent Márton-kultusz itáliai eredetével kapcsolatos gondolatait osztja meg az olvasókkal Judic professzor, különféle szempontok alapját, korszakok és régiók szerint. Amint azt Sulpicius Severus művéből tudhatjuk, Márton többször is megfordult Itáliában, a neves ókori író például két milánói útról is beszámolt. Az itteni kultusz esetében nehéz kapcsolatot találni a galliai kultusz hely – Szent Márton tours-i sírhelye – és az itáliai települések Szent Márton-tiszteletre utaló hagyományai között. Itt sokkal inkább a helyi, elsősorban észak-itáliai – pl. aquileai – spiritualitás hatására hívja fel a figyelmet Bruno Judic, valamint a Sulpicius Severus könyvének óriási római sikerét bizonyítja több forrás segítségével is. Az itáliai kultusz helyek közül kiemeli a római San Martino ai Monti templom ősi eredetét. A szent kultuszának az ókeresztény korban nagy szerepe lehetett az arianizmus elleni küzdelemben, amint erről több műemlék – pl. a ravennai Szent Márton-templom – és forrás – pl. a veronai legrégebbi Szent Márton életére vonatkozó kézirat –

is megemlékezik. De alapvető szerepet játszott a Márton-kultusz a szerzetesség itáliai megerősödésének folyamatában is, amelyet jól illusztrál az a tény, hogy Szent Benedek Monte Cassinoban egy Apolló-szentély elpusztítása után Márton tiszteletére építtetett templomot. Ebben a fejezetben a neves tours-i történész áttekinti az itáliai területek nagy részét a korai középkori Szent Márton-kultusz jelenlétének szempontjából. Állításait mindig a legfrissebb régészeti vagy történeti kutatások eredményeivel támasztja alá. A velencei terület esetében például a Torcello-szigeten folyó 2020. évi régészeti kutatásokra hivatkozik. A Karoling időkben a gombamódra szaporodó itáliai Szent Márton-kultusz helyeket a politikai és egyházi hatalom szimbolikus térfoglalási folyamatába helyezve ábrázolja.

Az itáliai területekre vonatkozó gondolatait viszi tovább a következő fejezetben is, ahol megismétli és részletesebb kifejti azokat Róma példáját keresztül. Judic professzor szerint a császári hatalommal való bonyolult viszonyt jelképezi Márton találkozása az ördöggel és az életére törő rabló megtérítése is. Az Alpokban megfigyelhető Szent Márton-kultusz mögött nem annyira Márton egykori útjainak hatását, mint inkább a helyi spiritualitásból kiinduló kezdeményezések eredményeinek tekinti. Ehhez hasonlóan, Giampiero Casiraghi³ véleményével szemben a nagy számú észak-itáliai Szent Mártonnak szentelt templom jelenlétét nem a Tours-ból és Marmoutiers-ból kisugárzó kultusznak tulajdonítja, hanem egy saját itáliai kultusz hely hatásának. A Márton-kultusz terjedését jól jelképezi Venantius Fortunatus

2 Lásd erről újabban Kiss Gábor: Nagy Károly – Szent Márton szülőhelyének első zarándoka. In: *Via Sancti Martini. Szent Márton útjai térben és időben.* Szerk. Tóth Ferenc, Zágórhidi Czigány Balázs. Bp., 2016. (továbbiakban: Tóth – Zágórhidi Czigány, 2016.) 41–57. p.

3 *Casiraghi, Giampietro: Attraverso le Alpi. La valle Stura di Demonte e il priorato di Bersezio.* In: *Attraverso le Alpi S. Michele, Novalesa, S. Teofredo e altre reti monastiche.* A cura di Frederi Arneodo, Paola Guglielmotti. Bari, 2008. 161–178. p. (Biblioteca Michaelica; 3.)

itáliai költő példája, aki 565–566 körül elutazott Itáliából, pontosabban Ravennából, hogy az Alpokon, Bajországon és a Rajna völgyén keresztül Galliába jusson. Erről az útvjáról soha többé nem tért vissza. Fortunatus ezután a frank uralom alatt lévő Galliában a fejedelmek, főurak és püspökök udvarában tevékenykedett, akiknek hálából ékes klaszikus latin nyelven szerzett és tökéletes stílusban megírt költeményeket hagyott maga után. 573 és 576 között Venantius Fortunatus – Tours-i (Szent) Gergely püspök kérésére – megírta Szent Márton verses életét. Egy jelentős, négy könyvből álló munkáról van szó, amely Sulpicius Severus életrajza lényegét dolgozta fel. De nemcsak ez a mű érdekes a szent kultusza szempontjából, hanem Venantius Fortunatus két szöveget is hátrahagyott erről az útvjáról. Az egyik a „Carmina” című verses ciklus bevezetőjében található és a saját útvjáról szól Ravennától Tours-ig, a másik útleírásban az ellenkező irányban is elképzelte az utazását Galliából Ravenna felé, de ezt nem ő maga tette meg, hanem a Szent Márton életének szentelt könyve útvjáról írta le.⁴

A mű hatodik fejezete a katonaszent Szent Márton témájával foglalkozik behatóbban. Sulpicius Severus szövegéből jól ismert Márton életének katonai háttere, amely szerint veterán édesapja eredetileg őt is katonai szolgálatra szánta és ennek köszönhette Mars hadistenre utaló nevét is. A katonai szolgálatból való kilépésének időpontja nem derül ki a szövegből, viszont a fegyveres szolgálat megtagadása Wormsban egyértelműen a mártírszentek attitűdjét idézi. Szent Márton hagiográfiája számos hasonlóságot mutat más híres katonaszentek – pl. Szent Demeter, Szent György, Szent Ménász, Szent Móric – életpályájával és Bruno Judic szerint

nem véletlenül vált a frank uralkodók egyik kedvelt védőszentjévé. Ian Wooddal egyet értve kiemeli, hogy Klodvig hitfelvétele szimbolikus jelentőségű volt és a korabeli ortodoxia győzelmét jelentette az eretnek arianizmus felett.⁵ Ezáltal a szent kultusza új dimenziót nyert: az ereklyéje (*capa sancti Martini*) győzelmi zászlóként lobogott a frank seregek hadjáratai során. Az amiens-i köpenymegosztás jelenetét értelmezve, a Bruno Judic megpróbál egy-két újkeletű tévhitet – pl., hogy a római katonák csak a köpenyük felével rendelkezettek szabadon – eloszlatni és annak inkább a spirituális jelentésére hívja fel a figyelmet. Ezt követően több nevezetes Szent Márton kultuszához kapcsolódó jelentősebb csatát és következményét sorolja fel, mint például Koppány legyőzését és Pannonhalma alapítását, a Saint-Martin-le-Beau mellett vívott ütközet kettős értelmezését, valamint az 1066. évi Hastings-i csata és a Saint Martin’s Battle Abbey létrejöttét. A középkori lovagszent figurájának létrejöttét Simone Martini Assisiben található freskóin keresztül értelmezi, kiemelve az azokat megrendelő Gentile Portino de Montefiore kardinális személyes szerepét. A képzőművészeti alkotások sorában a katonaábrázolások közül még El Greco híres festményét, illetve több németalföldi művész eredeti ábrázolását emeli ki. A fejezet végül egy-két jelentősebb ütközet – Lützen, Hotin, Magenta-Solferino – felvillantása után az 1918. november 11-ei fegyverszünet legendájáról emlékezik meg.⁶

5 Wood, Ian: Les relations entre Brioude et Vienne aux V^e et VI^e siècles. In: Saint Julien et les origines de Brioude. Actes du colloque international organisé par la villa de Brioude du 22 au 25 septembre 2004. Ed. Alain Dubreucq, Christian Lauranson-Rosaz, Bernard Sanial. [Brioude – Saint-Étienne], 2007. 250–257. p.

6 Lásd erről Tóth Ferenc: Szent Márton, a katona: Gondolatok a Szent Márton-kultusz Szombathely fejlődésében betöltött kora újkori szerepéről. = VSZ, 2015. 1. sz. 9–18. p.

4 Lásd erről újabban Judic, Bruno: Venantius Fortunatus mártóni útja. In: Tóth – Zágórhidi Czigány, 2016. 37–39. p.

Ezután a tematikus fejezet után a sorban következő hetedik tartalmi egységben ismét földrajzi alapon a szent kultuszának dél-franciaországi elemeit vizsgálja meg közelebbről. Hasonlóan a korábban bemutatott itáliai kultusz-helyekhez, ebben a régióban sem a szent sírhelyét tekinthetjük a kultusz kiinduló pontjának, hanem sajátos helyi organikus kultuszfejlődés eredményének tekinti Szent Mártonhoz kapcsolódó nagy számú kultuszhely létrejöttét. Az életrajzíró Sulpicius Severus maga is a dél-galliai kultúrkörből (a mai Bordeaux területéről) származott és ő maga a baráti körével együtt – pl. Nolai Paulinus – jó kapcsolatokat ápolt Mártonnal. A feltételezések szerint Sulpicius Severus Márton életrajzát egy Primuliacum nevű helyen írta, amely valahol Toulouse és Narbonne között helyezkedhetett el. A dél-franciaországi Márton-kultusz megerősödéséhez jelentősen hozzájárulhattak az olyan észak-itáliai hatások, mint például rejtélyes Palazzo Pignano, amely a mártoni aszkéta szerzetesség egy első fontos központja lehetett. E hatások következtében a középkori és kora újkori időszakban, ezen a területen igen jelentős számú Szent Márton-plébánia létezett, amely a kultusz helyi fejlődésének dinamizmusára utal.

A nyolcadik fejezetben, Bruno Judic egyik kedvenc témája, Szent Márton párizsi és francia főváros környékbeli Szent Márton kulturális örökség bemutatására vállalkozott. A szent életrajza alapján egy fontos csodatétele fűződik Párizshoz, vagyis az egykori Lutetiához. Sulpicius Severus szövege alapján Márton egy Trierből Tours-ba vezető útja során egy leprást megcsókolva gyógyította meg a betegségét-

től. A szöveg érdekessége, hogy nem a város latin nevét használja, hanem a lakosok modernebb elnevezését (Parisii). Figyelemre méltó, hogy a csodatétel félúton a császárváros és a püspöki székhelye, vagyis az Ál-lam és az Egyház közötti mezsgyén zajlott le. Egy másik fontos forrásunk a Karoling-korban keletkezett Szent Genovéva életrajz, amely megemlékezik a szent szűz tours-i zarándoktatóról. Egy harmadik forrásszöveg írója, Tours-i Gergely pedig beszámol arról a rendkívüli eseményről, amikor egy párizsi tűzvész során a városban található Szent Mártonnak szentelt imaház csodálatos módon megmenekült az enyészettől. A párizsi fejezet második részében Judic professzor a Párizs környékbeli Szent Márton-templomok, kolostorok és egyéb emlékhelyeket veszi sorra, elsősorban Michel Roblin klasszikusnak számító monográfiája alapján. A kora középkorban 43 Szent Mártonnak szentelt plébániát tartottak nyilván, amellyel első helyen állhatott a neves tours-i szent a párizsi régióban található egyházi dedikációk sorában és a mai napig se szeri se száma az itteni Szent Márton kultuszára utaló emlékhelyeknek, amelyek közül a legjelentősebbek Saint-Martin de l'Étrée, Montmorency, Nanterre, Saint-Cloud, Meudon, Palaiseau, Bussy-Saint-Martin, Saint-Martin d'Étampes vagy a két központi megyében – Seine et Marne, Yvelines – is létező településnevű Saint-Martin-des-Champs. Ez utóbbi néven persze létezik egy híres párizsi emlékhely a 10. kerületben található Saint-Martin-des-Champs apátság és temploma, amelyek épületeit ma múzeumi célokra használnak.

Tóth Ferenc

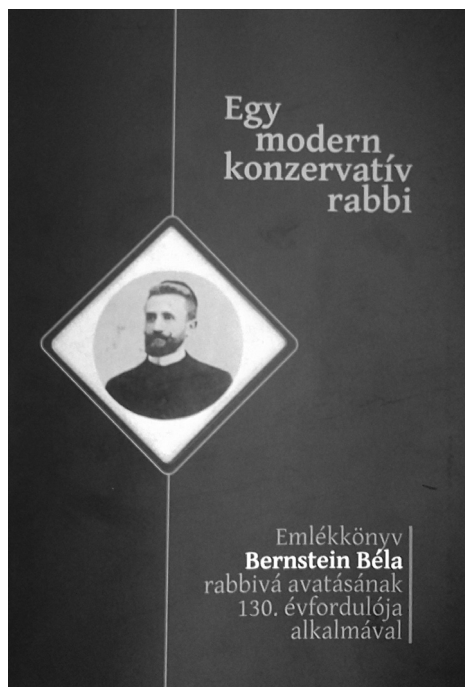
Egy modern konzervatív rabbi.

EMLÉKKÖNYV BERNSTEIN BÉLA RABBIVÁ AVATÁSÁNAK 130. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁVAL.

BP.: ORSZÁGOS RABBIKÉPZŐ – ZSIDÓ EGYETEM, 2022. 168 P.

A kötet szerkesztője, Szántóné Balázs Edit évtizedek óta kutatja szűkebb pátriája, Vas megye zsidóságának történetét és ápolja szülővárosa egykori nagyhatású rabbijának emlékét. Neki köszönhető – többek között – az 1998-ban Szombathelyen a Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola által megjelentetett „Bernstein Béla emlékkönyv”,¹ valamint a 2018-ban az OR – ZSÉ-n megtartott emlékkonferencia is.² Az akkor elhangzott előadásokból született tanulmányokat gyűjti egybe a jelen kiadvány. A következő évek újabb eredményeket hoztak: 2011 óta Bernstein Béla nevét viseli a Szombathelyi Zsidó Hitközség kulturális központja³ és második, egyben utolsó szolgálati helyén, Nyíregyházán, 2014-ben Timár Éva szerkesztésében – az előbbieket folytatásaként – elkészült a főrabbi nyíregyházi éveit feldolgozó publikáció,⁴ 2 évvel később, utolsó lakhelyét pedig botlatókövel is megjelölték.⁵ 2018-ban – Nyíregyházán és Szombathelyen is – márványtáblát avattak a neves vallási vezető előtt tisztelegve.⁶ A két város-

- 1 Bernstein Béla emlékkönyv. = Partes populorum minores alienigenae, 1998. 294 p.
- 2 <http://www.or-zse.hu/bernsteinemklek201800412-1.htm> (Megtekintve: 2022. szeptember 18.)
- 3 <https://mazsihisz.hu/hirek-a-zsido-vilagbol/mazsihisz-hirek/uj-kulturalis-kozpontot-avattak-szombathelyen> (Megtekintve: 2022. szeptember 18.)
- 4 Dr. Bernstein Béla – a nyíregyházi évek. Szerk. Timár Éva. Nyíregyháza, 2014. 131 p.
- 5 <https://www.szon.hu/helyi-kozelet/2016/08/botlatokoveket-epitettek-a-nyiregyhazi-jardakba> (Megtekintve: 2022. szeptember 18.)
- 6 <https://szombathelyizsidohitkozseg.hu/emlektablalt-kapott-az-egykori-forabbi/>; <https://nyirvave.hu/index.php/931-emlektablalt-es-teret-kapott-berns-tein-bela> (Megtekintve: 2022. szeptember 18.)



ban teret, illetve utcát neveztek el Bernstein Béláról.⁷

Ahogy a fentiekből is kiderül, Bernstein Béla egyike azon kevés egykori magyarországi rabbinak, akinek az emlékét őrzik, és egyike az annál is szűkebb csoportnak, akinek életútját és tevékenységét behatóbban is megismerhetjük – ebben pedig jelentős szerepe van a most megjelent emlékkönyvnek, amellyel immáron a főrabbi egykori alma matere is tiszteleg jeles végzettje előtt. A kötet belső címlapjával átellenben a fiatal Bernstein Béla tekint ránk, akit intézményünkben épp akkoriban avattak rabbivá. Kezében a „Tanach”, a Héber Szentírás. Már maga a kép is üzenet-

- 7 <https://mazsihisz.hu/hirek-a-zsido-vilagbol/mazsihisz-hirek/bernstein-bela-ter-nyiregyhazan>; <http://szombathelypont.hu/latnivalok/tudosokmuveszek-nyomaban/bernstein-bela-utca.303/> (Megtekintve: 2022. szeptember 18.)

értékű, hiszen Bernstein Béla eredményeinek egyik legfontosabb, időtálló értékét képviselő része a tórafordítása, amely az első, és napjainkig is egyetlen, teljes, magyar nyelvű zsidó Bibliafordításban, az IMIT-Bibliában olvasható, amelyet 1898–1907 között jelentetett meg az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat. A rendszerváltás utáni új kiadása máig is a hazai judaisztikaoktatás részét képezi. Az emlékkönyvből kiderül az olvasó számára, hogy Bernstein egész életében kereste és megtalálta azokat a feladatokat, amelyekről úgy érezte, hogy a legtöbbet teheti általuk a közösségéért. Tudatosan építkezett, pontosan érezte, hogy jó alapokra van szükség és képes volt kitartóan, hosszú távon koncentrálni az energiáit, szellemi kapacitásait az elérni kívánt célok érdekében. Ezt jelzi maga a tórafordítás is, valamint az oktatásügyi és a rabbiegyesületi tevékenységei. Kirajzolódik az a sokévtizedes lankadatlan aktivitás, amely egészen idős koráig jellemezte őt. A közölt hat tanulmány, a mártír fő-rabbitól származó három korabeli cikk, valamint a lezáró, válogatott bibliográfia érzékletesen mutatja be Bernstein sokrétű érdeklődését és aktivitását. Az előszót Szécsi József vallásfilozófus írta. Az első, legterjedelmesebb, az emlékkönyv több mint harmadát képező tanulmányát Katona Attila, az ELTE Savaria Egyetemi Központ egyetemi docense jegyzi, amelyben Bernstein Béla 1892-től 1909-ig tartó szombathelyi éveit dolgozta fel figyelemre méltó részletességgel, új megközelítésből, korábban kiaknázatlan források bevonásával. A szerző Bernstein életét térben három helyhez köti: elsőként Budapesthez és Breslauhoz, ahol a pesti rabbiképző anyaintézményének tekinthető intézmény működött, ezt követően Szombathelyhez és Nyíregyházához. A nagymúltú zsidó közösséggel rendelkező Várpalotáról származó Berns-

tein Béla az Országos Rabbiképző Intézetben a hazafiasság és a vallásosság iránt egyaránt elkötelezett rabbivá vált. A tanulmány érzékletesen jeleníti meg a 19. század második felének dinamikus fejlődő vasi vármegyeszékhelye, Szombathely miliójét, valamint ennek zsidó közösségét. A rendelkezésre álló források – hangsúlyosan Bernstein beszédei, cikkei segítségével – bemutatja a fiatal rabbi szellemi világvképét, motivációit, törekvéseit, és vizsgálja döntéseinek hátterét. Az egyik első izgalmas kérdésre – hogy miért is választotta Szombathelyt pályakezdése színhelyéül – a szerző úgy véli, hogy Bernstein itt két ambícióját teljesíthette ki: egyrészt a felekezeti oktatás fejlesztését, másrészt a községkerület székhelyének rabbijaként a vidék zsidó vallási vezetőit tömörítő egyesület életrehívását. A szombathelyi évek alatt mindkét területen jelentős, hosszútávú hatással bíró sikereket ért el: a frissen felépült, modern szombathelyi zsidó elemi iskola, valamint a középiskolai felekezeti hitoktatás felvirágozott, komoly elismerést vívott ki hitközségének. A Dunántúli Rabbiegyesület központi alakjaként pedig eredményesen szervezte egységre a térség legtekintélyesebb rabbijait. Rendszeresen publikált a legjelentősebb zsidó lapokban, az „Egyenlőség” és a „Magyar Zsidó Szemle” hasábjain is a felekezeti vonatkozású közéleti, oktatási, kulturális és tudományos kérdésekben fejtette ki álláspontját. Folyamatosan foglalkozott történetírással is, amellyel – miként Katona Attila kiemeli – ugyancsak a zsidó identitás építését kívánta szolgálni – ennek jegyében születtek meg a székesfehérvári, Vas vármegyei, valamint a szabadságharc zsidó vonatkozásait feldolgozó művei. A vidéki zsidóság történetének kutatójaként számomra is izgalmas látni, hogy Bernstein történetíróként ho-

gyan próbálta a hagyományostól eltérő módszerekkel bemutatni a fokozatosan átalakuló zsidó közösségek múltját, tanulmányát olvasva felfigyeltem arra, hogy más kortárs történetíró rabbikkal ellentétben már felismerte például a zsidó síremlékek forrásértékét is. A tanulmány végén a szerző vizsgálja a Szombathelyről való távozás időszakát is. Bernstein leköszönésének egyik okát abban látja, hogy az egyre inkább szekularizálódó és modernizálódó Szombathely a továbbiakban az elért sikerek ellenére sem volt már megfelelő terep a számára. A század első évtizedének vége felé Bernstein új célt körvonalazott, az Országos Rabbiképző Intézet internátusának megalapítása érdekében próbált lépéseket tenni – a témához kapcsolódó cikkeiből kitűnik a kérdésben való tájékozottsága. Minthogy ez nem valósult meg, úgy döntött, hogy elvállalja a szombathelyinél lényegesen vallásosabb nyíregyházi status quo hitközség hosszabb ideje betöltetlen rabbiállását. Ahogy Katona Attila kiemeli, Bernstein tudatosan törekedett a különféle háttérű, heterogén közösségek egységbe kovácsolására, a vallásos nevelés elmélyítésére, mindezekhez pedig Nyíregyháza kiváló lehetőséget kínált. Hogy jól döntött, az mi sem példázza jobban, mint az a tény, hogy egész további életében, 36 éven keresztül állt második hitközsége élén.

Zima András egyetemi docens, az OR – ZSE Történelemtudományi Tanszékének vezetője „Bernstein Béla életműve a neológ integrációs stratégia szolgálatában” című tanulmányának középpontjában Bernstein Béla „A negyvennyolcas szabadságharc és a zsidók” című kötete áll. A szerző Bernstein írásán keresztül kísérli meg bemutatni a magyarországi neológ zsidóság integrációs stratégiáit, kollektív tudatát, viszonyát a magyar nemzethez a dualizmus korában és az azt követő időszakban. Ehhez részle-

tesen megvizsgálja a könyv két kiadásának eltérő politikai realitások által meghatározott körülmények között keletkezett előszavait is. Míg az előbbi a monarchia korában a zsidóság polgári és vallási egyenjogúsítását követően született, utóbbi a Horthy-korszakban, a zsidótörvények időszakában adták ki és a zsidóságot akkoriban ért vádakra reflektáló betoldásokkal is bővült.

Oláh János, az OR – ZSE Judaisztikai Tanszékének 2020-ban elhunyt vezetője „Adalékok Bernstein Béla: Az ember tragédiája és a zsidó irodalom című írásához” című közleménye Bernstein Béla irodalomtörténeti vonatkozású tanulmányához kapcsolódik. Bernstein még szombathelyi főrabbiént közölte tanulmányát az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat évkönyvében, amelyhez a szerző értékes adalékokat szolgáltat a szentírási és rabbinikus források alapján Jób könyve és Jób személye, a Vádló (Szátán) és Mefisztó alakjának részletgazdagabb megismeréséhez. Példák sokaságát szolgáltatva von párhuzamot Az ember tragédiája és a szentírási Kohelet, a Prédikátor könyve világlátása, valamint a Faust és a bibliai Jób könyve kerettörténete és tematikája között.

Az emlékkönyv másik nagyobb lélegzetű tanulmánya Riczu Zoltán, a Nyíregyházi Egyetem főiskolai tanára írta, aki Bernstein nyíregyházi korszakának egyik legnagyobb volumenű építkezésének történetét mutatja be. A tekintélyes nyíregyházi status quo ante hitközség élén az ő indítványára kezdődött meg 1918-ban a zsidó kórház építésének előkészítése. A tanulmányon keresztül megismerhetjük a főrabbi egész vármegyére, illetve régióra kiterjedő agilis szervezőmunkáját, amelyet a kórház megvalósítása érdekében kifejtett. A lokális és regionális zsidó közösségi összefogás szép példája a nyíregyházi zsidó kórház története, amely az évezredes

hagyományok továbbélését, a Tórára visszavezethető szociális érzékenység gyakorlatának erejét bizonyítja. A számtalan erőbefektetés és áldozat azonban nem hozta meg a gyümölcsöt, előbb a gazdasági világválság, majd a 2. világháború és a zsidótörvények nyomán a zsidóság mozgásterének egyre gyorsuló beszűkülése tette lehetetlenné az építkezés befejezését. Azoknak a nyíregyházi zsidó polgároknak a többségét, akik évtizedeken át a kórház megvalósításán munkálkodtak – élükön Bernstein Béla főrabbiával – alig 1 évvel azután, hogy a félbehagyott épületet a hitközség eladta a városnak, Auschwitzban ölték meg.

A zárótanulmányt Balázs Edit jegyzi, aki Bernstein Bélát mint a zsidó oktatás nagy alakját mutatja be. Tanulmányában kiemeli – és a magyarországi zsidó oktatásban ugyancsak résztvevő recenzens is megerősítheti – hogy mindazok a problémák, amelyekkel Bernstein szembesült, és amelyek megoldásán fáradozott – az egységes koncepció, az eltérő iskolatípusoknak megfelelően kidolgozott tanterv és tananyag hiánya, az óraszám problémái, a héber nyelv, a zsidó történelem oktatásának mikéntje – máig sem veszítettek sokat aktualitásukból. Bernstein Béla hosszú és aktív élete tragikus módon ért véget. A szerző tanulmányának végén megrendítő módon idézi meg utolsó napjait. Az agg főrabbi a legnagyobb vész közepette sem hagyta el közösségét, a visszaemlékezések szerint a gettóba nem vitt magával mást, mint a sétabotját, cvikkerét, imazsájkját és jegyzetekkel teli Bibliáját.

Bernstein Béla több mint 5 évtizeden át példamutató elkötelezettséggel szolgálta szűkebb és tágabb közösségét. Sokoldalúságát a felekezeti oktatásügy, a kórházépítés, a tudományművelés területen kifejtett aktivitását méltóképpen mutatja be a könyv. A tanulmányok után Bernstein három, 1900 és 1908 között megjelent tanulmányát közli, amelyek az Egyenlőségben láttak napvilágot. Ezek közül az első „A zsidók a 48-as szabadságmozgalmakban Európaszerte” címet viseli. Ezt eredetileg az IMIT felolvasóestjén hallhatta a közönség. A második Bernsteinnak a cionizmussal kapcsolatos álláspontját mutatja be, végezetül a Rabbiképző Internátusával kapcsolatos elképzeléseit ismerhetjük meg. A könyv végére az OR – ZSE végzettje, Csomós Rita gyűjtötte össze Bernstein Béla válogatott bibliográfiáját három periodika – Egyenlőség, Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Évkönyvei és a Magyar Zsidó Szemle – feltárásával.

A hazai rabbik, köztük a 145 éves OR – ZSE-ről kikerült rabbigenerációk többségének élete, közösségépítő és tudományos tevékenysége máig feldolgozatlan. A kiemelkedő rabbik némelyikének emléket állító csekély számú köteten kívül meg kell említeni a Rabbiképző korai vezetőinek és oktatóinak munkásságát is bemutató „Zsidó Tudományok” című könyvsorozatot, amely az elhunyt Oláh János professzor kutatásának köszönhetően valósult meg. Fontos irányt mutat tehát a frissen kiadott Bernstein-emlékkönyv, bízunk abban, hogy inspirációt nyújt a további hasonló kutatásokhoz és megemlékezésekhez – köszönet érte a szerkesztőnek és a kötet szerzőinek.

Balogh István

Miszlivetz Ferenc et al.: Daliás idők.

Ó, AZOK A '80-AS ÉVEK. KŐSZEG-BP.:
FELSŐBBFOKÚ TANULMÁNYOK
INTÉZETE, KORTÁRS KÖNYVKIADÓ,
2022. 351 P.

Az 1980-as években a Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola kezdő oktatójaként a Történelemtudományi Tanszéken tanítottam. Ezt azért fontos megemlíteni, mert aki kézbe veszi a kötetet, tapasztalhatja, hogy a történelem szakos hallgatóknak kiemelkedő szerepe volt a szakkollégiumban. De nem csak a szakkollégiumban, hanem általában érzékenyen reagáltak a főiskolai élet minden területére, szervezkedtek a diákszervezeteken, követelték a hallgatói képviseletet a tanszéki értekezleteken, felléptek az avítt tanszékvezetés ellen és a minél színvonalasabb oktatásért.

Meggyőződésem, hogy ez az utóbbi, a szakmai érdeklődés és a tudásvágy a legfontosabb motívuma a „daliás időknek”. Minden más kezdetben „csak” eszköz, módszer a cél eléréséhez, de a vita, az érvelés, a téma választás szabadsága növelte a vonzerejét, és a demokrácia kis szigetévé váltak az intézményen belül.

Olyan témákkal foglalkozhattak, amelyek a közoktatásból hiányoztak, de a felsőoktatásban is kényes, problémás anyagnak számítottak. Tárgyalásuk sokszor a tanároktól függött, és a hivatalos vezetés rosszallását vonta maga után. (Gondoljunk például az 1956. évi forradalomra, a határon túli magyarokra, vagy éppen a szőnyeg alá seprert zsidókérdésre stb.)

Az 1980-as évek szakkollégiumi mozgalmairól szóló irodalom elsősorban a budapesti egyetemekre koncentrált. A felsőbbfokú Tanulmányok Intézetének kutatói arra vállalkoztak, hogy az ismertebb Rajk László és Bibó István szakkollégiumok mel-

Miszlivetz Ferenc – Sütögi István – Szabó Gábor –
Szommer Ildikó – Tokaji Nagy Erzsébet

Daliás idők

Ó, azok a '80-as évek!



KORTÁRS EMLÉKEZÉS



lett, a kevésbé ismert, de talán az egyik legjelentősebb vidéki szakkollégiumnak, a Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Németh László Szakkollégiumának a jelentőségét mutatják be.

„A »Németh László« volt az egyetlen számottevő nem budapesti szakkollégium, amelyről méltatlanul keveset szólnak a krónikák. Annyiban hasonlított a Rajkra és a Bibóra, hogy mindegyikük a társadalomtudományi felsőoktatás alternatívájaként szerveződött, új tájékozódási pontokat, színvonalas előadókat és szakirodalmakat kínálva a hozzájuk csatlakozóknak.” (Miszlivetz Ferenc)

A kötet szerkezete mozaikszerű. Miszlivetz Ferencnek a megélt történelmet és a megírt történelmet ötvöző tanulmánya, a korabeli résztvevő diákok és tanárok visszaemlékezései, az eseményekről készült jegyzőkönyvek, a különböző szakmai kollégiumok témái, előadói, tematikák, az állambiztonsági szervekhez beérkezett jelen-

tések, kiadványok számba vétele, kronológiák. Mégis, összességében egységes képet kapunk a kezdetben még tétova, később egyre inkább erősödő, egyre tudatosabbá váló, végül a rendszerváltozáshoz jelentősen hozzájáruló mozgalmról.

Miszlivetz Ferenc „Emberek, mozgalmak, hálózatok” címmel bemutatja hogyan jutott el az alulról szerveződő nemzetközi hálózatoktól a szakkollégiumi hálózatokig. De természetesen ez nem egyszerű magántörténelem. Az elemző tanulmány belehelyezi a magyarországi eseményeket az egyetemes történelmi helyzetekbe. Az európai békemozgalom, a Szolidaritás, Gorbacsov fellépése, az enyhülés politikája hatással volt az egyes országok belpolitikájára is. Magyarországon az áttörés éve 1987. Ekkor jött létre az utólag kultikus helyszínné váló velemi Stirling-villában, az országos szakkollégiumi hálózat.

Sümei István: „Kellene már csinálni egy jó kis demokráciát, mert az idő lassan elszáll felettünk!” Válogatás a szakkollégiumi mozgalom jelene és jövője című velemi megbeszélés (1987. október 30–november 1.) jegyzőkönyveiből.

A helyszín, mint számos más szakkollégiumi rendezvénynek, a velemi Stirling-villa. Az épület úgy látszik, történelmi eseményekre van predesztinálva. 1944 decemberében rövid ideig ott működött a Szálasi-kormány, és ott tartották a nyilasok utolsó országgyűlésüket. Más előjellel, de előbbre mutató esemény a szakkollégiumi hálózat, és a Németh László Szakkollégium megalakulása. Sümei István válogatásából megismerhetjük, hogyan határozták meg a szakkollégiumok lényegét (Identitásvita): a szakmai igényesség és a közéleti tevékenység, valamint a közben formálódó fiatalos közösség. Az együttműködés formáit (Mozgalmi vita), környezetvédelmi akciók, jogsegélyszolgálat, szál-

lásszervező szolgálat, szakkollégiumi újság stb. (Kövér László). Hogyan készítették elő a szárszói találkozót (Szárszó '88), fogalmazták meg a felhívásukat. „*A magyar társadalom az 1943-ashoz hasonlóan történelmi választást előtt áll. A kérdés ma is az, hogyan valósítható meg a magyar demokrácia.*” A Kilátó meghívására, az utolsó nap megjelent Nagy Imre a KISZ KB akkori titkára (A szakkollégiumi mozgalom és a hatalom: kísérlet a nyílt párbeszédre). Komoly vita alakult ki arról, hogy a hatalom nem vette a fáradságot a mozgalom megismerésére, mégis elítéli azt. (Nagy Imre, Miszlivetz Ferenc, Orbán Viktor, Kövér László).

Szabó Gábor visszaemlékezése. „Belekerül az ember egy sodró patakba, és viszi a víz...”

Az egyéni élettörténnel kezdődő visszaemlékezés felidézi a főiskola legendás tanárait – Kiss Gyulát, a velemi hétvégék kezdeményezőjét, Nagy Árpádot, Török Gábort, Gutter Józsefet. A Népművelés Tanészék tanárai közt néhányan hatékonyan támogatják hallgatóik törekvéseit, és formálták egyéniségüket. A főiskola közművelődési titkáráként került Szabó Gábor olyan helyzetbe, hogy a szakkollégium és az állami vezetés között lavírozva képviselte a hallgatóság érdekeit. „*Arra nem volt példa, hogy bármit is betiltottak volna, vagy hogy megakadályozták volna egy megszervezett rendezvény megtartását. Igaz valamennyire azért mi is tiszteletben tartottuk a határokat.*” A szakkollégium megalakulása után azonban semmi beleszólása nem volt az állami vezetésnek a programokba, az anyagi függetlenséget pedig a Soros Alapítvány támogatása biztosította.

„Máig őrzöm magamban ezt az érzést, hogy bármire képesek vagyunk...” Részletek a Németh László Szakkollégium történetét feldolgozó interjúkból.

A visszaemlékezések (orál history) a közelmúlt történelemkutatásának fontos forrásai. Az egyéni történetek nem csak tanúsítják a történeteket, hanem az olvasó számára átélhetővé teszik éppen egyediségük-nél fogva. Így van ez esetünkben is, amikor a szakkollégium egykori diákjai, tanárai beszélnek el, mit jelentettek számukra, és a főiskola számára azok a 80-as évek. Nagy Andor, Gyekiczki András, Fűzfa Balázs, Mayer Rudolf, Ambrus Lajos, Iker János, Tokaji Nagy Erzsébet, Németh Zsolt, Majthényi László, Némethy Szabolcs, Merklin Tímea, Simon József, Mayer Judit, Varga Tamás beszélnek a szakkollégium megalapításáról, a szakmai körökről, a kiadványokról (Kilátó, Jelentkezünk, A zsidókérdésről, Vízjelenek), a filmklubról, a velemi hétvégekről, az erdélyi utazásokról, a táborokról, az ifjúsági parlamentekről, a FIDESZ megalakulásáról. Minden visszaemlékező életre szóló utrahalót kapott az alatt a 4 év alatt.

Sümege István: Emlékezés a közboldogság tűnő mámorára A Németh László Szakkollégiumról.

Sümege István emlékező tanulmányában Hannah Arendtet idézi, aki szerint a politika *„Egyenrangú emberek együttgondolkodása és együttcselekvése egy olyan közös térben, mely mindenféle kényszertől mentes... Ez maga az élő, alkotó szabadság, ... mely szükségképpen megteremti az együtt cselekvők közösségét.”*

Az események motorja szerinte is Szabó Gábor volt. A szakkollégium virágkorát élte a Jókai utcai épületbe – az egykori MSZMP Oktatási Igazgatósága – költözéskor. Fontos elvárásként jelent meg, hogy a kollégista valamilyen tudományos munkát is legyen, és nyelvet tanuljon. A rendszerváltás egybe esett azzal, hogy a diákok többsége éppen végzett, szétszóródtak, és a kollégium egy újabb, minőségileg is különböző szakaszába érkezett.

Dolgozata végén több kérdést vet fel, melynek megbeszélésével értékelhető az utókor szemszögéből a kollégisták tevékenysége.

Tokaji Nagy Erzsébet: *„A hallgatók helytelen, pártunk politikájával ellentétes, ellenzéki hangnemű feleleteit, magyarázatait nem igazította ki, sőt azokat erősítette” Jelentések a Németh László Szakkollégiumról az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában.*

Szakkollégiumtörténet – állambiztonsági nézőpontból címmel olvashatunk válogatást a jelentésekből. Azok foglalkoznak az eseményekkel, a résztvevőkkel, az előadókkal, a szervezőkkel, mintegy aláhúzva és felerősítve a szakkollégium politikai jelentőségét. *„A Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskolán erősödő ellenséges tevékenységet tapasztaltunk az általunk ellenőrzés alatt tartott személyek, illetve a befolyásuk alatt álló hallgatók részéről. Ellenséges tevékenységüknek kezdetben a főiskolán működő Németh László Szakkollégium, majd a Ma csoport, később a FIDESZ adott keretet.”*

Szommer Ildikó – Szabó Gábor: A Kilátó című főiskolai diáklap legendás évtizede (1983–1993).

A „Kilátó” története összefonódott a Németh László Szakkollégium történetével. Az 1980-as évek második felében alkották a szerkesztőbizottságot a szakkollégisták Gyekiczki András, majd Tokaji Nagy Erzsébet vezetésével. Az évtized végén – a szakmai különszámok mellett – sokat tudósítottak a szakkollégiumról, majd a rendszerváltozás politikai eseményeihez kapcsolódtak. A tanulmány végigkíséri az egykori diáklap többszöri átalakulását.

A kötet utolsó harmadát két, Tokaji Nagy Erzsébet által összeállított adattár foglalja el. Az egyik az „Eseménytörténet 1987. február 12.–1993. augusztus 31.” között. A rendezvények mellett a szakkollégiumi

stúdiumokat, a szociális tevékenységeket, táborokat ismerteti. A másik sajtószemle, a „Németh László Szakkollégium a magyar sajtóban” 1987 és 2021 között.

Miszlivetz Ferenc „A hegy másik oldala” címmel bemutatja a szakkollégisták további sorsát, s azt, hogy az Európa Ház, majd a Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete kereti között, hogyan folytatódott küzdelmük a visszarendeződéssel szemben, és állt össze újból a csapat a „Kőszegi-hegység másik oldalán.”

Különleges élmény a szövegek mellett végignézni az archív fotókat, ahonnét ránk mosolyog egy fiatal nemzedék, akik maguk sem tudják, de érzik, hogy feladatuk van, s ez a tenni akarás végigkíséri egész életüket.

A kortárs olvasónak a könyv felidézi a fiatalságát, rég nem látott egykori tanítványok, már eltávozott munkatársak, s szinte elfelejtett történetek jutnak eszébe. A történész pedig még jobban megérti a közelmúltat, s ezt kívánja minden olvasónak!

Balázs Edit

Találkozások az osztrák–magyar határ mentén.

KONFERENCIA.

EÖTVÖS LÓRÁND TUDOMÁNYEGYETEM
SAVARIA EGYETEMI KÖZPONT.

SZOMBATHELY, 2022. SZEPTEMBER 14–16.

Az ELTE SEK Berzsenyi Dániel Pedagógusképző Központ Történelem Tanszék szervezésében tartott tanácskozáson osztrák és magyar kutatók – egyetemi és doktorandusz hallgatók, illetve a tudományt évek, évtizedek óta művelő szakemberek – mutatták be legújabb kutatásaikat a 20. század nyugati határtörténetéhez kapcsolódóan. Az interdiszciplináris tudományos tanácskozás megvalósítását az Osztrák–Magyar Akció Alapítvány és az Osztrák Kulturális Fórum támogatta.

A rendezvény ötlete dr. habil. Murber Ibolya, az ELTE BDPK Történelem Tanszékének habilitált egyetemi docensétől származott, aki a szervezés lebonyolítását is felvállalta. Murber Ibolya megnyitó beszédében elmondta, hogy a konferencia célja egyrészt, hogy áttekintsük az osztrák–magyar határhoz kapcsolódó szerencsére igen sokszínű legújabb kutatásokat. Másodszor a 3 nap a dialógusról és kapcsolatteremtésről is szól. Mindez azt szolgálja, hogy az előadók jobban megismerjék egymást és a kutatásaikat, így akár a kávészünetek vagy közös ebédek, vacsorák alatti kötetlen beszélgetések folyamán új kutatási projektek alapjait is letudják tenni. A konferencia szervezője harmadszor azt emelte ki, hogy az ilyen egyetemi rendezvények annak is megteremtik a lehetőségét, hogy a tudományos közélet „demokratizálásának” érdekében a különböző generációkhoz tartozó, és a tudományos pályájuk különböző szakaszában lévő kutatók és jelöltek között párbeszéd alakulhasson ki. A megnyitó beszédet követően, dr. Lenner Tibor az ELTE SEK

BDPK igazgatója köszöntötte kedves és bízott szavakkal a jelenlévőket.

A hivatalos köszöntők után a plenáris előadásra került sor, amelyet dr. habil. Bencsik Péter a Szegedi Tudományegyetem docense tartott „Az osztrák–magyar határ a 20. században: territorializálódás, határrezsimek, erőszak” címmel. Bencsik Péter előadásában, az osztrák–magyar határ átjárhatóságának kérdésére fókuszált. A prezentációjában felvázolta a területiség (territorialitás) és annak folyamatos alakulása (territorializálódás) közötti összefüggéseket. Elmondása szerint kezdetben Ausztria és Magyarország egyaránt a nyugati határrezsimek részét képezte, azonban Magyarország már a 20. század elején a keleti határrezsimekhez közeledett. A 2. világháborút követően a szovjet határrezsimek szolgai másolása zajlott, amelynek célja a határ hermetikusan lezárása volt. Kiemelte, hogy az 1950-es évek második felének desztalinizációs folyamatai és az 1960-as évek végi gazdasági–politikai reformok ugyan megteremtették a határrezsimek enyhülését, azonban ezek a határrezsimek destabilizálását is magukkal hozták.

A plenáris előadást követően szerepet kaptak a fiatal kutatók is. A sort Székely Tamás az iASK Kőszeg levéltáros/kutatója és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK doktorjelöltje nyitotta meg „A nemzetiségi kérdés biztonsgtörténeti olvasata. A nyugat-magyarországi példa” című előadásával. A prezentációja során a biztonsgot emelte a középpontba, azonban nem a fogalom hétköznapi kontextusában. Az előadó kifejtette, hogy az 1990-es évektől az újabb megközelítések a biztonsgot már nem egy létező vagy nem létező realitásnak fogják fel, hanem azt egy társadalmi konstrukcióként, a biztonsg különbsz narra-tívájaként értelmezik. Így vizsgálata középpontjában már nem az állam, hanem

ügynevezett szekuritizációs folyamatok állnak. Az előadás ennek tükrében vizsgálta a 19. század végén a magyarországi nemzetiségek által okozott korabeli politikai közbeszédben megfogalmazott vélt vagy valós veszélyeket.

Nagy Adrienn az ELTE Bölcsészettudományi Kar doktorjelöltje a „Csempészet a mozivásznon és a valóságban” címmel tartotta meg előadását. A rendkívül színes és vizuálisan gazdag elemekben bővelkedő prezentáció a túlélést szolgáló makroszintű csempészetet mutatta be. Az előadás középpontjában nem az elsődleges állami, törvény- és rendőrhatalmások, jogbírói és határőrizeti anyagok álltak, hanem a különböző vizuális „csempész-tudósítások.” Nagy Adrienn egy korabeli filmrport szemüvegén keresztül számolt be az osztrák–magyar határ menti csempészcselekedetekről.

Horváth N. Zsolt az ELTE SEK BDPK végzős hallgatója „Az osztrák–magyar határmegállapító bizottság működése a magyar sajtó tükrében” című előadásában a korabeli magyar sajtó határmegállapító bizottságáról szóló tudósításait elemezte. Az előadás során hangsúlyos szerepet kapott a Millerand-kísérőlevél, a gazdasági-etnikai tényezők, valamint a határmegállapító bizottság tevékenységéről szóló beszámolók is. Horváth N. Zsolt arra mutatott rá, hogy miként függött össze a revízió délibábját mindenáron fenntartani igyekvő magyar kormány és a sajtó retorikája a 20. századi magyar külpolitika revizionista irányvonalával.

A konferencia első napját dr. Fiziker Róbert a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának történész levéltárosa zárta. Fiziker rendkívül hallgatóbarát és élménydús előadása „A soproni népszavazás a Külügyminisztériumi levéltár fennmaradt irataiban, 1921–1989” címet kapta.



Kiemelte, hogy a soproni népszavazás lezárulásával a két ország közti problémákat egyszerűen a szőnyeg alá söpörték, amely ennek ellenére mégis megterhelte a kétoldalú kapcsolatokat. Ezért csak az 1970–1980-as években kezdődhetett el a közös történelem újra felfedezése. Az előadó sajnálattal állapította meg, hogy Sopronnal kapcsolatban mindmáig két eltérő álláspont – egy osztrák és egy magyar – létezik. Egyik oldalon a Magyarország mellett kiálló város a „civitas fidelissima” áll, a másik oldalon pedig a Burgenland elveszített fővárosának, a „civitas schwindelissima”-nak az emlékezete.

A konferencia csütörtök reggel folytatódott a nyelvészek és kultúrtörténészek szekciójával. Elsőként dr. Vörös Ferenc az ELTE BDPK Magyar Nyelvtudományi Tanszék vezetője számolt be a „Nyelvi/etnikai viszonyok vizsgálata a 18. századi családnevek alapján a nyugat-magyarországi régióban” című kutatásáról. Az előadás a 2014-ben megjelent, „Kis magyar családnévatalasz”, illetve a 2017-ben publikált „Kárpát-medencei családnévatalasz” adatbázisaira alapozva szolgált adalékokat ahhoz, hogy miként lehet a családnevek térbeli eloszlását felhasználni a történelmi népeségmozgások modellezéséhez.

Dr. Harlov-Csörtán Melinda a váci Apor Vilmos Katolikus Főiskola docense „A burgenlandi Fertő-vidék soknemzeti-

ségének, mint kulturális örökség értékének a vizsgálata” címmel adott elő. A prezentáció során a történész beszámolt a 2022. nyári terepbejárásáról. Harlov-Csortán Melinda azt vizsgálta, hogy a Fertő-vidék burgenlandi településein megjelenik-e, és ha igen, akkor milyen formában a történetileg jellemző, illetve ma már kulturális örökséggé nyilvánított soknemzetiség. Az előadásban szó esett a történeti soknemzetiség reprezentációja mellett, az időszakos nyelvhasználatot befolyásoló tényezőkről is.

Dr. Tóth Péter az ELTE BDPK Magyar Nyelvtudományi Tanszék nyelvésze a „Nyelvsziget a nyugati végeken: a felső-pulyai és középpulyai nyelvjárás” című előadása egy 2016. évi, hallgatókkal végzett kutatásra épült. Ennek célja a burgenlandi magyarság életének és kultúrájának megismerése, a nyelvjárás archaikus rendszerének a tanulmányozása, a nyelvi asszimiláció folyamatának megfigyelése, valamint a nyelvi tájkép rögzítése volt. Az előadó rámutatott, hogy a burgenlandi nyelvsziget egyediségét az is biztosítja, hogy az 1960-as években felgyorsuló asszimilációs folyamat ellenére, a magyar nyelv olyan nyelvi sajátosságai megőrződtek, amelyek máshol már teljesen eltűntek.

Dr. habil. Kalocsai Péter az ELTE BDPK Történelem Tanszék vezetője „Az osztrák–magyar határon közhasználatú járműveken való átutazás lehetőségei a 20. században” címmel arról számolt be, hogy miként változtak meg a múlt század folyamán a mobilitási lehetőségei Magyarországról Ausztria irányába. Kalocsai Péter az Osztrák–Magyar Monarchia korának, a Horthy-korszaknak és végül a szocialista időszaknak a fő közlekedési folyosóit és az igénybe vehető tömegközlekedési eszközeit mutatta be a hallgatóságnak.

Dr. Törő László Dávid a Debreceni Egyetem tudományos munkatársa a „Ha-



tárfogalmak az osztrák–magyar történeti Burgenland-diskurzusban” című előadásában azt a problémát járta körül, hogy milyen határfogalmakon keresztül értelmezték Burgenland történelmét az osztrák és magyar történetírásban. Szó esett a politikai és népi határ különbségeinek sokat vitatott kérdéséről, illetve a történeti és eszencialista megközelítések különbségéről is. Ennek keretében vált nyilvánvalóvá, hogy az etnicista és rasszista megközelítések egyaránt a határrégió vegyes etnikumú lakosságát vették célkeresztbe.

A konferencia házigazdája Murber Ibolya „Az 1956-os menekültek és az osztrák–magyar határ” kapcsolatáról beszélt. Az előadó leszögezte, hogy az osztrák–magyar határ rövid idejű átjárhatósága a korabeli lakosság 2%-ának kivándorlását tette lehetővé. Szó esett arról is, hogy az 1956-os magyarok gyors letelepedését és új házájukban történő sikeres integrációját az 1950-es évek hidegháborús kontextusa tette lehetővé.

Dr. habil. Tóth Imre a Pécsi Tudományegyetem oktatója és a Soproni Múzeum igazgatója „A határ átjárhatósága, kapcsolati csatornák az osztrák–magyar határon” témát vázolta fel a sötétségben ülő hallgatóság számára, hiszen már az előző előadás alatt, a Szombathelyre lecsapó viharos esőzés miatt elment az áram az egyetem épületében, ahogy a város nagyobb ré-

szére is sötétség borult. Tóth Imre bemutatta, hogy a vasfüggöny kiépülésével miként szakadtak meg, majd annak átalakításával, átjárhatóbbá válásával miként szövődtek újra az osztrák–magyar határ menti kapcsolatok. Az 1960-as évek elejétől az átjárhatóbb államhatár egyértelműen pozitívan hatott a határ menti lakosság attitűdjére.

A csütörtöki nap záró előadásában dr. habil. Slachta Krisztina történész a Vasfüggöny halálos áldozatairól, illetve a kutatási nehézségekről beszélt. Előadása elején kiemelte, hogy nincs pontos ismeretünk az 1945–1989 közötti időszakban átszökött, elfogott, vagy menekülés közben életüket vesztett áldozatok számáról, sőt ennek teljesebb rekonstruálására már nem is lát esélyt. Slachta Krisztina bemutatta a számos kutatási problémát felvető nemzetközi projekt eredményeit és megállapította, hogy az áldozatok túlnyomó többsége nem fegyverhasználat következtében halt meg, hanem a határsértés során más tragikus körülmények között.

A péntek délelőtti német nyelvű szekciót dr. Daniela Apaydin, a bécsi Institut für den Donaauraum und Mitteleuropa tudományos munkatársa nyitotta meg az „Állítsd meg Nagymarost! Egy határátkelés története” című előadásával. A fiatal osztrák történész–újságíró arra hívta fel a figyelmet, hogy a 1970–1980-as évek természetvédelmi–zöld mozgalmaival összefonódó társadalmi és politikai mozgalmak nem álltak meg az államhatároknál. Az előadás kitért a civil kezdeményezésű utcai tiltakozások, a Duna Kör, valamint az illegális szamizdatsajtó szerepére is.

Dr. Ursula Mindler-Steiner a Grazi Egyetem történésze burgenlandi zsidó kisebbség történetét vázolta fel előadásában. Ebben az összefüggésben hangsúlyozta a helyi zsidó közösség egyediségét, amely

évszázados településhagyományokra tekinthetett vissza. Aminek az 1938. évi Anschluss utáni tragikusan gyors kiűzésük és elpusztulásuk vetett szomorú véget.

A konferencia záró előadását dr. Takács Dóra, az ELTE BDPK nyelvésze tartotta „Rechnitz, mint az emlékezés helye a korabeli osztrák irodalomban” címmel, amely a Soá egy elhallgatott burgenlandi történetének eredt a nyomába. Takács Dóra előadásában egy kis burgenlandi falura, Rohoncra szegeződött a figyelem, amely a kollektív elnyomás, a párbeszéd és a diskurzus hiányának szimbólumává vált Közép-Európában. Az előadás azokkal a kortárs szerzők műveivel – Elfriede Jelinek, Sacha Batthyány és Eva Menasse – foglalkozott, amelyek a trauma feldolgozását és a tartós csend motívumát helyezték történeteik középpontjába.

A konferencia előadásai mellett csütörtök délután még egy nagyszabású kiállítás megnyitóra is sor került. Az osztrák és magyar Interreg-projekt keretében létrejött „border(hi)stories” című vándorkiállítás az osztrák–magyar határvidék 20. századi történetét mutatta be korabeli fényképek és háromnyelvű – német, magyar és angol – szöveges magyarázatok segítségével. A 34 roll up-os kiállítást az egyetem aulájában helyezték el, ahol Lenkai Nóra, az ELTE SEK rektori biztosa köszöntötte a nagy számban megjelent vendégeket.

A kiállítás megnyitóhoz kapcsolódott egy pódiumbeszélgetést is, amely a közép-európai határon átnyúló tudományos és kulturális együttműködések lehetőségeiről szólt. A téma sokszínű megközelítését biztosította a pódiumbeszélgetés nemzetközi összetétele is. A hallgatóság Murber Ibolyát és Daniela Apaydint már a konferencia előadóiként is megismerhette. Dr. Gerhard Baumgartner, osztrák történész a „border(hi)stories” kiállítást létrehozó



Interreg-projekt vezetőjeként beszélt sok évtizedes tapasztalatáról. Christian Autengruber pedig a budapesti Osztrák Kulturális Fórum jelenlegi igazgatójaként számolt be közép-európai kultúra- és tudástranszfer aktuális lehetőségeiről és nehézségeiről. Murber Ibolya tapasztalatai szerint a mai egyetemi hallgatók kevés tudással rendelkeznek a Szombathelytől mindössze 10 km-re fekvő Burgenland történetéről, így nagy jelentőségük van az ilyen határon átívelő tudományos és kulturális rendezvényeknek. Gerhard Baumgartner szerint pont ezért fontos a most megnyitásra kerülő kiállítás is, hiszen nemcsak a mainstream történelmi ismeretek, mint például „Sissy és Ferenc Jóska”, hanem a tragikus történelmi események – Trianon, holokauszt – bemutatására is vállalkozott. Daniela Apyadin úgy vélte, hogy a határ közelében élők esetében jelen van az érdeklődés a határrégió törtével kapcsolatban, azonban minél in-

kább távolodunk a határtól, annál inkább csökken ez az érdeklődés. Miközben az mellett érvelt, hogy pont az ilyen kétoldalú rendezvények segíthetik elő azokat a személyes kapcsolatokat, amelyekre építve az államhatárokat átívelő közös párbeszédet és együttműködéseket lehet alapozni. Christian Autengruber kifejtette, hogy a közép-európai együttműködéseket ugyan még mindig nehezítik nyelvi akadályok, azonban fontos szerep hárul azokra a tudományos és kulturális szereplőkre, akik képesek szélesebb közönséget megszólítva, közérthetően bemutatni az intenzív tudományos és az értékes kulturális eredményeket is. A budapesti Osztrák Kulturális Fórum igazgatója örömet fejezte ki, hogy szerencsére több ilyen multiplikátor feladatot is felvállaló szereplő van, akik tevékenységét nagyon szívesen támogatják, ahogy ezt a rendezvénysorozat is.

A 3 napot felölelő intenzív tudományos tanácskozást követően a konferencia résztvevői és néhány szombathelyi egyetemista péntek délután – a csendes eső ellenére – egy tanulságos kirándulásra indult Rechnitzre. Paul Gulda, az osztrák REFUGIUS egyesület vezetője kalauzolta vissza a jelenlévőket az 1945. márciusi tragikus események színhelyére, a rohonci Batthyány–Thyssen-kastélyhoz tartozó uradalomra. Feltételezhetően az ún. „keresztpajta” (Kreuzstadl) közelében 180 magyar, Kőszegről átvezényelt munkaszolgálatos zsidót végeztek ki egy éjszaka alatt, a tettesek személyét és a tömegsír helyszínét azóta is homály fedi. A tragikus és szégyenletes rohonci események felidézése és a konferencián felvetődő újabb kérdések is arra hívták fel a figyelmet, hogy még számos feltáratlan aspektusa van az elmúlt évszázad osztrák–magyar kapcsolatainak, és még bőven van teendője a témával foglalkozó szakembereknek.

(Fotók: Kleinhappel Miklós, 2022.)

Horváth N. Zsolt

I. „Mindentudás” meséi felnőtteknek.

A VAS MEGYEI TIT EGYESÜLET
KONFERENCIÁJA.
SZOMBATHELYI KÉPTÁR,
2022. SZEPTEMBER 14–16.

„Helyesen szólni, Révai; szépen, Kazinczy; műszabatosan - Bugát Pál tanította a nemzetet” – így fogalmazott Toldy Ferenc a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat alapítójának búcsúztatójában. Ezen elv mentén a Vas Megyei Tudományos Ismeretterjesztő Egyesület a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat tagjaként elkötelezett a tudomá-

nyos ismeretterjesztés több mint 180 éves hagyománya mellett, s keresi azokat az utakat, amelyekkel ezt a gondolatiságot a 21. században is meg tudja őrizni.

A korábbi években, az egyéb szakmai profilok mellett, a TIT-szervezettől nagybárá független okok miatt, teljesen háttérbe szorult tudományos ismeretterjesztés. Az internet korában úgy tűnt, nincs létjogosultsága az ismeretterjesztésnek, hiszen a világhálón minden ismeret csupán egy kattintásra van, így a tudományos ismeretterjesztésnek is újra kellett definiálnia magát. Ennek érdekében új alapokra helyeztük az előadások logikáját, abból indultunk ki, hogy az ismeretterjesztés új útja a híd szerep betöltése a mindennapok tudása és a tudományok világa között: tudományról közérthetően.

Nemcsak a hagyományos értelemben vett előadásoknak adtunk új lendületet, hanem a Covid járvány miatt, online változatban is új utakat kerestünk. Így, a „Mindentudás” Meséi Felnőtteknek sorozat megjelent, az ezt a célt szolgáló VasiTITTV programjaként. A www.janusmutargyklinika.hu oldalon, a 2020. évi kezdetektől napjainkig figyelemmel lehet kísérni eddigi tevékenységünket. Emellett – hagyományteremtő szándékkal – új lendületet kívánunk adni a szakmailag megalapozott ismeretterjesztésnek, s ennek érdekében a Magyar Tudomány Ünnepe program-sorozat mintájára életre kívánjuk hívni konferenciánkkal a Magyar Ismeretterjesztés Ünnepét, amely jelenleg lokális kezdeményezés, de bízunk benne, hogy kinőheti magát országos programsorozattá, s a Magyar Tudomány Ünnepe „kistestvére” lehet.

A 2022-ben szeptember 14–16-án megrendezett I. Mindentudás Meséi Felnőtteknek konferencia előadások sorával emlékezett meg az eddig megtett szakmai útra. Az előadók és előadások válogatásánál sem tudományterületi, sem életkori korlátot

nem határoztunk meg, egyetlen hívószavunk az ismeretterjesztés volt. Ahogy a rendezvény fővédnöke prof. dr. Borhy László, akadémikus, egyetemi tanár, az Eötvös Loránd Tudományegyetem rektora fogalmazott köszöntőjében: „A mai információgazdag világban ugyanis nehéz kiszűrni a valóban tudományos, megalapozott tudást bármilyen témában is próbálunk tájékozódni.” Így az előadásokat – szakmai tabukat is döntőgő gondolatokat közlő, az előadók korosztályát tekintve a legfiatalabbakat is bevonva – újszerű megközelítésben szándékoztunk egy csokorba kötni.



A múlt iránt érdeklődő résztvevők mindjárt a nyitóelőadáson egy történeti kánonról eltérő elemzést hallgathattak meg a magyar középkorból: Koppányról, I. (Szent) István király ellenfeléről, a nemzeti történetírás alapfigurájáról prof. Berend Nóra, a Cambridge-i egyetem professzorának tolmácsolásában. Az előadás résztvevői megismerhették, hogyan és miért alakult ki Koppány középkori legendája, és miként lehet megkérdőjelezni a bevett történetet. A konferencia történeti előadásainak sorában dr. Kisörsi Zsófia az állambiztonsági dokumentumok világába kalauzolta el a résztvevőket Pilinszky János fókuszba állításával, amelyben a megfigyelési akták bemutatása mellett kitért arra is,

hogy ezek a dokumentumok nemcsak Pilinszkyről alkotott képet árnyalják, hanem azt is megmutatják, hogy a társadalom ezen értelmiségi csoportjáról – az irodalmárokról, írókról, költőkről – hogyan gondolkozott az akkori politikai elit. Dr. Bödök Gergely, a Clio Intézet társigazgatója a trianoni békeszerződés aláírásának napján Budapesten zajló eseményekkel ismertette meg a résztvevőket egy viszonylag kevésbé ismert nézőpontból. A békeszerződésről született írásokban ugyanis viszonylag szűkszavú tudósításokat olvashatunk csak arról, hogy a magyar lakosság hogyan reagált a békeszerződés aláírására az aláírás napján és közvetlenül ezt megelőzően. Ezt a hiátust pótolta az előadás, amely bemutatta a június 3–4-ei – utóbbi esetében a fővárosi úrnapi körmenettel egybeeső – nagyszabású budapesti tüntetéseket és tömegrendezvényeket; a békeszerződésre adott közvetlen válaszokat, amelyek a zsigeri gyász, fájdalom és tiltakozás kollektív reakciói voltak. A konferencia legfiatalabb előadója, a középiskolás Asztalos Ádám a Praetorianus gárda történetét hozta el, míg dr. Balázs Edit a Vas megyei eltűnt zsinagógák nyomába eredt a résztvevőkkel.



Minden tudományterületnek megvan a kiemelkedő személyiségei, akiket a szakmán kívül jószívről senki sem ismer.

Az ismeretterjesztéshez szorosan kapcsolódik ezen neves emberek megismertetése a nagyközönséggel, így a konferencián több előadás is foglalkozott kiemelkedő egyéniségekkel. Prof. dr. Kovács László az első német kísérleti fizikus, Otto von Guericke munkásságát járta körül, amelyet nem csupán képekkel, de fizikai kísérletekkel is illusztrált, amellyel Öveges József legkedvesebb kísérleteinek hangulatát hozta el a Képtárba. Dr. habil. Schweitzer Gábor a jogtudomány egy neves alakját mutatta be, előadásának „főszereplője” „a tisztességes jogtanár”, Molnár Kálmán közjogász–professzor volt. Dr. Katona Attila a második (magyar) igazságügyminiszter Horvát(h) Boldizsár közéleti tevékenységének utolsó évtizedét mutatta be; dr. Nemes József Czinár Mórától Jedlik Ányoson át az ikervári vízerőmű megálmodóiig a tanár–tanítvány kapcsolatokat állította előadásának középpontjába.

A nemzetközi előadói vonalat erősítette dr. Tóth Zsófia, a durheimi egyetem marketing tanszékének docense, akinek előadása – Nemzetközi kitekintés kulturális intézmények együttműködésébe – nem csupán

az érdeklődők számára, de a résztvevők közt helyet foglaló városi kulturális intézmények vezetői, dolgozói számára is tanulsággal szolgált. Az előadás abból indult ki, hogy ahhoz hogy a kulturális intézmények az értékek megőrzése mellett hatékonyan tudjanak bekapcsolódni releváns kulturális–társadalmi folyamatok támogatásába, hosszabb–rövidebb távú hálózati együttműködések kialakítása válik szükségessé. A kulturális intézmények közötti együttműködéseknek számos motíváló és gátló tényezője van, s sikeres megvalósulásuk esetén hatásuk országos, illetve határokon átívelő is lehet. Az előadás ilyen tényezőkre és hatásokra világított rá tágabb társadalmi folyamatok kontextusában három nemzetközi esettanulmány alapján: Nagy-Britanniából, Ausztráliából és Új-Zélandról. Mindhárom esetben utazókiállításokkal ismerkedhettek meg a résztvevők, amelyek az ókori egyiptomi hitvilág bizonyos aspektusait és az ezzel kapcsolatos brit kutatásokat; az ausztrál őslakos művészet kortárs példáit; illetve az új-zélandi Māori törzs természetközeli kultúráját mutatták be.



A *genius loci* sem maradhatott el, Pintér Bálint művészettörténész az ELTE doktorandusza a szombathelyi Szent István park egykori terrakotta szökőkútjának rekonstrukciós problematikáját járta körül előadásában, érintve a technikai megoldásokat, például a lézeres szkennelést és a 3D-nyomatást; de rávilágított a rekonstrukció tervezése közben felmerülő elvi ellentétekre, mint a terrakotta helyettesítése bronzsal vagy az eredeti figurák szabadabb, művészi átfogalmazásának ötlete, amelyek a sorozatgyártott kerámiák sajátos megítéléséből adódtak.

A konferencia témakörei közül a filozófia sem maradhatott ki. Dr. habil Barcsi Tamás, a Pécsi Tudományegyetem egyetemi docense a halálfélelem filozófiájával ismertette meg a közönséget, dr. Ziegler Zsolt, az ELTE adjunktusa játékelméleti és döntéselméleti dilemmákat vett vizsgálat alá, míg prof. Kiss Tamás az ember biofunkcionalitásának morális kérdéseit boncolgatta.

Több érzékre ható virtuális túravezetést tartott Gáspár Hanna, a Budapesti Corvinus Egyetem turizmus szakos hallgatója, aki Balaton-felvidékre, ezen belül is a tanúhegyek és boraik nyomába eredt borkóstolóval egybekötött előadásában.

A konferencia záróelőadása Hesztera Aladár, restaurátor, a „Mindentudás” meséi ötletgazdájának tolmácsolásában a torinói lepel az emberiség, talán legbonyolultabb üzenetű műtárgyának példáján az eredeti és hamisítvány kérdését feszegette. Hiszen mindnyájan másolatokba öltözünk, másolatokban járunk, másolatokkal közlekedünk. Még a divattervező tevékenységét is annyira befolyásolják a korábbi kreációk, hogy a klasszikus értelmű eredeti fogalmát sutba lehet dobni. Már csak vonal- és QR-kódok alkalmazásával lehet megkülönböztetni két ipari terméket, amelyet a robotika munkájával hoztak létre.

A 21. század kihívásainak megfelelően rendezvényünket élőben közvetítettük

Egyesületünk közösségi oldalán, hogy azok is be tudjanak kapcsolódni a programba, akik esetlegesen személyesen nem lehettek ott a helyszínen. Ugyanakkor örömmel tapasztaltuk, hogy a rendezvénysorozaton 100 fölötti résztvevő vett részt; akadt olyan, aki egy-egy előadást látogatott, mert vagy a téma vagy az előadó személye érdeklődésére tartott számot, de volt olyan is, aki mindhárom nap végigkövette a programot. Külön büszkeséggel töltötte el a szervezőket, amikor egy-egy előadásra egyszerre több mint 50-en voltak kíváncsiak, s pót-székeznük kellett, hogy mindenki helyet tudjon foglalni a közönség soraiban.

Nehéz megjósolni a kultúrák közvetítés és az ismeretterjesztés jövőjét. Nem szeretném lebecsülni azt a bizonytalanságot, amely körüllegli a hiteles és közérthető ismeretszerzést. Ezzel együtt amikor elődeim megfogalmazták a Vas Megyei Tudományos Ismeretterjesztő Egyesület célját, nevezetesen hogy a szervezet összefogja a tudományos és szakmai ismeretek átadására, az iskolán kívüli tanulás, művelődés lehetőségeinek gazdagítására vállalkozó értelmiségieket, értelmiségi módon gondolkodókat és értelmiségi elhivatottsággal élőket, akik személyes ügyünknek tekintik a magyar társadalom kulturális, műveltségi viszonyainak javítását; a megye településein iskoláskorúak, aktív, felnőtt lakosság és a nyugdíjas korú emberek tájékozódásának, ismeretszerzésének, tanulásának, művelődésének segítését egy olyan átfogó célt határoztak meg, amelynek megőrzése a jövőben is elengedhetetlen. Az utak és a módszerek változhatnak, de a megvalósítani kívánt cél változatlan. Így, ahogy a konferencia életre hívásakor is a hagyományteremtő szándék vezérelt minket, szándékunkban áll a kezdeményezésünket mind az online-, mind a személyes közösségi terekben folytatni.

Bakó Béla

GYULA BENCZIK – CSILLA PUP:
MITTELALTERLICHE QUELLEN ZUR
GESCHICHTE VON ÖLBŐ

Die Anzahl der in der jüngsten Zeit erschienenen Urkundensammlungen nahm beträchtlich zu. Der vorliegende Beitrag versucht die Erweiterung des Quellenmaterials durchs Beispiel der Siedlung Ölbő im Komitat Vas vorzulegen. Es soll vier Vorsiedlungen für Ölbő unterschieden werden. Wegen der derselben Namensvariation bei Kis- und Nagyölbő (Klein- und Großölbő) ist die genaue Absonderung der Quellen unentbehrlich. Im Falle von Esztergács aus dem Dunkel der Vergessenheit sollte das Dorf aus dem Árpádenzeitalter in Vordergrund gesetzt werden, Ajnardháza bestätigte sich aber von Fall zu Fall als Ortsnamenwucherung. Die Etymologie des seltenen Ortsnamens Ölbő gilt als Deutung der Namensvariation von Kisölbő, d h. „Királyfia“ („Sohn des Königs“). Über den Entwurf der äußerst verwickelten Besitzgeschichte hinaus trägt die Einfügung etlicher unveröffentlichten Urkunde ein nuanciertes Bild über das Mittelalter des Dorfes bei.

ESZTER LAURA NÉMETH:
MÜNZSCHATZFUND AUS DEM
15. JAHRHUNDERT VOM FUNDORT IN
GÓR, SZÉCHENYI ÚT NR. 72.

Herbst 1987 kam ein Münzfund aus Silberdenar aus dem 15. Jahrhundert in GóR an den Tag im Laufe des Hausbaues unter Nr. 72. Der Fund bestand größtenteils aus den Denarn von Matthias Hunyadi, sowie in geringerem Maße aus den Geprägten von Miklós Újlaki, ferner die von zwei Patriarchen, Antonio di Panciera II. und Ludovico de Teck II. Der Beitrag analysiert das

Vorkommen dieses Münzfundes, die möglichen Gründe und Umstände für sein Verstecken bzw. die Parallelen mit den in der Umgebung erschienenen Münzfunden.

DOROTTYA KOCSIS:
DAS KULTURZENTRUM DER
NÁDASDYS IM 16.–17. JAHRHUNDERT:
SÁRVÁR UND POTTENDORF. Teil 2.

Die Jahrhunderte und Generationen überspannende Geschichte der Familie Nádasdy – vom 15. bis zum 20. Jahrhundert ist für viele weder aus Bildungs- noch aus büchergeschichtlichem Aspekt nicht genug bekannt. Es ist aber durchaus Ehrfurcht erweckend und beispielhaft aus dem Gesichtspunkt, wie sie sich zu der Kultur, dem Unterricht verhielten. Sie taten all dies unter solchen innen- und außenpolitischen Ereignissen, die die zur damaligen Zeit lebenden Menschen vor schwierige Herausforderungen im ganzen Land gestellt hatten. Die Erinnerungen an die Verdienste der Familie noch zurzeit mit uns leben, ihr Kulturzentrum blüht noch heute in Sárvár. Diese Studie erstreckt sich auf die (auch) in der Büchergeschichte gespielte Rolle der Familie Nádasdy.

KATALIN ESZTER KOVÁCS:
HERRSCHAFTSGEBÄUDE IN VÉP VON
DER GRÜNDUNG DER
FIDEIKOMMISSSE BIS ZUM ENDE DES
I. WELTKRIEGES

In Vép besaßen zwei Teile der uralten Zweige der Familie Erdődy Teilbesitze. Es wurden der junge Zweig von Sándor V. und der alte von Ferenc IV. tatsächlich 1906 vereinigt. Zu beiden Besitzungen der Fideikommiss gehörten mehrere Herrschaftsgebäude in der Siedlung, die zugleich die Bedeutung des Dominiums betonen. Die Änderungen an deren Zustand, der Ausbau der Infrastruktur, die Sanierungen und die neuen Bauten waren sowohl aus wirtschaftlichem als auch aus öffentlichem Aspekt wichtig, sie vererbten zugleich die Rolle des einstigen Grundbesitzers. Unter den Erdődyschen Gebäuden bestehen noch heute solche, die das Bild der Kleinstadt bestimmen.

JÓZSEF GÁL:
ANFÄNGE DES LEBENS DER
BILDENDEN KÜNSTE IN
SZOMBATHELY, 1899–1919. Teil 1.

Der Verfasser legt anhand der Presseangaben zwischen der Periode von 1899 bis 1919 den Start der Bildkultur zu Szombathely vor. Erstens wird die Bildungsgeschichte der von Béla Kővári Kaffehr angeregten, jedoch nicht verwirklichten historischen Bildergalerie, dann werden die bescheidene Zunahme und die Historie der Serie der das Wesen des bildkünstlerischen Lebens der Stadt bestimmenden Ausstellungen bekannt gemacht. Die Ausstellende und der Ort und Stelle der Ausstellungen: Vereine (Nationaler Salon), der Festsaal des Komitatshauses (individuelle

und Gruppenausstellungen), die im Museum befindliche Bildergalerie (individuelle und Gruppenausstellungen ebenfalls), das die Kultur unterstützende Hotel Sabaria und die Kunsthändler. Der Beitrag behandelt die Anfänge der bildkünstlerischen Populärwissenschaft und der ersten Kunstmalerschule.

RICHÁRD AGG:
DIE ÖSTERREICHISCHE–UNGARISCHE
GRENZSTREITIGKEIT IN DER LANDESPRESSE, 1918–1922

Im Beitrag wird die österreichisch–ungarische Grenzstreitigkeit vor 100 Jahren sowie die Abtrennung des späteren Landes Burgenland vergleichende Diskursanalyse durchgeführt. Es wird durch Analyse der Artikel von zweien landesverbreiteten Tagesblättern „Népszava“ und „Pesti Napló“ die Kommunikation der zeitgenössischen ungarischen Presse, die Änderung ihres Standpunktes rekonstruiert. Die aufgezählten Argumentationen für die Erhaltung der Zone in Kategorien geordnet erschließt er kronologisch die Abänderung der Argumentation, im Laufe deren sich auch die abweichende Mentalität abträgt.

LAJOS BALOGH:
AMURISCHE BÄUME IN
SZOMBATHELY. ÜBER DIE
GESCHICHTE DER FLIEDER- UND
KORKBÄUME DER STADT

Als versteckende Werte der Stadt gelten die als Straßenspalier bis zur jüngsten Zeit erhalten gebliebene fast Jahrhundert alten amurischen Fliederbäume und die amurischen Korkbäume, die an die egzotische Pflanzenwelt aus dem Fernrosten in Szombathely erinnern. Diese sind die Zeugenbäume der Stadtverschönerungstätigkeit von Dendrologe Dr. István Saághy (1865–1945), der Gründer des Arboretums in Kámon und Dr. Gyula Gáyer (1884–1932) Botaniker des Museums Komitat Vas. Beide waren einstige Mitglieder der Verschönerungsvereines zu Szombathely. Der Beitrag behandelt die Bedeutung der in unserem Raum sehr selten vorkommenden Pflanzenarten in der Wissenschaft und ihre Rolle in der Stadtverschönerung. Diese schönen besonderen Bäume verdienen auch die örtliche Naturschutzobhut, die auch vom Beitrag angeregt wird.

GYULA BENCZIK – CSILLA PUP:
 MEDIEVAL SOURCES FOR THE
 HISTORY OF THE SETTLEMENT OF
 ÖLBŐ

The number of new publications on medieval archives has increased considerably recently, and this present study attempts to illustrate the use of the expanding source material in the history of settlements by the example of a settlement in Vas County, Ölbő. We have to distinguish the four predecessor settlements of Ölbő. In the case of Kisölbő and Nagyölbő, the exact separation of sources is indispensable because of the identical place names. In the case of Esztergács, a village from the Árpád Era has been all but forgotten, while another, named Ajnardháza was confirmed as a case of place-name proliferation. In addition to the etymology of the rare place name Ölbő, the interpretation of the Kisölbő variant, as “Royal son”, and the extremely complex history of the village, the inclusion of a few unpublished documents helps to give a nuanced picture of the village's medieval history.

LAURA ESZTER NÉMETH:
 15TH-CENTURY COINS FROM THE SITE
 AT SZÉCHENYI ÚT 72, GÓR

In the autumn of 1987, in Gór, 15th-century silver denarius coins were discovered during the construction of house No. 72 on Széchenyi Street. The find contained mostly denarii of Mátyás Hunyadi and, to a lesser extent, the coins of Miklós Újlaki and two patriarchs of Aquileia, Antonio II di Panciera, and Lodovico II di Teck. The paper discusses the discovery of this finding, the possible reasons for its concealment, the circumstances surrounding its

discovery, and its parallels with other medals found in the area.

DOROTTYA KOCSIS
 THE CULTURAL CENTRE OF THE
 NÁDASDY FAMILY IN THE 16TH AND
 17TH CENTURIES: SÁRVÁR AND
 POTTENDORF.
 PART 2

The history of the Nádasdy family, spanning centuries and generations – from the 15th to the 20th century – is not so well known to many from a cultural and book-history point of view, but it is certainly honorable and exemplary regarding their attitude to culture and education. They did so in the midst of domestic and foreign policy events that presented difficult challenges for people across the country at the time. The memories of the family's merits are still with us today, their cultural center still thrives in Sárvár: this paper is focusing on the role (also) played by the Nádasdy family in the history of books.

ESZTER KATALIN KOVÁCS:
 MANORIAL BUILDINGS IN VÉP FROM
 THE FOUNDATION OF THE FEE TAILS
 TO THE END OF WORLD WAR I

In Vép two of the ancestral branches of the Erdődy family owned part of the land. The branches belonging to Sándor V. and the young Ferenc IV were actually united in 1906. Several manorial buildings belonged to both estates, which may also show the importance of the Vép dominium. The changes in their condition, infrastructure, renovations and new buildings were important for economic and public safety reasons, while at the same time perpetuating

the former role of the manor. Some of the buildings owned by the Erdődy family still define the image of the small town.

JÓZSEF GÁL:
THE BEGINNINGS OF ART LIFE IN
SZOMBATHELY, 1899–1919.
Part 1

The author uses press data from the period from 1899 to 1919 to present the beginnings of Szombathely's visual culture. First, he describes the history of the establishment of the historical picture gallery initiated by Béla Kővári Kaffehr, which was not realized, then the history of the modest growth of the gallery and the series of exhibitions that determined the essence of the city's art life. Exhibitors and venues: associations (Nemzeti Szalon), the banquet hall of the County House (individual and group exhibitions), the picture gallery in the Museum (also individual and group exhibitions), the Sabaria Hotel and art dealers who supported culture. It tells of the beginnings of art education and the first painting schools.

RICHÁRD AGG:
THE AUSTRO–HUNGARIAN BORDER
DISPUTE IN THE NATIONAL PRESS,
1918–1922

The study provides a comparative discourse analysis of the Austro-Hungarian border dispute 100 years ago, on the annexation of the province of Burgenland. By analyzing the articles of two national daily newspapers, the “Népszava” and the “Pesti Napló” between November 1918 and December 1921, it reconstructs the communication and the changes in the position of the Hungarian press of the time. By cate-

gorizing the arguments in favor of maintaining the territorial boundary, the changes in argumentation are revealed in chronological order, during which the different worldviews of the newspapers are also revealed.

LAJOS BALOGH
AMUR TREES IN SZOMBATHELY.
ON THE HISTORY OF THE CITY'S
LILAC TREES AND AMUR CORK TREES

The nearly century-old Amur lilac trees and Amur cork trees, which have survived until recently as street trees, are considered to be hidden treasures of the city and evoke the exotic flora of the Far East in Szombathely. These are witnesses of the work done by Dr. István Saághy (1865–1945), dendrologist, founder of the Kámon Arboretum, and Dr. Gyula Gáyer (1883–1932), botanist of the Vasvármegye Museum – both former members of the Szombathelyi Szépítő Egyesület (Szombathely Beautification Association). The article is about the scientific importance of these species of trees, which are rarely seen in our region, and their role in town planning. These beautiful and special trees deserve local nature conservation protection, which the publication also calls for.

AGG RICHÁRD (1998) történelem–földrajz szakos tanár, Szent Gotthárd Általános Iskola és Gimnázium, Szentgotthárd

DR. BAKÓ BÉLA (1982) történész, igazgató, Vas Megyei Tudományos Ismeretterjesztő Egyesület, Szombathely

DR. BALÁZS EDIT (1947) ny. főiskolai docens, iASK-kutató, Kőszeg

DR. BALOGH ISTVÁN (1986) főiskolai docens, Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem, Budapest

DR. BALOGH LAJOS (1962) botanikus főmuzeológus, osztályvezető, Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum Természettudományi Osztály, Szombathely

BARÁTH ZSOLT (1988) doktorjelölt, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Interdiszciplináris Doktori Iskola, Pécs

DR. BARISKA ISTVÁN (1943) történész, ny. levéltárvezető, Kőszeg

BENCZIK GYULA (1955) ny. levéltáros, Egyházsrádóc

BIRÓ ZSOLT (1969) fordító, tanár, Szombathely

DR. GÁL JÓZSEF (1938) helytörténész, tanár, Szombathely

HORVÁTH N. ZSOLT (1999) egyetemi hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem Savaria Egyetemi Központ, Szombathely

KOCSIS DOROTTYA (1976) informatikus könyvtáros, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Könyvtára, Budapest

KOVÁCS ESZTER KATALIN (1988) levéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára, Szombathely; doktorjelölt, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskola Modernkori Magyarország Program, Budapest

NÉMETH LAURA ESZTER (2000), egyetemi hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest

PUP CSILLA (1977) könyvtáros, Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára, Szombathely

DR. TÓTH FERENC (1967) tudományos tanácsadó, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest